

**ÇEVRE HAREKETLERİNDE KADININ ROLÜ ÜZERİNE
NİTEL BİR ARAŞTIRMA: KÜTAHYA TEMA VAKFI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Nurdan ÜSAL ÇİMEN

Kütahya-2021

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ÇEVRE HAREKETLERİNDE KADININ ROLÜ ÜZERİNE
NİTEL BİR ARAŞTIRMA: KÜTAHYA TEMA VAKFI**

Danışman:
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT

Hazırlayan:
Nurdan ÜSAL ÇİMEN

Kütahya-2021

Kabul ve Onay

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından

Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT (Danışman)		
Doç. Dr. Eray ACAR		
Dr. Öğr. Üyesi Hakan OLGUN		

Onay

Prof. Dr. Şahmurat ARIK

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Çevre Hareketlerinde Kadının Rolü Üzerine Nitel Bir Araştırma: Kütahya Tema Vakfı” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.../.../2021

Nurdan ÜSAL ÇİMEN

Özgeçmiş

Nurdan ÜSAL ÇİMEN, İlköğretimini 100. Yıl İlköğretim Okulu'nda, Ortaöğretimini Fatih Sultan Mehmet Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2019 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversite Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. 2019 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimi görmeye hak kazandı.

ÖZET

ÇEVRE HAREKETLERİNDE KADININ ROLÜ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA: KÜTAHYA TEMA VAKFI

ÇİMEN ÜSAL, Nurdan

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yavuz BOZKURT

Aralık, 2021, 185 sayfa

İnsanoğlu var olduğu ilk günden beri doğa ile hep iç içe yaşamıştır. Bütün insanların doğa ile yakın olmasının yanı sıra kadın ve doğa çoğu kez birlikte anılmıştır. Bunun nedeni kimi zaman her ikisinin ortak özelliklerinden kimi zaman da yaşamış oldukları ortak acılardan kaynaklanmıştır. Kadın ve doğa arasındaki yakınlığın nedeni ne olursa olsun kadın, doğayı korumayı kendisine görev edinmiştir. Nitekim günümüzde de gerçekleştirilen çevre hareketlerinde, kadınların en ön sıralarda yer aldıkları görülmektedir.

Kadın toplumsal yaşamdaki davranışları ile dikkat çekmiş ve insanlar arasındaki iletişimde etkili olmuştur. Bu yüzden kadın en önemli kültür taşıyıcısıdır. Kadın tıpkı doğa gibi tüm insanları içinde barındırmaktadır. Aynı zamanda kadının içindeki bu çeşitlilik onun doğayı korumasında da önemli rol oynamıştır. Kadının çevre hareketlerindeki tutumları toplumsal yaşamdaki etkisi ile doğru orantılıdır. Bu yüzden kadının bu tutumları ve toplumlardaki etkisi nesilden nesile aktarılmalıdır.

Kadınların, çevre hareketlerindeki rolünü ele alan ve görüşme yöntemi kullanılan çalışmada; kadının, çevre hareketlerindeki rolünün etkilerinin ve nedenlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu incelemede kadın, doğa ve çevre hareketi ile ilgili sorular hazırlanmıştır. Sorular Kütahya TEMA Vakfı'ndaki gönüllü kadınlara yöneltilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda ise kadınların, çevre hareketlerinde etkili bir rol üstlendikleri ve bu rolün temel nedenin kadının ve doğanın ortak özelliklerinden kaynaklandığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Hareketleri, Çevre, Ekofeminizm, Kadın, Toplumsal Hareketler

ABSTRACT

THE ROLE OF WOMEN IN ENVIRONMENTAL MOVEMENTS: A QUALITATIVE RESEARCH KÜTAHYA THEME FOUNDATION

ÇİMEN ÜSAL, Nurdan

Master Thesis, Department of Public Administration

Thesis Advisor: Prof. Dr. Yavuz BOZKURT

December, 2021, 185 pages

Mankind has always lived in harmony with nature since the first day of its existence. In addition to the closeness of all people with nature, women and nature are often mentioned together. The reason for this is sometimes due to the common characteristics of both and sometimes the common pain they have experienced. Whatever the reason for the closeness between woman and nature, women have taken it their duty to protect nature. As a matter of fact, it is seen that women are at the forefront of environmental movements carried out today.

The woman did not attract attention with her life and was effective in communicating with people. Therefore, women are the most important cultural carriers. Women, like nature, contain all human beings. At the same time, this diversity in women has also been effective in her protection of nature. The attitudes of women in environmental movements are directly proportional to their effects on social life. Therefore, this attitude of women and their interaction in societies should be transferred from generation to generation.

In the study, which deals with the role of women in environmental movements and using the interview method; It is aimed to reveal the effects and reasons of the role of women in environmental movements. In this review, questions about women, nature and environmental movement were prepared. Questions were directed to volunteer women at the Kütahya TEMA Foundation. It is revealed that they will be used in content-related content, that they play a role in environmental movements and that this basic foundation originates from its goal.

Keywords: Ecofeminism, Environment, Environmental Movements, Social Movements, Woman

ÖNSÖZ

Çalışmamda bana yol gösteren, bilgi ve deneyimlerini benden esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. Yavuz BOZKURT'a çok teşekkür ediyorum. Desteklerini ve sevgilerini hep üzerimde hissettiğim aileme, bana her zaman dik durmayı ve mücadele etmeyi öğreten, gücüyle yolumu bulmama yardım eden kıymetli annem Şengül ÖZTÜRK'e, en sıkıntılı günlerimde beni anlayışla karşılayan, bana hep inanan, beni cesaretlendiren ve her durumda bana yardım eden yol arkadaşım Tayfun ORHANLI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GÖRSELLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN KAVRAMI VE TOPLUMSAL HAREKETLER AÇISINDAN KADIN

1.1. KADIN KAVRAMI.....	5
1.1.1. Kadının İnsanlık Tarihi İçerisindeki Yeri ve Toplumsal Durumu.....	7
1.1.2. Türkiye’de Kadına Tarihsel Bir Bakış.....	11
1.1.2.1. İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kadın	12
1.1.2.2. 1980’lerde Türkiye’de Kadın	16
1.1.3. Toplumsal Cinsiyet.....	17
1.1.3.1. Toplumsal Cinsiyet Kuramları	19
1.1.3.2. Toplumsal Cinsiyet Rollerı	21
1.1.3.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Önemi	22
1.1.3.4. Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolü.....	25
1.2. KAVRAMSAL AÇIDAN FEMİNİZM	26
1.2.1. Feminizmin Tarihsel Gelişimi	28
1.2.1.1. Birinci Dalga Feminizm	32
1.2.1.2. İkinci Dalga Feminizm.....	33
1.2.1.3. Üçüncü Dalga Feminizm.....	35
1.2.2. Feminist Kuramlar	36
1.2.2.1. Aydınlanmacı Liberal Feminizm	37
1.2.2.2. Kültürel Feminizm	40
1.2.2.3. Marksist Feminizm.....	42
1.2.2.4. Sosyalist Feminizm	43
1.2.2.5. Varoluşçu Feminizm	44
1.2.2.6. Radikal Feminizm	46
1.2.3. Türkiye’de Feminizm	47
1.2.3.1. 1980’li Yıllarda Feminizm	49
1.3. TOPLUMSAL HAREKETLER AÇISINDAN KADIN	52
1.3.1. Kadın Hareketinin Doğuşu	52
1.3.2. Türkiye’de Kadın Hareketinin Tarihsel Gelişimi	55
1.3.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	56

1.3.2.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın Hareketleri (1923-1980).....	60
1.3.2.3. 1980 Sonrası Kadın Hareketleri	62

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE HAREKETLERİNDE KADININ YERİ

2.1. TOPLUMSAL HAREKETLER 67

2.1.1. Toplumsal Hareket Kavramı ve Tarihsel Gelişimi	69
2.1.1.1. Toplumsal Hareketlerin Öğeleri.....	72
2.1.1.2. Toplumsal Hareketlerin Özellikleri.....	73
2.1.2. Eski Toplumsal Hareketlerin Kapsamı	74
2.1.2.1. Eski Toplumsal Hareketlerin Özellikleri.....	76
2.1.2.2. Eski Toplumsal Hareketlerin Kuramsal Boyutu	77
2.1.2.2.1. Kalabalık (Kitle Psikolojisi) Kuramı.....	78
2.1.2.2.2. Kolektif Davranış Kuramı	79
2.1.3. Yeni Toplumsal Hareket Kavramı ve Tarihi Gelişimi	81
2.1.3.1. Yeni Toplumsal Hareketleri Yeni Yapan Nedir?.....	83
2.1.3.2. Yeni Toplumsal Hareketlerin Özellikleri.....	86
2.1.3.3. Yeni Toplumsal Hareketlerin Kuramsal Boyutu.....	87
2.1.3.3.1. Kaynak Mobilizasyon Kuramı	89
2.1.3.3.2. Siyasal Süreç Kuramı	91
2.1.3.3.3. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı	92

2.2. ÇEVRE HAREKETLERİ 94

2.2.1. Çevre Kavramı ve Unsurları	95
2.2.2. Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı	97
2.2.2.1. Başlıca Çevre Sorunları.....	98
2.2.2.2. Çevre Sorunlarının Nedenleri.....	100
2.2.3. Çevre Hareketlerinin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi.....	102
2.2.3.1. Çevreci Hareketlerin Gelişiminde Etkili Olan Unsurlar	104
2.2.3.1.1. Doğa Korumacılık	105
2.2.3.1.2. Ekolojik Hareket.....	106
2.2.3.2. Dünya'da Çevreci Hareketlerin Gelişim Süreci.....	107
2.2.3.3. Türkiye'de Çevreci Hareketlerin Gelişim Süreci.....	109
2.2.3.4. Türkiye'de Yeşil Siyaset ve Yeşil Partiler	112

2.3. ÇEVRE HAREKETLERİ VE KADIN 114

2.3.1. Ekofeminizmin Ortaya Çıkışı ve Anlamı	115
2.3.2. Ekofeminizmin Amaçları ve Türleri.....	117
2.3.2.1. Liberal Ekofeminizm.....	118
2.3.2.2. Kültürel Ekofeminizm.....	119
2.3.2.3. Sosyal Ekofeminizm	120
2.3.2.4. Sosyalist Ekofeminizm.....	121
2.3.3. Dünyadaki Ekofeminizm Hareketleri	122
2.3.4. Türkiye'deki Ekofeminizm Hareketleri.....	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÇEVRECİ HAREKETTE KADININ YERİNE İLİŞKİN NİTEL BİR
ARAŞTIRMA: KÜTAHYA TEMA ÖRNEĞİ

3.1. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ	128
3.1.1. TEMA Vakfı	130
3.1.2. Kütahya TEMA Vakfı	135
3.1.2.1. Kütahya TEMA Vakfı'nın Örgütsel Yapısı	135
3.1.2.2. Kütahya TEMA Vakfı'nın Faaliyetleri	135
3.2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	142
3.2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	143
3.2.2. Araştırmanın Yöntemi	144
3.2.3. Bulgular	145
SONUÇ.....	168
KAYNAKÇA	173
DİZİN	185

TABLÖLAR LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 3.1: Görüşme Yapılan Kişiler	146

GÖRSELLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Görsel 3.1: 81 İlde 81 Orman.....	131
Görsel 3.2: 81 İlde 81 Orman.....	131
Görsel 3.3: Ağaç Kardeşliği Eğitim Materyal.....	132
Görsel 3.4: Sıfır Atık Eğitim Materyal.....	132
Görsel 3.5: Evimiz Dünyamız Eğitim Materyal	133
Görsel 3.6: İklim Değişimi Projesi Materyalleri	133
Görsel 3.7: İklim Değişimi.....	134
Görsel 3.8: Linyit İlkokulu Meşe Palamudu Etkinliği	136
Görsel 3.9: Linyit İlkokulu Meşe Palamudu Etkinliği	136
Görsel 3.10: Meşe Palamudu	137
Görsel 3.11: Kütahya Cahit Zarifoğlu İlkokulu Tema Eğitim	138
Görsel 3.12: Kütahya Atakent Ortaokulu Tema Eğitim.....	138
Görsel 3.13: Kütahya Abdurrahman Paşa İlkokulu Tema Eğitim	139
Görsel 3.14: Kütahya Şehitler İlkokulu Fidan Etkinliği	139
Görsel 3.15: Murat Dağı ÇED Kararı Protesto Faaliyeti	140
Görsel 3.16: Murat Dağı ÇED Kararı Protesto Faaliyeti	140
Görsel 3.17: Murat Dağı ÇED Kararı Protesto Faaliyeti	141
Görsel 3.18: Murat Dağı ÇED Kararı Protesto Faaliyeti	141

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Hakkındaki Sözleşme
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
ÇEVKO	Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı
HES	Hidroelektrik Santral
KADER	Kadın Adayları Destekleme Derneği
LGBT	Lezbiyen Gey Biseksüel Transgender
M.Ö	Milattan Önce
TEMA	Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TÜRÇEK	Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu
UNCCD	Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Sekreteryası

TEZ METNİ

GİRİŞ

Kadın en basit şekilde dişi olan canlı olarak tanımlamalarda yer almaktadır. Fakat kadın yıllarca belli kalıplara sokularak anlatılmış ve ondan bu kalıplara uygun olarak yaşaması beklenmiştir. Çoğu zaman kadın istemese de bu kalıplar ile yaşamını sürdürmüştür. Kadınların üzerinde baskı oluşmasının ve istedikleri gibi hareket edememelerinin nedeni olarak toplumlarda patriarkal yapının hakimiyet sürmesi gösterilmiştir. Patriarkal yapı yüzünden kadınlar, yaşadıkları toplum ile bir çatışma halinde olmuştur. Kadınlar bir insanın doğuştan sahip olduğu birçok haktan mahrum edilmiş ve bu hakları geri alabilmek için çeşitli toplumsal hareketlerde yer almışlardır. Bu hareketler içerisinde ise kadınların adına en çok ses getiren feminist hareketler olmuştur. Feminist hareketler sayesinde kadınlar istediklerini yüksek sesle dile getirebilmiştir. Aynı zamanda yıllardır yaşadıkları haksızlıklara dur deme cesaretini birlikte elde etmiş ve birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Bu birliktelik kadınların dünyada daha görünür hale gelmesini sağlamıştır. Kadınlar haklar kazanmaya başlamış ve bu hakları her zaman hayatlarını daha da iyileştirebilmek adına kullanmışlardır.

Doğa ise tüm canlıları içine alan bir doğal yaşam alanı olarak tanımlanmaktadır. Canlılar içerisinde en çok ön plana çıkan ise insanlar olmuştur. Çünkü insanlar var olmaya başladıkları ilk andan itibaren doğa ile bir ilişki içerisine girmişlerdir. Doğa ve insanlar arasında ortaya çıkmış olan bu ilişki, insanlar açısından hayati önem taşımaktadır. Çünkü yüzyıllardır insanlar, yaşamlarını devam ettirebilmek için doğaya ihtiyaç duymuşlardır. İnsanlar bütün gereksinimlerini doğadan karşılamış ve doğal kaynakları, sonu gelmek bilmeyen istekleri doğrultusunda kullanmışlardır. Buna karşılık doğa, her zaman bütün canlılara kol-kanat germiş ve onlara karşı cömert davranmıştır. Doğanın bu cömertliğini bir süre sonra sömürmeye başlayan insanoğlu, ilk zamanlar verdiği zararın farkında olmadan yaşamını sürdürmüştür. Sonrasında ise doğa, sömürülmeye karşı daha fazla sessiz kalamamış ve tepki göstermeye başlamıştır. İnsanların bir kısmı doğanın tepkisini dikkate almış diğer kısmı ise tamamen duyarsız kalmıştır. Doğanın sömürülmesine sessiz kalamayan insanlar, doğayı korumak için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden en önemlisi, çevre hareketleridir.

1800'lü yıllardan günümüze birçok çevre hareketi gerçekleştirilmiştir. Bu hareketlerle insanlar, ortaya çıkmış olan çevre sorunlarını durdurmayı ve çevreyi

korumayı amaçlamışlardır. Bu amaçlar doğrultusunda bir araya gelen insanların arasında en çok dikkat çeken ise kadınlar olmuştur. Kadınlar var oldukları andan itibaren doğa ile farklı bir bağ kurmuşlardır. Kadının doğurganlığı ve üretkenliği bu bağın daha da güçlenmesine neden olmuştur. Kadın, doğa ile hep iç içe yaşamış ve doğanın ona verdiklerinden mucizeler yaratmıştır. Doğanın tüm gizemini öğrenmeye çalışan kadın, aynı zamanda doğayı korumak için elinden geleni de yapmıştır. Kadının, doğayı korumayı görev edinmesi aynı zamanda doğayla arasında bulunan ortak özelliklerden kaynaklanmaktadır. Kadının bütün çabası tıpkı kendisi gibi doğanın da işkence görmesini engellemektir. Hatta çoğu zaman kendini koruyamayan kadın, doğayı koruyabilmek için canla başla çalışmıştır. Patriarkal yapıdan dolayı türlü haksızlıklara maruz kalan kadınlar bunun yanında doğa ile yakın ilişki içerisinde bulunmasından dolayı da eleştirilmiş ve dışlanmıştır. Bazı toplumlarda doğadaki bitkiler ile ilaç yapan ve insanlara şifa veren kadınlar, cadı olarak adlandırılmış ve lanetlenmiştir. Kadınlar bu durumdan kurtulmak ve aynı zamanda doğayı da kurtarmak için çevre hareketlerinin hemen hepsinde yer almıştır. Kadınların, çevre hareketlerindeki haykırıları hem kendilerinin hem de doğanın görmüş olduğu haksızlıklara karşıdır. Özellikle 1970'li yıllarda ekofeminizmin ortaya çıkması ile birlikte kadınların çığlıkları dünyada ses getirmeye başlamıştır. Kadınların, doğa için atmış oldukları her adım kurtuluşa giden yolda ilerleyiş olarak kabul edilmiştir.

Konu oldukça geniş bir alana sahip olduğu için çalışmamız, kadınların, çevre hareketlerinde üstlenmiş oldukları rollerin etkilerinin daha net anlaşılması için Kütahya TEMA Vakfı ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışma "kadınların, çevre hareketlerindeki rolünün etkileyici düzeyde olduğunu ve bu rolün temel nedeninin kadının ve doğanın ortak özelliklerinden kaynaklandığını" ortaya çıkartmaktadır. Bu durumda yapılan çalışmanın geçerliliğini ortaya koymak adına Kütahya TEMA Vakfı'nda gönüllü olarak çalışan kadınlara bazı sorular yöneltilmiştir. Sonuç olarak kadının çevre hareketlerindeki rolünün önemli olduğu ve bu rolün kadın ile doğa arasındaki ortak özelliklerden kaynaklandığı gerçeği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Çalışma toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle kadın kavramına ve kadın hareketlerine değinilmiş, kadın tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Feminizm kavramının tarihi ve kuramları anlatılmıştır. Sonrasında ise kadın kavramı, toplumsal cinsiyet ve feminizm kavramlarıyla açıklanmaya

alışılmıştır. İkinci bölümde, evre ve toplumsal hareket kavramlarının açıklaması yapılmıştır. Daha sonra evre hareketlerinin tarihsel gelişim sürecine değinilmiş ve ekofeminizm kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise sivil toplum kavramı anlatıldıktan sonra uygulamaya yer verilmiştir. Çalışmanın uygulama bölümünde Kütahya TEMA Vakfı'nda gönüllü olan kadınlar arasından rastgele seçilmiş kadınlar ile görüşülerek bir sonuca ulaşılmıştır. Görüşmenin amacı; kadınların, evre hareketlerindeki rolünün etkili olup olmadığını ve kadınların bu rolü neden üstlendiklerini tespit etmektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN KAVRAMI VE TOPLUMSAL HAREKETLER AÇISINDAN KADIN

Kadın, dünyaya geldiği ilk andan itibaren bir yaşam mücadelesi vermiştir. Kadının bu mücadeleyi vermek zorunda kalmasının en büyük nedeni, cinsiyetinden dolayı maruz kalmış olduğu baskı ve şiddettir. Kadının vermiş olduğu mücadelenin dünyada ses getirmesi, feminizmin ortaya çıkması ile eş zamanlı olmuştur. Çünkü feminizm ile kadınlar artık hep birlikte hareket etmeye ve haklarını aramaya başlamıştır. Böylece kadın hareketleri sayesinde kadınlar birçok hak elde etmiştir. Kadın hareketleri sayesinde kadınlar, yıllardır yaşamış oldukları baskıdan bir nebze olsa da kurtulabilmiş ve toplumsal yaşamda kendilerine bir yer edinebilmişlerdir. Fakat toplumlarda köklü bir yere sahip olan ataerkil yapıyı ortadan tamamen kaldırmak mümkün olmadığı için kadınların yaşamış olduğu sıkıntılar ya devam etmiş ya da şekil değiştirmiştir. Bu yüzden de kadınların vermiş oldukları mücadele günümüzde hala devam etmektedir.

1.1. KADIN KAVRAMI

Dünya tarihi boyunca insanoğlu yaşadığı dünyayı anlamlandırabilmek amacıyla her şeyi tanımlama çabası içerisinde girmiştir. Kadın kavramı da insanoğlunun tanımlamaya çalıştığı kavramlardan biri olmuştur. Dolayısıyla insanoğlunun bu sonu gelmeyen tanımlamaları içerisinde kadın belli rollerin içerisinde sokulmuştur. Bu tanımlamalar yapılırken çoğunlukla kadının biyolojik özellikleri göz ardı edilmiştir. Kadın daha çok toplumsal özellikler ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Kadın nedir, kadın kimdir gibi sorular cinsiyetçi yaklaşımlar ile ortaya çıkmıştır. Kadının tanımlanması aslında kadının ötekileşmesine neden olmaktadır. Çünkü kadın her şeyden önce insandır. Fakat insanoğlu gelişim gösterdiği zaman dilimleri içerisinde hep bunu göz ardı etmiştir. Kadın en başında insan olup olmadığı konusunda yargılanmaya başlanmıştır. Kadın da herkes gibi doğar, büyür, kim olmak istediğine karar verir, yaşamın içinde kendine yer edinir ve ölür. Ne kadar çok tanımlamalar yapılırsa yapılsın kadının kadın olması ya onun genleriyle ya da sosyal kazanımlarıyla ilgilidir (Tarhan, 2019: 99-101). İnsanların neredeyse yarısı kadınlar tarafında meydana gelmektedir. Bu demek oluyor ki herkes dünyada bir dişi cinsiyeti bulunduğunun farkındadır. Bu farkındalıktan yola çıkılarak kadınların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Fakat buna rağmen kadın çok gün yüzüne çıkartılmamıştır. Genellikle toplumlarda kadın, dışlanan

ve geri plana itilen cins olmuştur. Kadın, gelişi güzel tanımların içerisinde sığdırılmış bir canlı olmaktan öteye gidememiştir (Beauvoir, 2020a: 25-26).

Kadın, dişi özelliklere sahip olan kişi olarak tanımlanabilir. Ama aslında, “*dişi kendini kadın olarak hissettiği ölçüde kadındır*” (Beauvoir, 2020a: 69) şeklindeki bir tanım daha uygun olacaktır. Çünkü bir çocuk kendini dişi veya eril olarak tanımlayarak dünyaya gelmez. Çocuk kendisini cinsiyeti yüzünden belli bir kalıp içerisinde sokmaz. Çocuğa kendini farklı hissettiren diğer insanlardır. Dolayısıyla cinsiyet kalıpları bireyin yaş aldıkça kazandığı ve toplumun onu tanımlamasıyla elde edilmektedir. Doğada eril veya dişi ayrımı bulunmamaktadır. Bu yüzden dişi kavramı kadının doğada kendisine yer edinmesini sağlamamaktadır. Dişi ve eril aynı türe sahiptir. Yani hepsi insandır. Onları farklılaştıran ise cinsel arzularıdır (Beauvoir, 2020b: 43).

Kadın tanımlanırken genellikle erkeğin özelliklerinde yola çıkılmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki farklılıklar ortaya konulmaktadır. Bu tanımlamalarda kadının öznelliği yok edilmektedir. Kadına sadece erkeğin gözünden bakılmakta ve toplumda ikinciliğe itilmektedir. Erkek doğduğu andan itibaren şanslıdır. Kadın ise erkeğin özne olduğu toplumda nesne olmaktan öteye gidememiştir (Eliuz, 2011: 222). Toplumlarda kadın ve erkek eşitsizliğinin biyolojik olduğu düşünülmektedir. Ama ortaya çıkan eşitsizliklerin büyük bir çoğunluğu biyolojik özelliklerden kaynaklanmamaktadır. Toplumsal özellikler sonucunda cinsiyet eşitsizliği ortaya çıkmaktadır. Çünkü bireyin doğuştan sahip olduğu genleri değil yaşadığı toplum onu başkalaştırmaktadır. Örneğin kadının erkekten daha becerikli olduğu öne sürülerek yemek yapmak veya dikiş dikmek kadın işi gibi görülmektedir. Erkeğin ise bu işleri yapması uygun bulunmamaktadır. Toplumda bu tarz işleri yapan erkek ayıplanmaktadır. Bu şekilde ayrımların biyolojik özelliklerle bir ilgisi yoktur. Cinsiyetler bu şekilde kalıplara sokularak kadın ve erkeklerin rolleri tanımlanmıştır. Kadın anne rolünü üstlenerek doğuran, büyüten, temizleyen, evi düzene sokan kişi olmuştur. Toplumlarda kadından beklenen hep bu olmuştur. Kadına verilen bu görevler onu erkeğin gerisinde tutmuştur. Kadına hem toplumun en önemli birimi olan aile emanet edilmiş hem de bu aileyi erkeğin gerisinde yer alarak geliştirmesi beklenmiştir (Adak, 2002: 53-154).

1.1.1. Kadının İnsanlık Tarihi İçerisindeki Yeri ve Toplumsal Durumu

İnsanoğlu yaşadığı dönemden ve şartlarından ayrı tutulamaz. Sancılı bir özgürleşme sürecine sahip olan kadın, tarihin farklı noktalarında sahneye çıkmıştır. Kadın ya feminist bakış açısıyla ya da tutucu bir anlayış ile değerlendirilmiştir. Bu bakış açıları kadını belli kalıplara sokmuştur. Kadın, ataerkil toplumda geride kalan kişi konumuna getirilmiştir (Selçuk, 2004: 15). Patriyarkal yapının kadına dayatıldığı toplumlarda erkek, kadın için ilah konumuna getirilmiş olmaktadır. Bu yüzden de kadın sorgulamaktan kaçınmaktadır. Çünkü sorgulayıcı olup erkeğin karşısında durmayı seçtiğinde bunun sonuçlarının ağır olacağını farkındadır. Yapıcı olma özelliğiyle ön plana çıkan kadın, değişimlerden değil durağan düzenden beslenmektedir (Beauvoir, 2020b: 329-330). Kadının konumu tarih içerisinde birden çok inişler ve çıkışlar yaşamıştır. Kadına haklar verilmemesi ya da kısıtlı yaşamaya mecbur edilmesi elbette ki onun doğuştan kazandığı özellikleri ile ilgili değildir. Bunların nedeni toplumun kadını belli bir karakter içerisine sokmasıdır (Kollontai, 2000: 11-12).

Kadınlar, hiçbir zaman sadece kendilerine ait olan bir toplum oluşturamamıştır. Kadın sadece erkeğin egemen olduğu toplumda kendine bir yer edinebilmiştir. Kadın, erkeğin toplumda özne olmasını kabul etmiştir. Kadın toplumdaki eril hakimiyetin önünde nasıl duracağını bilememektedir. Bu yüzden de ondan istenileni yapmakta ve düzene boyun eğmektedir. Kadın, zamanın durağanlığına inanarak toplum içerisinde kaybolmaktadır. Bunun nedeni kadının aklını erkek gibi kullanmamasıdır. Oysa ki kadın da aklını en iyi şekilde kullanabilecek ve toplumun ona dayattıklarına dur diyebilecek bir yapıdadır (Beauvoir, 2020b: 330-335). Kadına biçilen rol ve görev her zaman evin içi ile sınırlı kalmıştır. Kadın, ev içi ile sınırlandırılarak dış ortamdan uzak tutulmak istenmiştir. Dış ortamdan soyutlanan kadın, daha çok içe dönük bir yaşam sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu zorunluluğun ortaya çıkmasında kadına yüklenen anlamlar etkili olmuştur. Toplumun kadından esas beklentisi ev işleri ile ilgilenmesi olmuştur. Bu yüzden de kadın, evin işlerini üstlenen taraf olurken erkek her zaman dışa dönüş olarak yaşayan ve aynı zamanda evin maddi anlamdaki geçimini sağlayan taraf olmuştur (Atalan, 2014: 238- 239).

İlkel toplumlarda kadın henüz belli bir karakter içerisine sokulmamıştı. Medeniyet ile tanışmamak kadının medeni bir şekilde yaşamasını sağlamıştır. Henüz

sınıflı toplumsal yapı ortaya çıkmadığı için toplumda herhangi bir hiyerarşik yapılanma oluşmamıştır. Kadın bu sayede türlü baskılardan ve dışlanmaktan korunmuştur. İlkel toplumlarda kadın önemli bir konuma sahip olmuştur. Erkek avlanmak için evden uzak kalınca evin geçimi ve korunması ile kadın ilgilenmiştir. Bu sayede kadın tarım ile ilgilenmeye başlamıştır. Kadın hem yiyecek besin sağlamakta hem de bitkileri tanıdığı için tıp alanında ilerleme göstermektedir. Doğal tıp alanında ilerleme kaydeden kadın, erkek tarafından dışlanmaya başlamıştır. Çünkü erkek, kadının toplumda bu kadar iyi bir konumda olmasını istememeye başlamıştır. Bitkilerle hasta insanları iyileştiren kadın, cadı olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Özmen, 2015: 104-107). Erkek, kadının önünde engel olmaya başlamıştır. Ataerkil yapının güçlenmeye başlamasıyla kadına verilen değer azalmaya başlamıştır. Ataerkil yapının güçlenmesinin nedeni hayvanların evcilleştirilmesi ve ticaretin başlamasıdır (Selçuk, 2004: 16-17).

Kadın, Roma toplumunda köle olarak kabul edilmiştir. Kamusal alanda kadının etkin olması asla kabul edilmemiştir. Orta Çağ boyunca kadınlar hep ezilmiştir. Özel alana hapsedilen kadın, türlü işkenceler görmüştür (Arat, 2017: 31-32). Roma kültüründe kadına haklar tanınmamıştır. Kadın daima bir erkeğin vesayeti altında yaşamını sürdürmeye mecbur edilmiştir. Kadının yaşamıyla ilgili tüm söz hakkına babası ya da kocası sahip olmuştur. Bu dönem de kadına tanınmış bir özgürlük bulunmamaktadır. Kadın, küçük bir çocuk ile denk tutulmaktadır. Yunan toplumunda da durum çok farklı değildir. Kadın babasının vesayeti altında yaşamaktadır. Kadın evlenince hukuki durumu değişmekte ve vesayeti kocasına geçmektedir. Yani toplum, kadının hayatının bir erkeğin kontrolünde olduğu sürece devam edebileceğini düşünmektedir. Erkek, kadını istediği zaman boşama hakkına sahiptir. Ama kadının böyle bir eylemde bulunması söz konusu değildir (Görgülü, 2014: 16-17). Kadın köle olarak kabul edilmiş olsa bile bir erkeğin vesayeti altında bulunması kadını kölelerden farklılaştırmaktadır. Çünkü kadın bu vesayetten dolayı toplumda kabul görmüştür. Onu burada görünür yapan şey insan olması değil kocası olmasıdır (Kollontai, 2000: 39).

Hindu geleneğinde kadın köle olarak kabul edilmiştir. Kadın, babası, kocası veya oğlunun vesayeti altındadır. Kadının babası, kocası ve oğlu ölmüş ise kocasının erkek akrabalarının vesayetinde bulunmaya devam etmektedir. Kadın tek başına hiçbir hak sahibi değildir. Hindu geleneğinde kadının toplumda tek başına yer alması mümkün değildir. Kadın, doğumundan ölümüne kadar olan süreçte asla kendi isteklerini dile

getirememiştir (Görgülü, 2014: 18). Erkek istediği zaman kadından boşanabilmektedir. Kadın ise kocasından boşanma talebinde bulunamamaktadır. Kocasını ölen dul kadınlar ise yakılarak öldürülmektedir (Selçuk, 2004: 58).

Yahudi toplumunda evlilik, alım satım sözleşmesi olarak kabul edilmiştir. Kadın, babası tarafından bir erkeğe satılmaktadır. Kadın onu alan erkeğin köle olmaktadır. Kadın, erkek için çocuk aklına sahip veya deli olarak kabul edilmektedir. Kadının hakları yoktur. Kadın hiçbir hukuki işlem yapamamaktadır. Tüm haklara kocası sahiptir ve tüm işlemleri kadının yerine o yapmaktadır. Kadın toplumda yılan olarak nitelendirilmektedir. Bu yüzden de kadının doğum sancıları çektiği düşünülmektedir (Görgülü, 2014: 18-19). Yahudi inancında kadın hep lanetli olarak görülmüştür. Erkek el üstünde tutulmuş ve kadın onun kölesi olarak kabul edilmiştir. Bunun nedeni ise Adem'in cennetten kovulmasının sorumlusu Havva olarak görülmektedir (Tarhan, 2019: 119). İlk Yahudi din adamı olan Aziz Palvus, kadının toplumda arka planda yer alması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü kadın erkek için var olmuştur. Kadın, erkek için yaşamalı ve erkekten ayrı bir eylemde bulunmamalıdır (Beauvoir, 2020a: 125).

Hristiyan ideolojisinde de kadın, kötü ve lanetli biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü Havva yüzünden Adem cennetten kovulmuştur. Bu inanış ile Hristiyanlar erkeği yüceltmektedir. Yapılan bir hataya erkekte ortak olsa bile bunun sorumlusu sadece kadın olarak görülmektedir. Kadının dediğini yapmak ve kadının peşinden gitmek toplumda aşağılanmıştır (Özmen, 2015: 49-51). Kadın her zaman hatalı taraf olmaktadır. Erkek ise hep kadın yüzünden yoldan çıkmış taraf olarak görülmektedir. Kadın, işlenen bir suçtan ötürü erkek tarafından yargılanmaktadır. Erkeğin egemen olduğu bir toplumda kadın, erkek tarafından suç işlenmeye zorlanmış olsa bile yine erkeğin kuralları ile yargılanmaktadır (Beauvoir, 2020b: 342-343). Hristiyanlıkta kadın lanetli kabul edildiği için evlenmekte doğru kabul edilmemiştir. Evlenmeyen insanlar dini olarak kendilerini onurlandırdıklarına inanmaktadırlar. Bu yüzden de papazlar ve rahibeler evlenmemiştir (Tarhan, 2019: 120).

İslamiyet öncesi Türklere dair bilgi edinebilmek için M.Ö 4000-4500 yıl kadar geriye gitmek gerekmektedir. Bu bilgiler Türk toplumunda kadına önem verildiğini göstermektedir. Toplumda kadın ve erkek eşit tutulmuştur. Erkek, kadının fikirlerine önem vermiş hatta kadın ile ortak kararlar almıştır. Kadın, toplumda yüceltilmiş ve

erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edilmiştir (Görgülü, 2014: 21). Bilge Kağan kitabesinde de kadının yüceltildiği görülmektedir. Bilge Hatun'un Türk toplumunun devamı için çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Bilge Hatun'un bu önemi İl-Teriş Kağan ile pekiştirilmektedir. Karı-koca birbirinin tamamlayıcı olarak görüştürmüştür. Türk toplumunun ilerleyişi de buna bağlanmıştır. Kadına toplumsal hayatın yanında siyasi hayatta da yer tanınmıştır (Selçuk, 2004: 19-20). Devlet işleri görüldüğünde bile kadın, erkeğin yanında yer alabilmektedir. Törenlere katılabilmekte ve kendi görüşlerini dile getirebilmektedir. Toplumda kadına verilen bu değeri İbni Batuta, Kırım hatıralarında dile getirmiştir. Kadınların Türk toplumunda erkeklerden daha üstün bir konumda olduğunu anlatmıştır (Özmen, 2015: 140-142).

Karahanlı Devleti'nin kurulması ile birlikte Türkler Müslümanlaşmaya başlamıştır. Müslüman olan Türklerin toplumsal yaşamında da değişimler meydana gelmiştir (Tarhan, 2019: 115). Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig de kadın ile ilgili şunları söylemiştir:

“Ev kızı al, el değmemiş

Senden başka erkek yüzü görmemiş

Kendinden aşağıda al alırsan

Senden yukarıdakine yaklaşma, esir olursun

Soyu soppu büyük olanların dili

Büyüklenir, olma kadının kulu

Yabancıyı eve alma, çıkarma dişi

Kadını görüp beğenen kişinin gözü

Vefa yoktur bunlarda ezelden beri

Gözleri nereye baksa oraya akar gönülleri” (Hacib, 2018: 336-338).

İslam dininin kabulü ile diğer toplumlara nazaran kadın birçok hak elde etmiştir. Toplumsal yaşamda kadın köle olmaktan kurtulmuştur. Kadına tanınan belli haklar sayesinde erkek ile eşit konuma gelmiştir. Kadın miras hakkına sahip olmuştur. Hz. Muhammed sayesinde kadın, toplumda aktif olarak rol almaya başlamıştır. Hz. Muhammed'in hazırladığı sohbetlere katılan kadın, kendi fikirlerini de dile getirmeye

başlamıştır. İslamiyet evliliğe çok önem vermektedir. Bu yüzden de evliliklerde kadının da rıza alınması gerektiği vurgulanmıştır. (Özmen, 2015: 79-83).

İslamiyet sayesinde Arap toplumunda kadının sosyal yaşamdaki konumu düzelmiştir. İslam öncesi Arap toplumunda ise kadın aşağılanmaktadır. Toplum içerisinde erkek her zaman kadından daha üstün tutulmuştur. Cahiliyye Dönemi'nde aileler ataerkil yapıya sahiptir. Aileyi yöneten kişi erkek olmuştur. Kadın hem aile yaşamında hem de toplumsal yaşamda arka planda yer almıştır. Arap toplumunda aşağılanan kadın İslam'ın kabul edilmesiyle kendine sosyal hayatta bir yer edinebilmiştir (Görgülü, 2014: 24-27). Fakat Kur'an yorumlama geleneği yaygınlaşınca kadına verilen değer de tekrar gerilemeye başlamıştır. Din adı altında kadın toplumdan dışlanmış ve aşağılanmıştır. Ataerkil toplum yapısı da kendine dayanak olarak dini göstermiştir (Özmen, 2015: 84-86).

1.1.2. Türkiye’de Kadına Tarihsel Bir Bakış

Osmanlı Devleti’nde kadın, 19. yüzyıla kadar olan süreçte sarayın içi ile sınırlandırılan bir hayat yaşamaktaydı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bu durumda değişimler yaşanmaya başlamıştır. Çünkü bu dönemde modernleşme hareketleri kendini göstermektedir. Kadınların durumlarını düzeltme çalışmalarının ilk basamağı Tanzimat Dönemi’nde oluşturulmuştur. Bu dönemde kadınların özellikle eğitimi konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır. 1876 yılında ilan edilen Kanuni Esasi, kadınların eğitimi ile ilgili yasal düzenlemeler yapmıştır. İkinci Meşrutiyet’te ise eşitlik ve özgürlük gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bu kavramlar kadınların toplumsal durumlarının düzelebilmesi açısından, kadınlara umut olmuştur. Kadınlar, Birinci Dünya Savaşı’nda ve Kurtuluş Savaşı’nda hem cephedeki hem de cephenin gerisindeki yardımları sayesinde çok büyük öneme sahip olmuştur. Cumhuriyet Dönemi’nde hazırlanan Medeni Kanun ile kadınların medeni durumlarında iyileştirme yapma amacıyla adımlar atılmıştır. 1950’lere 1980’lere gelindiğinde ise kadınlar artık bilinçlenmeye başlanmıştır. Bu dönemler içerisinde de kadınların hak arayışları devam etmiştir. Özellikle 1980 sonrasında kadınlar daha çok görünür bir hale gelmiştir (Güneş ve Yükselen, 2004: 57-60).

Genel olarak Türkiye’de toplum ve aile yapısında patriyarkal yapı göze çarpmaktadır. Bu yüzden de ailenin egemeni olan erkek doğal olarak toplumda da

egemen olmaktadır. Evin bütün iç düzeninden kadın sorumludur. Kadın, ev kadını rolünü en iyi şekilde yerine getirmelidir. Bunu yaparken de her zamana erkeğe danışmalı ve erkeğin dediğini yapmalıdır. Kadından beklenen iyi bir eş ve anne olmasıdır. Ailesinde bile kendisine söz hakkı bulamayan kadın, toplum içerisinde de söz hakkına sahip olamamıştır. Kadının haklarını tanıması ve haklarına sahip çıkmasını öğrenmesi Türkiye’de sancılı bir süreç olmuştur. Çünkü Türk toplumunu birçok farklı düşünce ve kültürü içerisinde barındırmaktadır. Bu yapıya sahip toplumlarda değişim çok kolay yaşanmamaktadır.

1.1.2.1. İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kadın

Meşrutiyet, 1876-1908 dönemindeki baskı rejimine karşı Jön Türkler tarafından 1908 tarihinde ilan edilmiştir. Meşrutiyet Dönemi, bir modernleşme dönemidir. Bu dönem yapılan yenilikler ile Cumhuriyet’in alt yapısı oluşturulmuştur. Toplumda modernleşme sürecini en ılımlı karşılayan kesim kadınlar olmuştur (Arslanel ve Özkiraz, 2011: 3). Bu dönem de toplumda temelden değişimlere gidilmiştir. Kadın konusu oldukça sık dile getirilmeye başlanmıştır. Kadın artık bir insan olarak toplumda yer almaya başlamıştır. Öncelerinde sadece evin içi ile sınırlı bir yaşam alanını sahip olan kadın, artık toplumsal hayatta kendisine yer bulmaya başlamıştır (Okkalı, 2019: 48-49).

Türk kadını adına bu dönem de eğitim ile ilgili çok önemli gelişmeler olmuştur. Meşrutiyet Dönemi’nde kadınlar hemşirelik eğitimi almaya başlamıştır. Hemşirelik eğitiminin alınmasında etkili olan en önemli kişi Besim Ömer Paşa’dır. Besim Ömer Paşa, hemşireliği ülkeye tanıtmıştır. Kadınların bu alana yönelmesi için çalışmalar gerçekleştirmiştir. 1912 tarihi hemşirelik mesleğinin başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Kadınlar daha çok Balkan Savaşı’nda ve Çanakkale Savaşı’nda hastalara bakmak için gönüllü olmuştur. Fakat modern manada hemşirelik Meşrutiyet Dönemi’nde gelişme gösterememiştir. Kadınlar ilk kez 1914 tarihinde İstanbul Darülfünun’da yüksek öğrenim görmüşlerdir. Burada birçok ders alan kadınlar bu sayede kendi haklarını da öğrenmeye başlamıştır. 1915 yılında ise İnas Darülfünunu kurulmuştur. Bu okulun amacı, kadın öğretmenler yetiştirmektir (Kurnaz, 1992: 74-83). Bu gelişmelerin yanında toplumda kadının eğitim görmesi aile içi eğitim olarak algılanmıştır. Toplumun en önemli birimi olan ailenin gelişimi oldukça önemsenmiştir.

Buradaki en önemli görev ise kadına yüklenmiştir. Kadına verilecek olan eğitimin ailesini geçindirmek ve çocuk yetiştirmek üzere olması gerektiği düşünülmektedir. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde toplumda gayrimüslim kadınlar ve Müslüman kadınlar ayrımı yapılmıştır. Bu ayrım kadınların aldığı eğitimi de etkilemiştir. Gayrimüslim kadınlar, erkeklerle hemen hemen aynı eğitimi alabilmektedirler. Fakat Müslüman kadınlarında aynı eğitimi almasının İslamiyet'e aykırı olduğu öne sürülmüştür (Kurnaz, 1996: 34-36).

Meşrutiyet Dönemi'nde sosyal hayattaki etkisi artan kadınlar için artık hukuki düzenlemelerde yapılmaya başlanmıştır. 1917 yılında Aile Hukuku Kararnamesi hazırlanmıştır. Bu kararname ile boşanma ve evlenme ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Devletin izni olmadan evlilik yapılamayacağı dile getirilmiştir. Toplumda artık çok eşlilik hoş karşılanmayacaktır (Kurnaz, 1992: 89-91). *“Başta Abdullah Cevdet olmak üzere, Celal Nuri, Yusuf Fehmi, Ahmet Rıza gibi Batıcı aydınlar tek kadınla evliliği savunurlar”* (Kurnaz, 1996: 42). Kadınların evlenebilmek için 17 yaşını, erkeklerin ise 18 yaşını doldurması gerekmektedir. Hem sosyal hem de hukuki anlamda kadının durumunda önemli etkiler sağlayacak adımlar atılmıştır. Fakat bu haklardan tüm kadınlar yararlanamamıştır. Bu dönem de köklü değişiklik olması oldukça zordur. Çünkü şeriat yanlısı kesim kararların uygulanmasına engel olmuştur. Sadreddin Efendi, kadınlara verilen bu hakların Kur'an'a aykırı olduğunu dile getirmiştir (Kurnaz, 1992: 90). Meşrutiyet Dönemi'nde kadının sosyal yaşamında birçok yenileşme yaşanmıştır. Siyasal alanda ise kadınlar çok ilerleyememiştir. Çünkü bu dönemde siyasal alanda erkeklerin bile çok fazla hakkı yokken kadın için çalışmalar yapılamamıştır (Arslanel ve Özkiraz, 2011: 5).

İslamcılar, kadın hakkında yapılan yeniliklerden hoşnut değillerdir. Bu yenilikler yapılırken Batı'nın örnek alınmasını istememişlerdir. Özellikler giyim-kuşam konusunda kadının Batılılardan etkilenmemesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, toplumda kadınların kesinlikle çarşafı olmaları konusunda katı fikirlere sahiptir. Batıcılar ise kadınların sosyal hayatta yer almalarını gerektiğini savunmuşlardır. Batıcılar, giyim-kuşam konusunda İslamcıların tam tersi bir düşünceye sahiptir. Onlar kadının müstehcen olmamak şartıyla istediklerini giymekte özgür olmaları gerektiğini düşünmektedir. Türkçülerde kadının konumunun iyileştirilmesi gerektiği fikrine sahiptir. Bu yüzden de kadının sosyal hayatta aktif

olabilmesi için 1912 tarihinde Türk Ocağı'nda toplantılar yapılmıştır. Kadınların ve erkeklerin karışık olduğu bu toplantılar o dönem için çok büyük adımlardır. Türkçülerin gerçekleştirdiği bu faaliyetlere İslamcılar olumsuz tepkiler vermiştir. Türkçüler hiçbir toplumun Türkler kadar kadını yüceltmediğini öne sürmektedirler. Türkçülüğün önemli savunucularından olan Ziya Gökalp, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olmaları gerektiğini savunmaktadır. Kadınlar toplumun en önemli yapı taşı olan ailenin oluşmasında etkili bir role sahiplerdir. Bu yüzden devletin sağlam temeller üzerinde durması kadına bağlanmıştır. Bir devletin uzun ömürlü olabilmesinin kadın ve erkek eşitliğiyle sağlanacağını savunmuşlardır (Kurnaz, 1992: 92-102).

Cumhuriyet Dönemi'nde kadına verilen önem artarak devam etmiştir. Bu dönem de kadını sosyal hayatın içinde tutmak için büyük çabalar verilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde, toplumsal alanda iyileşmeler yaşanırken bir taraftan da devlet işlerinde sorunlar yaşanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı ülkede büyük etkiler yaratmıştır. Bu dönem manda ve himaye tehlikesi yaşanmıştır. Çünkü kadının toplumsal durumunun iyileştirilmesi için Batı örnek alınmak istenmiştir. Ama aynı zamanda bu Batılı devletler manda ve himaye ile devleti parçalamayı planlamıştır. Toplumda yapılmaya çalışılan yenilikler bazı kesimler tarafından kabul edilmiş ama bazı kesimler tarafından ise reddedilmiştir. Amerikan mandasını kabul eden Halide Edip, kadınların yabancı okullarda eğitim görmesini ve Batılılaşmaları gerektiğini öne sürmüştür (Aktaş, 1986: 189-191). Halide Edip, yabancı okulda eğitim almıştır. Bu yüzden de kadınların yabancı okullarda eğitim almasının onları daha çok geliştireceğini düşünmektedir. Halide Edip'in bu düşüncesine karşılık ise Türkçülüğün savunucularından olan Yusuf Akçura, kadınların yabancı okullarda eğitim almasını eleştirmiştir (Kurnaz, 1992: 75).

Cumhuriyet Dönemi'nde kıyafet alanında yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerin asıl amacı kadınların çarşaf giyinme alışkanlıklarının ortadan kaldırılmasıdır. Bu dönemde kadın inancı gereği tesettüre girebilir ama bunu sade bir şekilde yapmalıdır. Cumhuriyet Dönemi'nde kadınlarda Batılılar gibi giyinmek istemişlerdir. Kadınların bu isteğini toplumda normalleştirmek için çeşitli adımlar atılmıştır. Özellikle Medeni Kanun'un kabulünün ardından toplum, çarşaf giyilmemesi konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Büyük illerde yapılan törenlere Avrupalı kıyafetli kadınlar katılmıştır (Kaplan, 1992: 181-182). 1926 tarihinde kabul edilen Medeni Kanun sayesinde kadın, erkek ile eşit birçok hak elde etmiştir. Boşanma, miras, tek eşli evlilik gibi haklar

kadının hukuki durumunda iyileşmeler sağlamıştır. Tüm bu gelişmelerin yanında 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1935 yılında ise tam 18 kadın meclisi girmiştir (Aktaş, 1986: 192-196).

Kadın adına bu kadar büyük adımlar atılırken bir taraftan da muhafazakâr kesim bu adımları engellemeye çalışmıştır. Kadının giyim-kuşamının değişmesinin ve erkeklerle eğitim görmelerinin kadını ahlaksızlaştırdığını savunmuşlardır. Avrupai giyime karşı olan ve kadının sosyal yaşamdaki yerini zedeleyenler mahkemelerde yargılanmışlardır. Yargılanan muhafazakâr kesim aldıkları cezalar sonucunda yaptıkları eylemlerden vazgeçmişlerdir. Bu şekilde Cumhuriyet Dönemi'nde kadının sosyal yaşama katılım çalışmaları devam ettirilmiştir. Atatürk, kadının toplumsal yaşamdan geri kalmaması düşüncesine sahiptir. Bu yüzden bu uğurda yapılan çalışmalara engel olmak isteyenlere gerekli cevapları vermiş ve Türk kadınının gelişimi için toplumu yönlendirmiştir (Kaplan, 1992: 182-183). Atatürk, kadının toplumsal yaşam içinde yaşadığı sorunları titizlik ile ele almıştır. Kadınların, toplumda önemli bir yer elde edebilmesi için hem çalışmalar yapmıştır hem de kadınları her zaman desteklemiştir. Bu dönemde kadınlar, Atatürk sayesinde çok önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Atatürk, özellikle Anadolu kadınlarından övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Anadolu kadınlarının, toplumun ilerleyişinde çok büyük öneme sahip olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Atatürk, kadınların annelik görevlerinin de toplumun oluşumu açısından çok kıymetli olduğunu düşünmektedir. Çünkü toplumun bireylerini eğiten onlara ilk bilgileri öğretten annelerdir (Cunbur, 2007: 117-121). Atatürk, *“toplumun başarısızlığının asıl nedeni kadınlara karşı olan bilgisizlikten ileri gelir, bir toplumun bir organı faaliyette iken diğer organı işlemez ise o toplum felç olur”* (Aydın, 2015: 92) demektedir.

Cumhuriyet kadını, çağdaş kavramı ile özdeşleşmiştir. Bu dönem de kadınlar çağdaş düşünme tarzını benimsemişlerdir. Kadının sadece giyim ve kuşamını değiştirmesi onu Cumhuriyet kadını yapmaz. Kadın benimsemiş olduğu çağdaş düşünceyi aynı zamanda uygulamalı ve kendini geliştirmelidir. Burada geliştirmeden bahsedilen şey kafa yapısıdır. Bir Cumhuriyet kadını her zaman bilime inanmalıdır. Cumhuriyet kadını her şeyden önce toplumda, insan olduğu için kıymetlidir. Onun varlığını anlamlı kılan insan olmaktır, kadın olmak değildir. Bu yüzden de toplum içerisinde erkeğin gerisinde yer almamaktadır. Cumhuriyet kadını, tiyatro, müzik, bale, resim, mimarlık ve tıp gibi birçok alandaki başarılarında kendinden söz ettirmiştir. Bu

dönem de kadın Anadolu toplumunu kendi bakış açısıyla ortaya koymuş ve edebiyat alanında da önemli çalışmalara imza atmıştır. Osmanlı'da kadının başarılı olamayacağı inancı vardı. Cumhuriyet kadını bu inancı çürütmüştür. Kadın ona engel olunmadığı sürece güzel işler başarabileceğini göstermiştir (Eyuboğlu, 2007: 40-56).

1.1.2.2. 1980'lerde Türkiye'de Kadın

Türkiye'de kadının konumunu belirlemede sanayileşme, kentleşme ve hizmet sektöründeki gelişmeler etkili olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin sahip olduğu ataerkil toplum yapısında kadın hep arka planda yer almıştır. Geleneksel ve tarım ile geçimini sağlayan toplumlarda kadın söz hakkına sahip olmamış ve hatta toplum içerisinde sürekli olarak aşağılanmıştır (Tekeli, 2011: 18-19). Modern toplumlarda ise kadın bu aşağılanma ile baş edebilmek için büyük çaba göstermiştir. Kadın, eğitim ve sosyal yaşamında önemli ilerlemeler yaşamıştır. Fakat 1950'lerden sonra siyasal yaşam içerisinde geri planda kalmıştır. Tek partili yönetim sisteminde kadınlar siyasal yaşamda etkiliydi. Fakat çok partili hayata geçiş döneminin yaşanması ile kadın siyasal yaşamdaki yerini koruyamamıştır (Çaha, 1996: 126-133).

1950'li yıllarda çok önemli toplumsal değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu yıllarda ülkede yaşanan makineleşme hareketleri toplumsal yapıda değişiklikler meydana getirmiştir. 1950-1980 yıllarında ise makineleşme sürecini takip eden kentleşme hareketleri başlamıştır. Bu gelişmeler ile birlikte geleneksel toplumda, el işçiliğine duyulan ihtiyacın azalması, iş olanaklarının olmaması, tarım arazilerinde yaşanan sorunlar insanların göç etmesine neden olmuştur. İnsanların göç etmesiyle beraber iş hayatında hareketlilik meydana gelmeye başlamıştır. Kadınların iş hayatında yer alması ve emeğinin ön plana çıkması gibi gelişmeler yaşanmıştır (Tekeli, 2011: 20-21).

BM, 1975-1985 dönemini "Kadın 10 yılı" ilan etmiş, 1979 yılında da "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Hakkındaki Sözleşme"yi (CEDAW) kabul etmiştir (Koray, 2018: 334). "1979 tarihli Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), kadına karşı ayrımcılığı, 'haklarda eşitlik ilkesinin ve insan onuruna saygının' çiğnenmesi olarak tanımlamıştır" (Wiesner-Hanks, 2020: 170). Kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlamayı amaçlayan CEDAW, 1985 tarihinde ise Türkiye'de imzalanmıştır. İnsanlara

uygulanan ayrımcılığı ortadan kaldırmayı hedefleyen sözleşme, kadınlarında her insan gibi özgürce yaşayabilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Kadın, toplumsal, aile ve iş yaşamında her zaman erkeğin gerisinde yer almıştır. Kadının, evli olup olmaması, çocuğunun olup olmaması ve yaşı gibi etkenler onun toplumdaki konumunda belirleyici olmuştur. Bu gibi etkenler kadının toplumda ve çalışma yaşamında ikincil olmasına neden olmuştur. Özellikle iş yaşamında kadının çalışma şartlarına uygun olmadığı düşünüldüğü için erkekler çalıştırılmak için uygun bulunmuştur. CEDAW, kadına yapılan bu tarz ayrımcılıklara son verilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Toplumsal anlamda hemen değişiklik yaşanmasa bile insanlara kadınlarında hakları olduğu düşüncesini aşlamak büyük bir adımdır (Koray, 2018: 334-337).

1.1.3. Toplumsal Cinsiyet

İnsanların tümü bir cinsiyete sahip olarak dünyaya gelmektedir. Bu cinsiyet, insanların sahip olduğu biyolojik cinsiyetlerdir. Biyolojik cinsiyet; insanların yaşadıkları toplumların yapısına göre belli şekiller almaktadır. Bu şekiller, insanlara cinsiyetlerinden dolayı toplumda üstlenmeleri gereken görevleri göstermektedir. Kız çocukları ve erkek çocukları, küçük yaşlardan itibaren cinsiyetlerinin toplumsal görevlerini öğrenmeye başlamaktadır. Kız çocuklarının veya erkek çocuklarının toplumda nasıl davranmaları gerektiği onlar daha dünyaya gelmeden belirlenmiştir. Kız çocukları, ev işleri ile alakalı olan, sessiz ve naif gibi özelliklere sahip olacak şekilde yetiştirilmektedir. Erkek çocukları ise ev dışındaki işlerle alakalı olan, sert ve güçlü gibi özelliklere sahip olacak şekilde yetiştirilmektedir. Çocuklar bu şekilde yetiştirildiği için yaş aldıkça iki cinsiyet birbirine yabancılaşmaya başlamaktadır. Bu noktada toplumun insanlara dayattığı cinsiyet rolleri kendisini göstermektedir (Yalova, 2002: 15-16).

Toplumsal cinsiyet (gender), kadın ve erkek arasındaki toplumsal farklılıkları ortaya koymaktadır. Kadın ve erkeğe toplumsal yaşam içerisinde üstlenmesi gereken roller vermektedir. Sex, biyolojik özellikler ile bireyleri kadın ve erkek olarak sınıflandırmaktadır. Gender ise kültürün yansıması olan toplumsal cinsiyeti ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet, toplumlardaki kültürlerin insanlara erkek veya kadın olarak biçtiği rollerdir (Erbaş, 2018: 77). *“Tarihçi Joan Scott bunu şöyle ortaya koymaktadır: 'Toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arasında algılanan farklılıklara dayalı*

sosyal ilişkilerin asli unsuru, güç ilişkilerini göstermenin başlıca yoludur.” (Wiesner-Hanks, 2020: 3).

Sex olarak ifade ettiğimiz biyolojik cinsiyet, kişilerin ikincil cinsiyet özelliklerine sahip olarak dünyaya gelmeleridir. Biyolojik cinsiyet, sonradan kazanımları içermemektedir. Bu yüzden de toplumsal cinsiyet bu kavramların tam karşısında yer almaktadır. Toplumsal cinsiyet bireylerin toplumsallaşma döngüsü ile elde ettikleri rolleri içermektedir. Kadın ve erkek toplum içerisindeki rolüne doğdu anda sahip değildir. Bu roller kişiler tarafından yaş aldıkça öğrenilmektedir. Kişiler cinsiyetlerini genellikle yaşadıkları toplumun onlardan istedikleri doğrultusunda edinirler (Turan, 2020: 58-59).

İki tür insan olduğu düşünülmektedir: eril ve dişi. İnterseksüel özelliklere sahip insanlar, toplumsal cinsiyet içerisinde kendilerine yer bulamamaktadır. Bu yüzden de insanlar hangi cins kendilerini daha yakın hissediyorlar ise o cinsi seçmektedirler. Bu durum toplumsal cinsiyetin bir dayatmasıdır. Toplumsal cinsiyet, kültürel bir oluşumdur. Bu yüzden birey yaşamının her anında ona dayatılan bir kültürel cinsiyetle var olmaya çalışmaktadır. Küçük bir çocuğa ilk öğretilen toplumsal cinsiyetidir. Çocuk ilk etapta cinsel organın veya hormonlarının yönelimini öğrenerek büyüyememektedir (Wiesner-Hanks, 2020: 4-8).

Freud, biyolojinin kader olduğunu savunmaktadır. Fakat toplumsal cinsiyette durum böyle değildir. Toplumsal cinsiyette insanların rollerini kültür belirlediği için kaderlerini yönlendiren biyolojik özellikleri değildir (aktaran Erbaş, 2018: 77). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarını daha iyi anlayabilmek için queer kuramına başvurulmaktadır. Queer kuramı, 1990'ların başında ortaya çıkmıştır. Queer kuramı, cinsiyet kavramlarının oluşumunda kültürün etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzden de kültürlerin değişmesiyle toplumsal cinsiyet rollerinin de değişime uğrayacağını söylemektedir (Wiesner-Hanks, 2020: 12). Tam da bu noktada cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında farklılaşma ortaya çıkmaya başlamıştır. Butler göre cinsiyet kültürün bir inşasıdır. Bu yüzden de kültürün kader olduğuna vurgu yapmaktadır (Butler, 2019: 53). Çünkü Butler'e göre (1990), cinsiyet, bireylerin sürekli olarak tekrarladığı davranışlarının üzerine kurulmuştur. Yani bireylerin toplumsal cinsiyetleri

ile biyolojik özellikleri arasındaki farklılıkları ortaya koyabilmek için kültür kavramına başvurulması gerekmektedir (aktaran Bora, 2005: 42-43).

1.1.3.1. Toplumsal Cinsiyet Kuramları

Psikanalitik kuram, Freud'un fikirleri etrafında şekillenmiştir. Bu kuram cinsiyet rollerini ele alan ilk yaklaşımlardan birisi olmuştur. Freud, cinsiyet kazanımlarının oluşumu noktasında bireylerin çocukluk dönemlerinde yaşadıklarına bakılmasına gerektiğini savunmaktadır (aktaran Yılmaz, 2019: 12). Freud'a göre kız veya erkek çocuk, anne veya baba ile özdeşleşmektedir. Çocuğun eril veya dişi cinsten hangisine daha yakın olduğu kendisine benzer olarak seçtiği ebeveyni ile ilgilidir. Kız çocuğu annesini cinsel anlamda kabullenmemektedir. Aslında bu şekilde eril cinsten kabul edilmemiş olmaktadır. Kız çocuğunun annesi ile yaşadığı zıtlıklar onun cinsiyet rolünü ortaya çıkartmaktadır. Freud'un bu kuramında cinsiyet rollerinin çocukların ebeveynleri ile özdeşleşmeleri sonu ortaya çıktığı vurgulanmaktadır (aktaran Butler, 2019: 124-127). Freud, bilinçdışı alanını fark etmiş ve bu alanda önemli çalışmalar yapmıştır. Bilinçdışının sahip olduğu yapıyı ve ilerleyişini ortaya atmış olması oldukça önemlidir. Psikanalitik kurama göre, kişinin kendisini erkek veya kadın olarak kabul etmesi bilinçdışının içerisinde yer almaktadır (aktaran Durudoğan, 2014: 52).

Sosyal öğrenme kelimesini 1947 tarihinde ilk kez Julian Rotter kullanmıştır. Rotter, insanların deneyimlerden etkilendiklerini öne sürmüştür. Çünkü Rotter'e göre (2004) insan sosyal bir varlık olduğu için bu durum onun dış ortamdan etkilenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda bu etkileşim ile bireylerin kişilikleri ortaya çıkmaktadır. Sosyal öğrenme kuramının gelişmesinde çok büyük önemi olan isim ise Albert Bandura'dır (aktaran Bayrakçı, 2007: 200). Albert Bandura (1989), toplumsal cinsiyet kalıplarına sonradan sahip olunduğunu savunmaktadır. Sosyal öğrenme kuramı, gözlemlene sürecine dayanmaktadır. Gözlem, çocukluk döneminde başlayıp erişkinlik döneminde de devam etmektedir. Kadın veya erkek bir toplum içerisinde üstlenmesi gereken rolü bir kadın veya erkeği gözlemleyerek kazanmaktadır (aktaran Yılmaz, 2019: 18). Bilişsel gelişim kuramına göre kadınlar ve erkekler doğdukları anda kendilerine özgü farklı özelliklere sahiplerdir. Bu yüzden de bilişsel gelişim, doğumdan sonra başlayıp ilerlemektedir. Çocuk, dişi veya eril cinsten hangisine daha yakın

olduğunu en başından bilmektedir. Bu bilince sahip olduğu için cinsiyet kimliğine uygun davranışlar sergilemeye başlamaktadır (Özcan, 2012: 16).

Bilişsel gelişimi etkileyen; fiziksel olgunlaşma, deneyim, toplumsal aktarım ve dengeleme faktörleri bulunmaktadır. Fiziksel olgunlaşma, insanların doğduğu andan itibaren sahip olduğu kalıtsal özellikleri olduğunu öne sürmektedir. Bu özellikler insanların bilişsel gelişimlerini sınırlandırmaktadır. Fakat insanların sahip olduğu kalıtsal özellikler olgunlaşma sürecinde değişime uğramaya başlamaktadır. Deneyim, bilişsel gelişim kuramına göre insanların gelişiminde oldukça etkilidir. Sadece kalıtsal özellikler değil insanların yaşamlarındaki deneyimleri de onları yönlendirmektedir. İnsanlar birbirleriyle etkileşimde bulununca çeşitli bilgiler edinir. Çocukluk döneminden itibaren elde edilen bu bilgiler gelişim süreci içerisinde kullanılmaktadır. Toplumsal aktarım, bireylerin kendilerini toplumdan soyutlamalarının mümkün olamayacağını öne sürmektedir. Çünkü toplumsal hal alma insanların birbirleriyle etkileşimi sayesinde gerçekleşmektedir. Çocuk; ebeveynlerini, öğretmenini veya yakın temasta bulunduğu kişileri gözlemleyerek bilgiler elde etmektedir. Bilişsel gelişim sürecinde toplumsal alanda elde edilen bilgiler bireyin kendi belleğinde yeniden şekillenmektedir. Dengeleme faktörü ise diğer tüm faktörlerin bütünleyicisidir. Diğer faktörlerde elde edilen bilgilerin bireylerde özümsemekle zihinlerinde nasıl yer edindiğini ifade etmektedir. Bu yüzden de dengeleme faktörü bir tür kontrol mekanizması görevini görmektedir (Ahioğlu-Lindberg, 2011: 2-4).

Toplumsal cinsiyet şeması kuramını Sandra Lipsitz Bem ortaya atmıştır. Bu kuram, sosyal öğrenme kuramı ve bilişsel gelişim kuramının bir karmasıdır. Toplumsal cinsiyet şeması kuramına göre kadınların ve erkeklerin farklı özellikleri bulunmaktadır. Fakat bu farklı özellikler kişilerin cinsiyetlerinden kaynaklanmamaktadır. Bem, kadınların veya erkeklerin kişiliklerinin yaşadıkları toplumun kültürünün ürünü olduğunu öne sürmektedir. İnsanlar kendi gözlemleri sonucu elde ettikleri bilgiler ve kültür nedeniyle birbirlerinden farklılaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet şeması kuramına göre bir çocuk cinsiyet şemalarını oluşturabilmek için ilk önce kendi cinsiyetinin farkında olmalıdır. Daha sonra ise dişi ve eril cinsi kolaylıkla ayırt edebilmelidir. Cinsiyetler ayırt edildikten sonra oluşturulan şemalar ile çocuk kendi rolünü oluşturmaya başlamaktadır (Özdemir Yılmaz, 2019: 21-22).

1.1.3.2. Toplumsal Cinsiyet Roller

“Rol, belirli statü ya da toplumsal konumlara atfedilen toplumsal beklentileri ortaya koyar ve bu tür beklentilerin gerçekleşip gerçekleşmeme sürecini analiz eder” (Marshall, 1999: 624). Rol kavramı, toplumsal cinsiyet ile birlikte harmanlanınca farklı farklı oluşumlar meydana gelmektedir. Bu farklı oluşumlar temelde ortak bir noktada buluşmaktadır. Bu ortak nokta ise; cinsiyet rolü olarak adlandırılmaktadır. Cinsiyet rolü, kişilerin cinsiyetleri üzerinde temellenmektedir. Kadınlığın veya erkekliğin ne anlama geldiğinin cinsiyet ile ortaya konulmasıdır. Buradan yola çıkarak iki adet cinsiyet rolü bulunmaktadır. Cinsiyet rollerinin biri kadın rolü diğeri ise erkek rolü olmaktadır (Connell, 1998: 78).

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeği farklılaştırarak birbirlerinin rollerini üstlenmesine hiçbir zaman izin vermemektedir. Toplumlarda genel yargı kalıpları oluşmuştur. Kadının yapacakları ve erkeğin yapacakları her zaman için bellidir. İki cinsiyetin de alanları kesin olarak çizilmiştir. Erkeğin, kadının alanına girerek onun bir rolünü üstlenmesi erkekle dalga geçilmeye neden olmaktadır. Kadının ise erkeğe ait bir role bürünmesi asla kabul görmemektedir. Çünkü toplum içerisinde kadın, erkeğin rollerini yapabilecek niteliklere sahip kabul edilmemektedir. İnsanların toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunda çocukluk dönemleri oldukça önemlidir. Robert Stoller, çocukların iki cinsi tanıdığı dönemlerde toplumsal cinsiyet rollerinin de temellerinin atıldığını söylemektedir. Her çocuk dünyaya geldiği anda bir biyolojik cinsiyete sahiptir. Fakat toplumsal cinsiyet rolleri ile henüz tanışmamıştır. Çocuklar gelişim dönemlerinde toplumdaki belli kalıpları tanımaya başlamaktadır. Toplumsallaşma sürecinde ise ebeveynleriyle, arkadaşlarıyla, akrabalarıyla etkileşim içerisine girmektedir. Yaş aldıkça bu etkileşimler sayesinde bireyler belli modeller oluşturmaya başlamaktadırlar. Kişi artık kendisinde ve karşısındakilerden ve ayrıca toplumun kendisinde neler beklediğini kafasında somutlaştırmaya başlamaktadır. Bu şekilde toplumdaki modeller özümseindikten sonra bireyin kendi toplumsal rolü oluşmaya başlamaktadır (Connell, 1998: 255-258).

Toplumsal cinsiyetin oluşumunda kültür etkili olmuş ve çocukluk döneminde kazanılan biyolojik cinsiyetten onu ayırmıştır. Bunun sonucu olarak kültür, toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunda da oldukça etkilidir. Kültürün kurallarına uymayan bir

toplumsal cinsiyet rolü kabul görememektedir. Çünkü kültür ile çatışan her rol toplumdan dışlanmaya neden olmaktadır. İnsanlar rollerini, toplumsal cinsiyetin kurallarına uygun olduğu sürece cinsiyetleri üzerine temellendirebilmektedir. İnsanların üstlendikleri rolleri ile yaşadıkları toplumsal yaşam arasında sıkı bir bağ vardır. Toplumsal cinsiyet rolleri, kişilerin kendi içlerindeki rolün tutarlılığına odaklanmamaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin görünürlük kazanabilmesi için toplumsal alanda bir tutarlılık sağlaması gerekmektedir. Toplumsal rolün kabul edilebilir olabilmesi için cinsiyet ile tutarlılık sağlarken aynı zamanda toplumsal cinsiyet tarafından da koruma altına alınması gerekmektedir. Ancak bu şekilde insanlar kabul edilme arzularına ulaşabilirler. Toplumda kabul gören bireyler, beklentileri karşılamaya başlar ve toplumsal cinsiyet rolleri süreklilik kazanır (Butler, 2019: 65-68).

Toplumsal cinsiyet, toplumda oluşan rollerin ve bu rollerin ortaya çıkarttığı ilişkilerin cinsiyet ile şekillenmesidir. Toplumların cinsiyete dayalı bir şekilde oluşturulması normalleştirilmiştir. Kadınların veya erkeklerin yapacakları işler rollerine uydurulmuştur. Bu işler dışında başka işleri de yapabilecek güçte olsalar bile yapamamaktadırlar. Çünkü bu durum toplumun kadın ve erkeğe bir öğretisidir. Toplumlarda cinsiyet rolleri doğallaştırılmaya çalışılmıştır. Reklamlar olsun diziler filmler olsun kadın ve erkek rolleri hep aynıdır. Bu roller gösterilerek kişilere kadın veya erkek olarak nasıl davranmaları gerektiği gösterilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri doğallaştırılırken toplumların tutucu yönleri ağır basmaktadır. Bu tutuculuk toplumsal ilişkilerin tarihini geri planda bırakmaktadır. Toplumsal cinsiyetlerin doğallaştırılması, kültürlerin cinsiyetler üzerindeki etkisine benzetilmektedir. Toplumların kültürü değiştikçe cinsiyet tanımları da değişmektedir. Bu yüzden de bu cinsiyetlerin rollerinin doğallaştırılması da toplumlar arasında farklılıklar gösterebilmektedir (Connell, 1998: 321-330).

1.1.3.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Önemi

Kadın ve erkek, dünyaya geldiği anda biyolojik cinsiyetleriyle farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar kadın ve erkeğin yaşamlarını nasıl sürdüreceği konusunda da belirleyici unsur olmuştur. Kadının ve erkeğin, toplumda üstlendikleri roller keskin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. İki cinsiyetin alanlarının belirlenmesi ve cinsiyetlerin birbirinin rollerini üstlenememesi ayrımcılığın en görünür şekli olmuştur.

Toplum yapıları, biyolojik farklılıkların cinsiyetler arasında bir astlık üstlük meydana getirdiği düşünülerek oluşturulmuştur. Ataerkil düzene sahip bu toplumlar iki cinsiyet arasındaki farklılıkları ön plana çıkararak eşitlik olgusunu ortadan kaldırmıştır. Ataerkil toplum düzeni, iki cinsiyeti birbirine yabancılaştırmaktadır (Yalova, 2002: 17-20).

Cinsiyet ayrımcılığının etkisi ile oluşturulan roller, toplumu çok keskin bir şekilde ikiye bölmektedir. Bu yüzden de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının ne kadar önemli olduğunun kavranabilmesi için cinsiyet ayrımcılığı kavramının anlaşılması gerekmektedir. Kadın ve erkek, toplumların kökünde var olan cinsiyetçi yaklaşımlar yüzünden birbirlerinden uzaklaşmaktadır. İki taraf arasında rol değişimi yaşanması veya özellikle erkeğin kadının rollerini üstlenip ona yardım etmesi geleneksel toplumlar tarafından kabul edilmemektedir. Eğitim konusunda da kadın ve erkek birbirinden ayrılmıştır. Erkek başarılar edebilmesi için yüreklendirilirken, kadın eğitim konusunda hep bastırılmıştır. Cinsiyetçi yaklaşımlar, ataerkil toplum yapısının rolleri denetlemesini ve kadını toplumdan uzak tutmasını meşrulaştırmıştır. Tüm bu durumlar ise cinsiyet ayrımcılığının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sayılan, 2012: 92-96).

BM, 1975 tarihinde Birinci Dünya Kadın Konferansını hazırlamıştır. Birinci Dünya Kadın Konferansı, Mexico City’de gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda BM, 1975 ve 1985 tarihleri içindeki dönemleri Kadın On Yılı olarak duyurmuştur. Kadın On Yılı içerisinde eşitlik, eğitim ve barış gibi önemli kavramları barındırmaktadır. Birinci Dünya Kadın Konferansı’nın ardından 1980 tarihinde İkinci Dünya Kadın Konferansı, Kopenhag’da gerçekleştirilmiştir. Bu konferansta kadınların yaşadıkları toplumsal sıkıntılar ele alınmıştır. Kadınları, yaşadıkları toplumsal sıkıntılardan kurtarmak ve önlerini açabilmek için konferansta Hareket Planı adı altında kararlar alınmıştır. Üçüncü Dünya Kadın Konferansı ise 1985 tarihinde Nairobi’de gerçekleştirilmiştir. Üçüncü Dünya Kadın Konferansı’na 157 ülke katılmıştır. Konferansta, kadınların toplumsal yaşamın yanında ekonomik yaşamdan da dışlandığı dile getirilmiştir. Konferansta kadınlar ile ilgili alınan kararları ülkelerin yasalarıyla uygulaması söz konusu olmuştur (Aksoy, 2006: 17-18).

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), toplumsal cinsiyet eşitliğinin uygulanması açısından büyük bir öneme sahiptir.

CEDAW'a göre, bir ülkenin tam anlamıyla gelişimini sağlayabilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmiş olması gerekmektedir. Ülkelerin ilerleme kaydetmesinde kadınların konumunun çok önemli olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden de CEDAW, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması gerektiğinin üzerinde durmuştur (Alıca, 2017: 158). CEDAW, toplumdaki geleneksel yapının ortadan kaldırılmasının üzerinde durmuştur. Kadın ve erkek arasındaki astlık ve üstlük ilişkisi toplumdaki eşitsizliğin nedeni olarak gösterilmektedir. Bu yüzden de cinsiyetler arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmanın ilk basamağı roller arasındaki farklılıklara son vermektir. Kadınlar, biyolojik farklılıklarının kölesi olmaktan kurtarılmalıdır. Her iki cinsiyet farklı biyolojik özelliklere sahip olsa bile ortak roller üstlenmelidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için kalıplaşmış cinsiyet rollerinde kurtulmak gerekmektedir (Yalova, 2002: 11-12).

Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, 1997 yılları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Pekin'de gerçekleştirilen konferans, kadın konferansları içindeki en detaylı olan konferanstır. Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nın en önemli katkısı Pekin Bildirgesi'nin ve Eylem Planı'nın kabul edilmesidir. Pekin Bildirgesi, ülkelere, kadınlarla ilgili ciddi sorumluluklar yüklemiştir. Kadınlar, ülkelerin gelişiminin sağlanması için temel nokta olarak görülmektedir. Kadın, sadece ailesinin bakımından sorumlu olduğu zamanlarda bile toplum için önemli roller üstlenmektedir. Çünkü kadın hem üreten hem de tüketen olmaktadır. Bu yüzden de ülkelere, kadınları destekleyici ve toplumda daha etkin hale getirecek ve de toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik çalışmalar yapılması istenmiştir (Alıca, 2017: 158-159).

Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nın yapılması toplumsal cinsiyet eşitliğinin duyulmasında ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalkmasında büyük rol oynamıştır. Bu konferanslar sayesinde dünya, toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda bilinçlenmeye başlamıştır. Ülkelerin kalkınmaları, kadınların konumunun iyileştirilmesine bağlanmıştır. Ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için kurumlarında bu yönde değiştirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden de toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen kurumların ve oluşturulan politikaların kadınların görüşlerine de yer vermesi gerektiği vurgulanmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ile birlikte kadınlar kamusal alanda aktif olmaya başlayacaktır. Kadınların,

kamusal alanda aktif olması demek ülkelerin gelişimi için çalışan artı bir iş gücü demektir (Aksoy, 2006: 25-27).

1.1.3.4. Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolü

Kadının toplumsal cinsiyet kavramlarıyla ve toplumsal cinsiyetin rolleriyle özdeşleştirilmesinin temel nedeni, kadının erkekten daha farklı bir toplumsal alana konulmuş olmasıdır. Kadın ve erkek aynı toplumda yaşamlarını sürdürseler bile bu toplum normlarını her iki tarafa eşit ölçüde uygulanmamaktadır (Yuval-Davis, 2003: 24). Kadın ve erkek, doğuştan sahip olduğu biyolojik özellikler ile şekillenmektedir. Fakat sadece bu biyolojik özellikler kadın ve erkeğin şekillenmesinde tek başına etkili olamamaktadır. Kadın ve erkeğin şekillenmesinde en çok etkili olan ise toplumdur. Toplum, kadın ve erkeğin yaşamlarında üstleneceği rollerini belirlemektedir (Bora, 2005: 37).

Toplumsal cinsiyet rollerinde kadın ve erkek rolleri belirlenirken her zaman ikili sistemlerden yararlanılmaktadır. Kadın ve erkek ikiliği genel olarak doğada var olan güneş ve ay, sıcak ve soğuk gibi ikili sistemlere benzetilmektedir. Doğada var olan bu ikili sistemlerin Allah'tan geldiğine inanan toplumlarda kadın ve erkek ayrımının yapılması doğal karşılanmaktadır. Çünkü bu yapıya sahip toplumlar, kadın ve erkek rollerindeki ikiliklerinde ilahi bir güç ile sağlandığı düşünülmektedir. Bu sistem içerisinde erkek hep daha iyi konumlandırılırken kadın kötü olarak konumlandırılmaktadır (Wiesner-Hanks, 2020: 151-152).

Kadın ve erkek arasındaki zıtlıklar biyolojik temellere dayandırılmaktadır. Fakat toplumsal cinsiyeti ortaya çıkaran kültürdür. İnsanların yaşamlarına biyolojik özellikleri değil, yaşadıkları toplumun kültürü yön vermektedir. Bu yüzden de kültür toplumların oluşumunda farklılıklar gösterdiği gibi kadının ve erkeğin toplumda var olmasında da farklılık göstermesinde etkili olmuştur. Kamusal ve özel alan ayrımı, kadın ve erkek arasında yapılan farklılaştırmalardan birisi olmaktadır. Bu farklılaştırma sonucunda ise kadın kamusal alandan dışlanmaktadır. Kamusal alan, erkeğe toplumda egemenlik sağlayan bir alan haline gelmektedir. Kamusal alandan dışlanan kadın ise özel alan içerisinde roller üstlenebilmiştir. Bu durumun kadının, toplumsal yaşamdaki birçok haktan mahrum kalmasına neden olmuştur. Kadın ve erkek arasındaki farklılaşmaya neden olan bir diğer ikilik ise doğa ve uygarlıktır. Burada kadın, doğaya

benzetilmektedir. Kadın bu benzerliği yüzünden toplumlarda aşağılanmıştır. Doğa benzerliğinin tam karşısında yer alan uygarlıkta ise erkek yüceltilmektedir. Uygarlığın, doğayı denetleme özelliği bulunmaktadır. Doğa kendi içerisinde üretken olsa bile bunu uygarlığın denetimi altında yapmak zorunda bırakılmıştır. Kadının toplum içerisinde üstlendiği rollerde tıpkı bu şekildedir. Toplum içerisinde kadının her zaman bir denetim altında yaşaması gerektiği vurgulanarak aşağılanmaktadır (Yuval-Davis, 2003: 25-26).

Kadınlar, birçok toplumda kirli olarak kabul edilmiştir. Kadınların regl dönemleri onların erkeklerin karşısında kirli olarak konumlandırılmasına neden olmuştur. Bu kültür yapısına sahip toplumlarda, kadınlar toplumdan uzaklaştırılmıştır. Kadınların evlilik dışı cinsel ilişkiye girip girmedikleri de aynı şekilde toplumda belli normlara tabi tutulmuştur. Bu yapı içerisinde kadın kirli ve namus yoksunu olurken erkek saf ve şerefli taraf olmaktadır. Erkeklerin şerefli olabilmesi için ailesinin sorumluluğunu üstlenmesi ve cesaretli davranması gibi birtakım roller üstlenmesi yeterli olmaktadır. Kadın ise toplumda biyolojik özellikleri ile yargılanmaktadır. Bu yüzden de kadının toplumda üstlendiği roller her zaman kısıtlı bir şekilde oluşturulmuştur. Toplumlardaki farklı kültürel yapılar içerisinde kadın ve erkeğin dış güzellikleri veya çekicilikleri, toplumdaki rollerinin farklılaşmasına da neden olmuştur. Birçok toplumda, kadın belli modellere sokulmuştur. Kadından her zaman beklenen güzel ve bakımlı olmasıdır. Aynı durum erkek için söz konusu olmamaktadır. Çirkin kadınlar, toplumdan dışlanmaktadır. Çünkü bu kadınların kaybetmek korktukları değerleri olmadığı düşünülmektedir. Kadınlar toplumdan kabul görebilmek adına toplumun istediği model içerisine girmek zorunda bırakılmıştır (Wiesner-Hanks, 2020: 155-157).

1.2. KAVRAMSAL AÇIDAN FEMİNİZM

Feminizm, femine sözcüğünden oluşmuştur. Femine sözcüğü Latince’de kullanılmaktadır. Femine sözcüğünün Latince’deki anlamı ise kadın demektir. Feminizmin anlamında olduğu gibi amacında da kadın, merkeze yerleştirilmiştir. Bu yüzden de kadının cinsiyetinden dolayı toplumda ikincil bir konuma itilmesine tepki göstermektedir (Taş, 2016: 165). Feminizm kavramı, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe odaklanmaktadır. Feminizmde temel amaç tarih boyunca ezilmiş olan kadının kurtuluşunu sağlamaktır (Arat, 2017: 29). “*Robert Sözlüğü*, bu sözcüğü, ‘kadınların

toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin' olarak tanımlamaktadır” (Michel, 1993: 9).

Feminizm bir siyasi hareket olarak ortaya çıkmıştır. Temelde kadın ve erkek arasında gerçekleştirilen eylemlere odaklanmıştır. Kadın ve erkek arasındaki eylemleri incelerken onların yaşam alanlarını da dikkate almaktadır. Feminizm, kadınların toplumda yer edinebilmesi için çabalamaktadır. Toplumlardaki ataerkil yapıya karşı bir savaş verilmektedir. Çünkü ataerkil toplumlarda erkeklerin değerleri ve düşünceleri ön planda tutulduğu için kadınlar hep arka plana itilmektedir. Feminizm bu gidişata dur demek için ortaya çıkmıştır (Çaha, 1996: 41).

Feminizm, gelenekçi cinsiyetçi-ayrımcı görüş yapısına karşı çıkan bir ideolojidir. Feminizm, kadınların yaşamları boyunca ezilmelerine ve toplumsal yaşamdan dışlanmalarına karşı çıkmak için geliştirilmiştir. Feminizm tüm kadınların, erkeklerin esaretinden kurtulup, kendi pencerelerinden hayata bakmalarını istemektedir. Kadınların sadece kendi dokunuşları ile hayatlarını şekillendirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Feminizm özellikle toplumdaki kadın-erkek eşitsizliğine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda sadece toplumdaki değil aile içindeki yani tüm kurumlardaki kadın-erkek eşitsizliğine karşı çıkmaktadır (Arat, 2017: 36-37).

Juliet Mitchel (1987), orta sınıfta yer alan kadınların feminizmi ortaya çıkarttıklarını söylemektedir. Ona göre, orta sınıfta yer alan kadınlar, toplumun kendilerini yalnızlaştırdığını ve kabul etmediğini öne sürmektedir. Toplumdaki bu yalnızlaştırmaya ve kabul edilmemeye son vermek için yapılan hareketler feminizmin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (aktaran Çaha, 1996: 42). 17. yüzyılda İngiltere’de eşitlik ve özgürlük kavramları ön plana çıkmaya başlamıştır. Toplumun önemli kesimini oluşturulan üst sınıflar eşitlik ve özgürlük istemlerini dile getirmiştir. Bu kavramlara sahip olmak isteyen orta sınıf kadınları da isteklerde bulunmuştur. Çünkü bu kavramlar her ne kadar Fransız Devrimi’nde ortaya çıkmış olsa da kadınlar bu kavramlardan ve getirilerinden yararlanamamıştır. Kadının temel yeri aile olarak kalmaya devam etmiştir. Aile içi ile sınırlandırılan kadınlar herhangi bir ilerleme gösterememiştir (Çaha, 1996: 42).

Butler’e göre (2004), feminizm, içerisinde aykırılıklar ve uyuşmazlıklar barındırmaktadır. Fakat tüm bunlara rağmen feminizm, cinsiyetleri toplumsal dönüşüm

süreçlerini yakından incelemektedir (aktaran Özkazanç, 2015: 27). Feminizmin cinsiyetlerin toplumsal dönüşümlerini incelemesinde queer kavramına odaklanmaktadır. Queer kavramı, 1990 tarihinde baskın olarak duyulmaya başlanmıştır. Özellikle LGBT kavramı ile ön plana çıkmıştır. Queer kavramı, Amerika'daki gay erkekleri küçük düşürücü anlamlara gelecek ifadelerde kullanılmıştır. Daha sonralarında ise kavram, LGBT tarafından dönüştürülmüştür. Küçük düşürücü anlamlarından arındırılarak yeni bir şekil kazanması sağlanmıştır. Queer kavramı, benzer cinsiyetten olan insanların ilişkide bulunmasını açıklamak amacıyla kullanılmıştır. 1960 ve 1970'li yıllarda homoseksüel kavramının kullanımı azaltılmıştır. Homoseksüel kavramı yerini lezbiyen ve gay kavramlarına bırakmıştır. Özellikle 1970 yıllarında lezbiyen ve gay kavramları oldukça yaygın bir biçimde kullanılmıştır. 1990 yılından başlayarak günümüze gelindiğinde ise lezbiyen ve gay kavramları da dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün sonucunda queer kavramı ortaya çıkmıştır. Feminizm kavramı temelde kadın ve kadın haklarını savunmak için ortaya çıkmış olsa da toplumdaki cinsiyet dönüşümlerinin oluşumlarını da odaklanmıştır. Bu yüzden de feminizm ile queer kavramlarının kesişimleri bulunmaktadır (Özkazanç, 2015: 91-95).

Feminizmi tek bir tanıma sığdırmak ve belli kalıplar içerisinde anlamlandırmak oldukça zordur. Feminizm, kadınlar başta olmak üzere birçok konuyu da içerisinde barındırmaktadır. Bu yüzden de konu cinsiyetler ve cinsiyetlerin birbirleriyle ilişkileri olunca feminizmin sınırlarını çizmek mümkün olamamaktadır. Feminizm, temelde bütün cinsiyetçi yaklaşımların karşısında durmaktadır. Toplumda cinsiyetçi ayrımcılıklara maruz kalan insanların haklarını savunmaktadır. Bu insanların içerisinde kadın yer aldığı kadar gay ve lezbiyen insanlarda yer almaktadır. Feminizm cinslerin ve bu cinslerin ilişkilerinin toplumda eşit bir şekilde var olabilmeleri için çabalamaktadır (Taş, 2016: 166).

1.2.1. Feminizmin Tarihsel Gelişimi

Antik Yunan filozofu Platon (1971), kadını birçok işte erkeğe göre yetersiz ve güçsüz görmüştür. Fakat kadınların mayasında altın bulunduğunu dile getirmesi Platon'un ilk feministler arasında anılmasına neden olmuştur. Platon, kadınların güçsüz olduğunu söylemekte ama onların evlere kapatılmasına da karşı çıkmaktadır. Kadınlara daha hafif işler verilerek kamusal alanda aktif olmaları gerektiğini savunmuştur.

Aristoteles'de (1975), kadınların ikincil bir konuma sahip olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre kadın, erkek ile eşit bir seviyede olamaz. Bu yüzden de kadın, erkekten aşağıdadır ve erkek tarafından yönetilmeye mecburdur (aktaran Arat, 2017: 30-31). Aristoteles, kadının, kadın olmasının bazı özelliklere sahip olmamasından kaynaklandığını söylemektedir. Kadınların kusurlu bireyler olduğunu ve bu şekilde kabul görmeleri gerektiğini dile getirmektedir (Beauvoir, 2020a: 27-28).

19. yüzyılda liberalizm kavramının etkileri görülmektedir. Liberalizm, temel özgürlükler ve kişi hakları gibi konuların üzerinde durmaktadır. Tüm bireyler için özgürlüğü savunan liberalizm, Avrupa ve Amerika'da özellikle kadınlar açısından ilerleme gösterememiştir. Kadınlar, siyasal yaşamda kendilerine yer bulamamıştır. Oy hakkına sahip olabilmeler bile Birinci Dünya Savaşı sonralarındadır. Çünkü kadın, akıldan yoksun, duygusal bir varlık olarak görülmektedir. Bu yüzden de siyasal yaşamda rol almaları istenmemektedir (Arat, 2017: 33). Feminizm, özellikle 19. yüzyılda belli grupların arasındaki tartışmaların odak noktası olmuştur. Feminizm karşıtları, kadının kamusal, siyasal ve çalışma yaşamında etkin olmalarını istememektedir. Bu yüzden de kadının aile yaşamı içindeki işleri üstlenmeleri gerektiğini öne sürmektedir. Kadının toplum içindeki sınırlarının genişlemesini kendilerine tehdit olarak algılamaktadırlar (Beauvoir, 2020a: 33).

Gelenekçi cinsiyetçi-ayrımcı ideoloji, kadın ve erkeği birbirinden tamamen ayırmıştır. Kamusal alan ile özel alanın birbirinden ayrılması, kadın ve erkek ayrımına benzetilmektedir. Erkek daima kamusal alanda aktif olurken kadın kamusal alan dışında tutulmaktadır. Kadının aktif olabildiği tek alan özel alan olmaktadır. Kadının yaşadığı alan, içinde farklılıklar barındırmamaktadır. Erkek ise birçok farklılığı içinde barındıran alanda yer almaktadır. Bu yüzden de erkek bu farklılıklarla rasyonelliği ile baş etmektedir. Kadın ise duygusal bir varlık olduğu için tek boyutlu bir alanda kontrol altında tutulmaktadır. Hegel'e göre kadınlar, tek düze yaşamaktadır. Özel alandaki görevleri hep aynıdır ve yaşamları boyunca bunları yapmaktadır. Kadınlar, erkekler gibi onları karar almaya iten çok boyutlu bir alanda yaşamamaktadır. Adam Smith, Nietzsche ve Kant gibi düşünürlerde, kadının kamusal alandan uzak tutulmaları gerektiğini düşünmektedir. Onlara göre kadın, akıl gerektiren işleri yerine getirememektedir. Bu işleri yerine getirmekle görevli olan kişi erkektir. Kadının tüm

hayatı duyguları üzerine kuruludur. Kadın, soyut alanda yaşarken erkek, somut alanda yaşamaktadır (Arat, 2017: 33-35).

John Stuart Mill, diğer düşünürlerin aksine feminizmi destekleyici fikirler ortaya atmıştır. İlk olarak Mill, cinsiyetlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin oluşumunun hatalı olduğunu söylemektedir. İlişkilerin oluşumunun hatalı olmasının nedeni olarak, taraflardan birine ayrıcalıklar tanınması ve diğer tarafında ona mecbur edilmesi olduğunu öne sürmektedir. Bu tarz oluşturulmuş cinsiyet ilişkilerinin karşısında herkesi kapsayan bir eşitlik ile durulması gerektiğini düşünmektedir. Erkekler genellikle birçok toplumda ayrıcalıklar tanınan cinsiyet olmuştur. Kadınlar ise erkeklerden daha aşağıda konumlandırılmış ve erkeğe hizmet etmesi beklenmiştir. Bu durumu değiştirmek oldukça zordur. Çünkü her zaman için hâkim olan düşünce bu şekilde olmuştur. Toplumu oluşturan üst makamlarda bu düşünceye sahip olduğu için onlardan durumu değiştirmelerini beklemek anlamsız olmaktadır. Bu yüzden de kadınlar kendi kurtuluşlarını feminizmin gelişiminde görmektedir. Üst makamlardan toplumları, kadını geri planda bırakarak oluşturmalarını haklı gösterecek kanıtları öne sürmeleri beklenmemektedir. Erkeğin neden kadından daha üstte tutulduğunu kanıtlama zorunlulukları bulunmamaktadır. Fakat kadınların kazanımları için mücadele verenlerden kanıtlar sunmaları beklenmektedir. Bu yüzden feminizm, savunduğu düşünceleri yani kadının ezilmişliğini kanıtlamak zorunda bırakılmıştır. Feminizm düşüncesine sahip olanlar bunu yapmaya çalışırken zorlanmayacaklardır. Çünkü yıllardır birçok toplumda kadının ezilmişliğine örnek olabilecek milyarlarca olay yaşanmıştır (Mill, 2019: 23-26).

Kadın hakları savunucu olan Mary Wollstonecraft, feminizm gelişiminde etkili olacak çok önemli görüşler ortaya atmıştır. Wollstonecraft, kadınların insan olarak kabul edilmediğini ve erkeklerin devamı olan canlılar olarak kabul edildiklerini dile getirmiştir. Toplumda egemen olan güç, kuvvetini hep erkekten yana kullanmıştır. Kadın ise hep ezilen taraf olarak kabul edilmiştir. Wollstonecraft, kadınları daha iyi anlamak ve toplumdaki yerlerini kavrayabilmek için orta sınıfta yer alan kadınlara bakılması gerektiğini söylemiştir. Çünkü burjuvada yer alan kadınlar için feminizm henüz bir anlam ifade etmemektedir. Orta sınıfta yer alan kadınların hayatı oldukça zor olmuştur. Bu zor hayattan kurtulmak için kadınlar, feminizme yönelmiştir. Kadınları, duygusallığın tutsaklığından kurtarmak gerekmektedir. Kadınların tek başına hiçbir işi

yapamayacağını söyleyen ve onları güçsüz varlıklar olarak nitelendiren görüşün karşısında durulmalıdır. Kadın da toplumda rasyonel bir varlık olarak kabul görmelidir. Toplumun; akıl, bilgi ve erdem olmak üzere üç temel yapı taşı bulunmaktadır. Akıl ile yönetilen toplumlarda erdem kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Fakat insanoğlu, toplumsal yaşam içerisinde erdemin peşine düşmemiştir. İnsanlar akıllarını yanlışları bulmak için kullanmamışlardır. Toplumda var olan yanlışların sürekliliğini sağlamak için akıllarını kullanmışlardır (Wollstonecraft, 2020: 9-18).

John Stuart Mill (1986), kadınların toplumsal yaşamdan dışlanmalarına ve vatandaş olarak kabul edilmemelerine karşı çıkmaktadır. Mill'e göre Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'ndeki haklar tüm insanları kapsamalı ve kadınlar bu haklardan mahrum bırakılmamalıdır (aktaran Arat, 2017: 33). Toplumlar ilk oluşmaya başladığı andan itibaren erkek egemen bir yapıya sahip olunmuştur. Bu yapıdaki toplumlarda ise kadına hiçbir zaman haklar tanınmamıştır. Toplum ilk başlarda kadın veya erkek egemenliğinden biri denenerek oluşturulmuş olsa veya eşit derecede bir egemenlik ile oluşturulmuş olsaydı belki şu an da var olan erkek egemen toplum kendisini haklı çıkartabilirdi. Fakat bu şekilde denemeler yapılmadan oluşturulan erkek egemen toplumların kendilerini haklı çıkartabilecek köklü kanıtları bulunmamaktadır. Bu oluşumlar içerisinde kadına hiç şans tanınmamıştır. Bir deneyim ile oluşturulan erkek egemen toplumlarda temel düşünce kadının daha güçsüz olmasıdır. Bu toplumlar insanların iyiliğine yönelik oluşturulmamıştır. Tarihler boyunca süre gelen kalıplar ile meydana gelmiştir. Feminizm gelişim süreçleri içerisinde en büyük savaşını bu toplumlara karşı vermiştir (Mill, 2019: 28-29).

Feminizmin tarihsel gelişim sürecini oluşturmaktaki zorluk feminizm kavramının anlamını oluşturmaktaki gibi zorluklar içermektedir. Bazı düşünürler feminizmin tarihsel gelişiminin birinci ve ikinci dalga feminizmden ibaret olduğunu öne sürmektedir. Bazı düşünürler ise feminizmin tarihsel gelişim sürecinin üçüncü ve dördüncü dalgalara kadar devam ettiğini öne sürmektedir. Fakat genel kabul gören düşünce feminizmin tarihsel gelişim sürecinin birinci, ikinci ve üçüncü dalgadan oluştuğu olmuştur. Feminizmin tarihsel gelişim sürecini anlamak için birinci, ikinci ve üçüncü feminist dalgaları kronolojik bir sıra ile incelemek gerekmektedir (Taş, 2016: 166).

1.2.1.1. Birinci Dalga Feminizm

1848 yılında Elizabeth Cady Stanton tarafından Seneca Falls Bildirgesi yazılmıştır. Kadın haklarını ilk defa dile getiren bu Bildirge ile birinci dalga feminizmin başladığı kabul edilmektedir. Kadınlar ilk olarak kölelik ile savaşmak için bir araya gelmiştir. Onlara göre, kölelik ile savaşmak vicdani bir yükümlülük olmuştur. Köleler için hak arayışına giren kadınlar, aslında kendilerinin de arayışta oldukları haklardan yoksun olduklarını fark etmekteydiler. Bunun üzerine kadınlar kendi hak arayışları için mücadele etmeye başlamıştır (Özdemir ve Aydemir, 2019a: 1707).

Birinci dalga feminizm, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl arasını kapsamaktadır. Feminist grup, kadınların İnsan Hakları Bildirisi'nden ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nden yararlanamadığını düşünmektedir. Kadınların istediklerini elde edememesinden dolayı, birinci dalga feministler birçok istekte bulunmuştur. Bu istekler, oy kullanma, eğitim ve mülkiyet gibi haklardan oluşmaktadır. 19. ve 20. yüzyıllarda, birçok ülkede kadınların oy kullanması gündeme gelmiştir. Kadınlar hem kendileri için hem de ırkçılığa maruz kalan insanlar için mücadele etmiştir. Kadınların tüm çabalarına rağmen oy hakkını elde edebilmeleri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün olmuştur (Taş, 2016: 167-169). “*ABD’de ve Kanada’da kadınlara oy hakkı 1920’de, Almanya ve İngiltere’de 1928’de, Fransa’da 1945’te, İtalya’da 1946’da verilmiştir*” (Koray, 2018: 332). Kadınların oy hakkını kazanmaları, bu hakkı bağımsız bir şekilde kullandıkları anlamına gelmemektedir. Kadınların hangi tarafa oy kullanacaklarına eşleri ya da babaları karar vermektedir. Kadın tam bir eşitlik elde edememiştir. Kadınlar uzun uğraşlar sonucunda elde ettikleri hakkı, özgür düşünceleriyle kullanamamaktadır. Buna rağmen oy hakkı kazanımı, kadınları toplumda daha görünür hale gelmesinde büyük rol oynamıştır (Koray, 2018: 332).

Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde kadınlar ne kadar vatanperver olduklarını herkese göstermiştir. Kadınlar hem cephe gerisinde hem de cephede ellerinden geleni yapmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda erkeklerin cepheye gitmesi toplumda işgücü noksanlığını ortaya çıkartmıştır. Bununla beraber, geride kalan kadınlar ailelerinin geçimini sağlamakta zorlanmaya başlamıştır. Birinci dalga feminizmin ortaya çıktığı bu dönemlerde kadınlar, birçok işte erkeğe göre daha az bir ücret ile çalışmışlardır. İşverenler bu durumu değerlendirmiş ve çok kazanç elde

edebilmek için kadınların içinde bulundukları zor durumu kullanmışlardır. Diğer taraftan ise kadınlar, aileleri ve vatanları için çalıştıklarını düşünmekteledir. Bu yüzden de bu dönemde kadınlar yaşadıkları eşitsizliği ortadan kaldırmak için hazırlıklı değillerdi (Kollontai, 2000: 165-167).

Birinci dalga feminizm, kadınların yaşamının, aile yaşamı ile kısıtlı tutulması üzerine eleştiriler yapmıştır. Kadına sadece evdeki işlerle ilgilenme şartı koşularak özgürlüğü elinden alınmaktadır. Kadınlarda tıpkı erkekler gibi kamusal alanda özgür olabilmelilerdir. Çünkü kadınlarda insandır ve haklara sahip olmaları gerekmektedir (Taş, 2016: 167). Bu dönemde kadınlar, kamusal alanda aktif olmak istemektedir. Bu yüzden de birinci dalga feminist düşünürler, ataerkil yapı ile savaşmıştır. Kadınlar kamusal alanda aktif olmak isterken, bu aktifliğin onlara, evli olmalarından dolayı sağlanmasına karşı çıkmaktadırlar. Kadınlar, sadece kendileri birey olarak toplumda görünür olmak istemektedir. Birinci dalga feministler, kadınların özel alanda sahip oldukları görevlerin bilincindedir. Feministler, kadınların, çocuk bakma, ev temizliği ile ilgilenme ve iyi bir eş olma gibi görevlerini kabul etmektedir. Kamusal alanda görünür olurken bu görevlerini terk etmeyeceklerini dile getirmişlerdir. Bu dönemde kadınlar özel alanın yanında bir de tıpkı erkeklerin olduğu gibi kamusal alanda aktif olmak istemektedir (Çaha, 1996: 43).

1.2.1.2. İkinci Dalga Feminizm

Kadınlar, birçok ülkede gelişen teknolojilerden yararlanamamaktaydı. Özellikler 1960'lı tarihlerde doğum alanında önemli teknolojik gelişmeler yaşanmıştır. Bu döneme kadar olan süreçte kadınlar doğum yapma esnasında ya çocuklarını ya da kendi hayatlarını kaybetmekteydi. Bu yüzden de bu teknolojik gelişmelerden yararlanmak için mücadele etmek zorunda bırakılmışlardı. Kadın ve erkek eşitliği, kadınları yoğun çabaları sayesinde yasalarda dile getirilmiştir. Fakat toplumsal yaşam içerisinde kadın ve erkek eşitliğine dair uygulamaları görmek oldukça zordur (Taş, 2016: 169).

1960'lı tarihlerde kadınların eşitlik düşüncesi farklılık düşüncesine dönüşerek değişmeye başlamıştır. Kadınların, erkek özellikleri ile toplumda görünmez hale gelmelerini eleştirmişlerdir. İkinci dalga feminizm düşünürleri özellikle toplumsal farklılıkların üzerinde durmuştur. Amaçları bu farklılıklar üzerinde ilerleyerek yeni

yasalar elde etmek olmuştur (Çaha, 1996: 51). İkinci dalga feminizm düşünürleri, cinsiyetçi tutumların ve ataerkil yapının toplumlarda kökleşmiş bir yapı olduğunu düşünmektedirler. İkinci dalga feministler, bu düşünceleri doğrultusunda hareket ederken farklılıkları kendilerine esas almışlardır. Kadınların farklılıklarını her fırsatta dile getirmektedirler (Durudoğan, 2014: 59-60).

Farklılık politikasını savunan Elizabeth Gross'a göre (1991), ataerkil yapı ile oluşturulmuş kurumların temel bir değişime ihtiyaçları vardır. Ataerkil yapılar değiştirilemez ise toplumların büyüemeyeceğini dile getirmektedir. Çünkü bu toplumlarda oluşturulan kurumlarda eşitlik kavramından söz edilememektedir. Eşitliği sağlayamayan kurumlar, kadınların varlığını da kabul etmemektedir. Ataerkil yapıya sahip kurumların, kadınların düşünceleri ile yeniden şekillenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Gross'a göre (1991), kadınlar için eşitlik farklılıklar ile sağlanabilecektir. Tam tersi durumda kadınları erkeklere benzetmenin, kadınları toplumda görünmez hale getiren bir eşitlik anlayışından başka bir şey olmadığını dile getirmektedir. Farklılık politikasını savunan bir diğer düşünür ise Joan W. Scott'tur. Joan W. Scott'a göre (1990), bütün feministler farklılıklar üzerine odaklanmalıdır. Ona göre bu farklılıklar feministleri güçlü kılmaktadır. Bu yüzden de savundukları düşünceleri sağlamlaştırabilmek için farklılıklara ihtiyaç duymaktadırlar (aktaran Çaha, 1996: 51-53). İkinci dalga feministler, birçok alanda mücadele etmişlerdir. Kadınlar bu dönemdeki farklılaşma savaşlarını bütün kadınlar adına vermiştir. Özellikle 1968 sonrasında kız kardeşlik kavramı ortaya çıkmıştır. Kadın ve erkek arasındaki farklılıklar her fırsatta dile getirilirken, kadınların hepsi bir bütün olarak kabul edilmiştir (Taş, 2016: 170-171).

İkinci dalga feminizm, feminist hareketlerin doğuşunu sağlamıştır. İkinci dalga feminizm, toplumsal cinsiyetler üzerindeki farklılıkları da sorgulamıştır. Toplumun kadına uyguladığı baskıları eleştirmiştir. Bu dönem içerisinde özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Ülkeler, kadın ve erkek eşitliği konusunda düzenlemeler yapmaya başlamışlardır. 1972 tarihinde ABD'de İstihdamda Fırsat Eşitliği yasası yürürlüğe konulmuştur. Bu yasa sayesinde kadınlar iş hayatında birçok önemli haklar kazanmıştır. Bu haklardan en önemlisi ise iş hayatının yavaş yavaş cinsiyetçi tutumlardan uzaklaşmaya başlamasıdır (Koray, 2018: 332-333).

İkinci dalga feminizmin ortaya çıktığı andan itibaren Birinci Dünya kadınları ile Üçüncü Dünya kadınları arasında bir uyumsuzluk olduğu düşünülmektedir. Biri kadınların özgürlüklerine kavuşmalarını, kendilerine tek amaç olarak görmektedir. Diğeri ise özgürleşme konusundaki önceliği kendi halkına vermenin doğru olacağını düşünmektedir. Çünkü öncelikle halkı özgürleştirmeden, kadınların özgürlüğünün sağlanamayacağı düşünülmektedir. Üçüncü Dünya kadınları, Birinci Dünya kadınlarının, onları önemsemediklerini düşünmektedir. Üçüncü Dünya kadınları, toplumda ezilmişliği büyük ölçüde yaşamıştır. Bu yüzden de savundukları görüşler etrafında gruplaşmak ve kendilerini savunmak için uygun ortam bulamamaktadırlar. Kadınlar, bir yurtları olmadığını ifade etmektedir. Bu yüzden devlet karşıtı olan birçok harekette yer almışlardır (Yuval-Davis, 2003: 215-216).

1.2.1.3. Üçüncü Dalga Feminizm

1990'lı yıllarda üçüncü dalga feminizm ortaya çıkmıştır. Üçüncü dalga feminizm, kadına uygulanan şiddete ve cinsiyeti üzerinden yapılan baskılara yönelik çalışmalar yapmıştır. Özellikle kadınların güçlü bireyler olabilmeleri için çaba gösterilmiştir. Üçüncü dalga feministler, kadınların güçlenmeleri ve toplumdaki eziyetlerden kurtulabilmeleri için toplumun bilinçlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Temelde üçüncü dalga feminizm, ikinci dalga feminizmin karşısında yer almaktadır. Özellikle ikinci dalga feminizmde, bütün kadınlar adına olan birleşmeyi eleştirmiştir. Çünkü üçüncü dalga feminizm, kadınların durumlarının iyileştirilebilmesi için bütün kadınların tek tek ele alınması gerektiği görüşüne sahiptir (Taş, 2016: 171). Julia Kristeva'ya göre (1994), üçüncü dalga feminizmin en başta gelen amacının, kadınların her birinin tek olarak ele alınması olmalıdır. Ona göre birinci ve ikinci dalga feministlerin ortaya koydukları da yok sayılmamalıdır. İki dalganın ortaya attığı düşünce, üçüncü dalga feminizmde her kadın tek tek ele alınarak uygulanmalıdır. Kadınlar tek tek ele alınsa bile bir araya gelerek bir topluluk oluşturabilirler. Fakat feminizm hareketini yıldırayabilecek en önemli şey bu toplulukların abartılmasıdır. İlk iki dalgada olduğu gibi kadınların hep birlikte olması ilk başlarda en cazip olan durumdu. Fakat üçüncü dalga feminizm dönemine gelindiğinde bu durum tehdit oluşturmaya başlamıştır. Üçüncü dalga feminizmde, bir kadın her şeyden önce ben diyebilmelidir.

Ancak bu şekilde özgün kadınların varlığının sağlanabileceği düşünülmektedir (aktaran Durudoğan, 2014: 61).

Üçüncü dalga feminizm, kanunlar ve işleyişler üzerinde değil de kadınların kişisel olarak ele alınması üzerinde durmuştur. Evrensellik içeren ve genel tanımlamalara sığdırılan düşüncelere karşı çıkmıştır. Her kadının farklı düşüncelere sahip olabileceği gibi farklı feminizm anlamları da ortaya atabileceklerini savunmuştur. Üçüncü dalga feminizm, kadınların kültürlerine, inanışlarına ve uluslarına önem vermiştir. Bu sayede kadınların ideolojilerini ortaya koymaya çalışmış ve onları ideolojilerinden bağımsız düşünmemiştir. Üçüncü dalga feministler hemen her konuda her kadını tek başına değerlendirmiştir. Feministler, toplumların oluşumların farklılık gösterdiğini ve bu yüzden de kültürlerin farklılaştığını dile getirmişlerdir. Farklı toplumlarda yaşamış kadınların da farklı problemlere sahip olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu yüzden de dünyadaki bütün kadınların aynı problemleri yaşadığını kabul ederek hepsine aynı çözümü sunmayı eleştirmiştir (Özdemir ve Aydemir, 2019a: 1708).

Üçüncü dalga feministler, kadın ve erkek arasındaki ilişkisinde ötesine giderek dünyanın daha iyi bir yer olabilmesi için fikirler öne sürmüştür. Bu yüzden üçüncü dalga içerisinde ekofeminizm kavramı gibi geneli içerisine alan düşünceler ortaya çıkmıştır. Feministler sadece kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe değil tüm dünyada var olan eşitsizliğe karşı durmuştur. Bu dönemde dünya barışı kavramı ön plana çıkmıştır. Dünya barışını engelleyen tüm düşüncelerin ve girişimlerin ortadan kaldırılması gerektiği düşünülmektedir. Dünya barışı sağlandığında tüm kadınları için eşitlik sağlanabilecektir (Kolay, 2015: 10).

1.2.2. Feminist Kuramlar

Feminist kuramlara göre, kadın ve erkek arasındaki farklılıklar kamusal ve özel alanın birbirinden ayrıştırılmasına dayanmaktadır. Kadınların özel alana kapatılması ve bu alanda yaptıklarının önemsenmemesi onları ikincil bir konuma itmiştir. Feminist kuramcılar, kadının göz ardı edilen özel alan emeğine sahip çıkmak istemişlerdir. Kadının evdeki emeğinin onu erkekten farklılaştırdığı öne sürülmektedir. Bu farklılaşma yüzünden de kadın, kamusal alanda istenmemiştir. Kadının sadece evdeki

işleri yapabileceği düşünülmektedir. Bu görüşü savunan feminist kuramcılar, kadının özel alandan kurtarılması gerektiğini vurgulamaktadır (Bora, 2005: 62-63).

Bir başka görüş açısına sahip feminist kuramcılar ise özel alanda kadının ev işleri ile uğraşmasının kadını engellemediğini düşünmektedir. Onlara göre, kadınlar bu şekilde erkeklerden farklılaşarak daha kıymetli bilgilere sahip olmaktadır. Bu görüşe sahip feministlerden Azizah El-Hibri (1981), erkeklerin kadınları kıskandığını ve bunun sonucunda da kamusal alanı oluşturdıklarını söylemektedir. Ona göre, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanabilmesi için erkeklerin bu kıskançlıklarından vazgeçmesi gerekmektedir (aktaran Bora, 2005: 63-64). Fransız feminist kuramcılar, kadınların toplumsal yaşamda bir nesne olarak kabul edildiklerini söylemektedir. Erkekler, kadınları bir birey olarak algılamamaktadır. Kadınlar toplumda göz ardı edilirken, erkekler topluma sahip tek birey olarak algılanmaktadır (Wiesner-Hanks, 2020: 143).

Feminizm, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yoğun bir şekilde kendi içerisinde farklılaşmalar yaşamıştır. Feminizmi farklı yorumlayan düşünürler aynı zamanda onu farklı özelliklere göre gruplandırmıştır. Feminizmi farklı yorumlayan düşünürler, düşüncelerini çok katı bir dil ile savunmuştur. Farklı feminizm tanımlarını savunanlar; sosyalist feministler, çağdaş feministler, zenci feministler, liberal feministler şeklinde adlandırılmıştır. Bu feminist grupları daha da çok çeşitlendirilebilmektedir. Feminizmin ilk ortaya çıkışı göz önünde bulundurulduğunda, kadınların kendi içlerinde bu derece ayrılmış olmaları şaşırtıcı olmuştur (Arat, 2017: 51).

1.2.2.1. Aydınlanmacı Liberal Feminizm

Aydınlanmacı görüşün temelinde rasyonalite kavramı bulunmaktadır. Dünyadaki bütün insanlara yaratıcı tarafından akıl verilmiştir. Bu yüzden de akıl ile hareket eden bütün insanların aynı noktada buluşacağı düşünülmektedir. Sir Isaac Newton (1687) paradigmasına göre, rasyonaliteden uzak olan her şey öteki olarak adlandırılmaktadır. Liberal erkek düşünürler, kadını öteki olarak kabul ederek, kadına toplumdaki ikincil kişi olarak bakmaktadırlar. Düşünürlere göre, kadın evlendiği anda kocasıyla tek bir bütün olmaktadır. Kadın, evlilikle ilgili pek çok haktan mahrum bırakılmıştır. Çünkü evlilik ile kadın, tamamen erkeğin kontrolü altına girmektedir. John Locke ise (1690), doğada bütün insanları kapsayan doğal hakların varlığından bahsetmektedir. Locke göre, doğal haklar insanlara özgürlük sağlamaktadır. Bu

özgürlükte hiçbir güç tarafından sınırlandırılmamaktadır. Fakat John Locke'u, insanlara ait olan doğal özgürlük ile anlatmak istediği erkeklerin özgürlüğüdür. Locke'un teorisinde vatandaş olabilmek için ilk şart akıl sahip olmaktır. Kadınların ise her zaman rasyonaliteden uzak olduğu kabul edilmiştir. Bu yüzden de kadınlar, vatandaş olarak kabul edilmemektedir (aktaran Donovan, 2020: 21-28).

Liberal feministler, kamu ve özel alanı birbirinden ayırmıştır. Erkekler kamusal alanda istedikleri gibi yer alabilmektedir. Kadınlar ise kamusal alandan dışlanmıştır. Kadınların yaşam alanı özel alan ile sınırlandırılmıştır (Erzene-Bürgin, 2014: 4). Feminizmin önemli savunucularından olan Mary Wollstonecraft'a göre (1987), aydınlanma; insanların akıl veya duygu ikilisinden birini seçmesiyle oluşmaktadır. Erkekler bu ikilinin akıl tarafında yer almıştır. Bu neden ile zaten kamusal alan erkeklerin elinde olmuştur. Kadınlar ise toplumda kendilerine yer edinebilmek için evliliği bir kurtuluş olarak görmüşlerdir. Kadınlar duyguları ile hareket ettiği için kamusal alandan dışlanmış ve bu yüzden de özel alan ile sınırlı bir yaşama mecbur edilmiştir. Wollstonecraft'a göre (1987), kadının duygularının kontrolü altında bir hayat sürdürmesinin fahişelikten hiçbir farkı bulunmamaktadır. Kadınların bu köle hayatından eğitim ve eleştirel düşünce ile kurtulacağı düşünülmektedir (aktaran Donovan, 2020: 33-38).

1789 yılındaki Fransız Devrimi, kadınların görünürlüğünü arttırmıştır. Aydınlanma Çağı'nda kadınlar, kamusal alanda kendilerine yer edinebilmek için çabalamıştır. Hatta bunu yaparken onları özel alanın içinde tutan annelik görevlerini terk etmeye başlamışlardır. Kadınlar, Fransız Devrimi'nden sonra haklarının birçoğunu kaybetmeye başlamışlardır. Kadınların hak arayışına girmişken ellerinde bulunan hakları da kaybetmeleri onları baş kaldırmaya itmiştir. Bu yüzden de ilk defa Fransız Devrimi'nden sonra feminizm kavramı ortaya çıkmıştır. 1793'te ise Olympe de Gouge'nin muhakemesinde feminizm kavramından yararlanılmıştır. Gouge, Fransız Devrimi'nin ortaya atmış olduğu İnsan Hakları ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. İnsan Hakları'nın sadece erkekleri için anlam ifade etmesinin yanlış olduğunu eleştirel bir şekilde öne sürmüştür (Erzene-Bürgin, 2014: 4-5).

“Temel doğal haklar doktrininin kadınlara uyarlayan en erken girişim, Elisabeth Cady Stanton tarafından kaleme alınan ve 19-20 Temmuz 1848 tarihinde

Seneca Falls, New York'ta yayımlanan, Declaration of Sentiments'dir (Duygular Bildirgesi)” (Donovan, 2020: 29). Bildirge’ye göre kadınlarda erkekler gibi kabul görmelidirler. Çünkü kadınlarda tıpkı erkekler gibi insandır. Tanrı tüm insanlara aynı hakları vermiştir. Kadınların ve erkeklerin bu haklara erişimi denk olmalıdır. Seneca Falls Bildirgesi, kadınların birçok hakka sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzden de dünyadaki ilk kadın hakları bildirgesi olduğu bilinmektedir. Seneca Falls Bildirgesi’nin temeli, aydınlanmacı feministler tarafından oluşturulmuştur. Bildirgeyi yazan Stanton (1987), kadına mutluluk vaat eden özel alanı kabul etmemektedir. Stanton’un liberal düşüncesi, kadınların birey olabilmesi için haklarının da olabilmesi gerektiği yönünde gelişmiştir. Kadınların haklar elde edebildiğinde güçlü olacaklarını düşünmektedir. Ona göre, kadınların hem özel alanda hem de kamusal alanda var olabilmesi, liberal düşüncedeki haklara sahip olup olmaması ile ilgidir. Stanton, özel alanın kadınları mutlu etmediği gibi koruyamadığını da söylemektedir (Donovan, 2020: 29-50).

Rousseau, kadınların ve erkeklerin aynı düşüncelere sahip olamayacaklarını savunmaktadır. Bu yüzden de kadın ve erkek arasında eşitsizlik yaşanması mümkün görünmemektedir. Fakat liberal feminist teoride akıl denen şeyi cinsiyet seçmemektedir. Kadınların, hatalı davranışta bulunmaları veya erkekler ile eşit olamamaları onların akıldan yoksun olduklarını göstermemektedir. Hatalı davranışlar ve kadınların toplumda yaşadıkları eşitsizlikler, kadınlara sağlanmayan eğitimden dolayı ortaya çıkmaktadır. Sarah Grimké’de (1970), kadın ve erkek arasındaki eşitlik ile ilgili düşünler ortaya atmıştır. Onun eşitlik konusundaki söylemleri, aydınlanma fikrine dayanmaktadır. Grimké, erkeğin kamusal alan ile özgürleştirilip, kadının özel alan ile kısıtlanmasını eleştirmiştir. Çünkü Grimké’nin savunduğu düşünce; kadının ve erkeğin eşit olduğu fikri etrafında şekillenmektedir. Fakat kadının ve erkeğin eşitlikten faydalanmaları aynı oranda gerçekleşmemektedir. Kadına, erkeği mutlu etmek için var olduğu öğretilmektedir. Kadınlar küçük yaşlardan itibaren evliliğin onlar için en iyi yol olduğunu benimseyerek büyütülmüştür (aktaran Donovan, 2020: 42-47).

Aydınlanmacı feministlerin fikirleri, siyah kadınların üzerinde etkili olamamıştır. Çünkü siyah kadınlar çok çalışmakta ve aynı zamanda çalışırken işkence görmektedirler. Bu yüzden de siyah kadınlar, toplumda erkeklerin yapacakları işleri kendileri yaparken bununla gurur duymamaktadırlar. Tam tersine siyah kadınlar,

kölelikten kurtulmak için beyaz kadınlar gibi olmak istemektedir. Siyah erkeklerin durumlarının iyileştirilmesi için çalışmalar yapılırken, siyah kadınlar hiç gündeme gelmemiştir. Siyah kadınlar, siyah erkeklerin kölelikten kurtulmasını kendileri için bir felaket olarak görmektedir. Çünkü siyah erkekler kölelikten kurtulduğunda artık onlarda siyah kadınlara köle muamelesi yapmaya başlayacaktır. Siyah kadınlar hem işkence içinde dışarda çalışmakta hem de eve geldiğinde evdeki işleri yetiştiremediği için kocası tarafından hırpalanmaktadır. Kurtuluşu beyaz kadınlara benzemekte gören siyah kadınların, Jim Crow gibi ırksal ayrımcılığa dayalı yasaları desteklemeleri olası bir durum olmaktadır (Donovan, 2020: 58-59).

1.2.2.2. Kültürel Feminizm

Kültürel feminist öğretisini, Margaret Fuller ortaya atmıştır. Bu feminist öğretide, duygular ve sezgiler ön planda tutulmuştur. Kültürel feminist öğretisi, organik dünya görüşünü benimsemiştir. Fuller (1971), kadınların kararlarını kendilerinin vermesi gerektiğini ve bunu yapabilmeleri için de özgüvenlerini kuvvetlendirmeleri gerektiğini söylemektedir. Kadınlara toplumun normlarına uyarak yaşamaları gerektiği öğretilmiştir. Kadınlar, bu baskıdan kurtulup kendi fikirleri ile oluşturulmuş bir hayat yaşamalıdır. Fuller, kadınların kendi benliklerini bulmaları gerektiği görüşüne sahiptir. Kadınlar, kendilerinin farkına vardığında erkeklere benzemek istemeyecektir. Kendi benliklerini bulmaya çalışan kadınlar bunu birlik olarak yapmalıdırlar (aktaran Donovan, 2020: 77- 78).

Kültürel feminizm, herhangi bir siyasi amaç gütmeyen oluşturulmuştur. Kültürel feminizmde, kadınların yaşamlarının iyileştirilmesi adına çaba verilmiştir. Kültürel feministler, kadınların bağımsız olması gerektiğini düşünmektedir. Kültürel feminizmin en önemli katkılarından birisi olaylara anaerik bir görüş ile yaklaşmasıdır (Erzene-Bürgin, 2014: 9). Kültürel feministler, toplum düzeninin anaerik bir yapı ile oluşturulmasını gerektiğini savunmaktadır. Bu yapının sağlanabilmesi için de toplumda kadınların alanlarının genişletilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Kültürel feminizmin temellerini oluşturan anaerik düşünce, Elisabeth Cady Stanton'un da düşüncelerinin odak noktası olmuştur. Stanton (1891), toplumların iyileşmesi için kadınların, annelerin yönetiminin gerekli olduğunu düşünmektedir. Ona göre, anaerik yapıya sahip toplumlarda hep bir kaos bulunmaktadır. Bu durumu tersine çevirebilecek yapının

anaerkil bir düzen olacağını savunmaktadır. Stanton'a göre (1891), kadın ve erkek yaşamının kamu ve özel alan olarak ikiye ayrılması iki alanında kadından veya erkekten mahrum bırakılması anlamına gelmektedir. Erkeklerin evde etkin olmamasının evi eksikliğe sürüklediğine, kadının da kamusal alanda etkin olmasının yönetimde olumsuzluklara neden olduğuna inanılmaktadır (aktaran Donovan, 2020: 74-87).

Kültürel feminizm, kadının ve erkeğin üstlenmiş olduğu cinsiyet kimliklerinin nasıl belirlendiğinin üzerinde durmuştur. Kadının ve erkeğin, cinsiyet kimliklerindeki farklılıklarının sadece biyolojik özelliklerden kaynaklanmadığı düşünülmektedir. Kültürel feministlere göre, cinsiyet kimliklerindeki farklılıkların oluşumunda daha karmaşık faktörler etkili olmuştur. Kültürel feminizme göre, çocuklara; kadın veya erkek olmaları küçük yaşlarda öğretilmeye başlanmaktadır. Çocukların oynadıkları oyuncaklar bile yönde seçilmektedir. Küçük bir kız çocuğuna oynaması için bebek verilerek daha o yaşlarında annelik görevini benimsemesi istenmiştir. Kültürel feminizmin, toplumlardaki kalıplaşmış düşüncelerin çocuklara empoze edilmesini eleştirmektedir (Erzene-Bürgin, 2014: 11-12).

Kültürel feminizmin gelişimde Elisabeth Cady Stanton, büyük rol oynamıştır. Stanton (1972), özellikle Hristiyan inancının kadın üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ona göre Hristiyan inancı, kadının sahip olması gereken doğal haklarını elinden almaktadır. Bu yüzden de bu inancın kabul edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Erkek ile kıyaslanan kadın, her zaman akılsız bir varlık olmasıyla suçlanmıştır. Kadın, sezgileri sayesinde daha çabuk kararlar alabilmekte ve değişikliklere kolay ayak uydurabilmektedir. Erkek tüm bunları yapamadığı için kadını akılsız olmakla suçlamaktadır. Toplumdaki insanların hem inançları hem de sahip oldukları kültürlerinden dolayı kadın hep ezilen taraf olmuştur (aktaran Donovan, 2020: 79-83).

Charlotte Perkins Gilman, kültürel feminizmin önemli savunucularından olmuştur. Gilman'a göre (1898), kadınlara verilmiş olan ev içindeki işler, kadının toplumda daha aşağıda bir konumda yer almasına neden olmaktadır. Aynı zamanda kadınlara yüklenen ev içi işlerinin hiçbir ekonomik değeri de bulunmamaktadır. Kadınlara anne olarak toplumda iyi yerlere gelebilecekleri düşüncesi empoze edilmiştir. Gilman, bu durumu eleştirmektedir. Kadınların bu şekilde toplumda ayrıcalık kazanamayacağını aksine toplumda daha da çok görünmez hale geleceklerini öne

sürmüştür. Ona göre, kadın; anne olarak erkeğe daha bağımlı hale gelmektedir (aktaran Erzene-Bürgin, 2014: 9).

1.2.2.3. Marksist Feminizm

Marksist feminizm, kadınların toplumlarda üstlendikleri işlere ve bu işlerini değerlerine odaklanmıştır. Marksist feminizm, kadınların ekonomik yaşamdan uzak tutularak güçsüzleştirildiğini söylemektedir. Kadınların evin içinde yerine getirdiği görevleri ekonomik yaşam açısından bir anlam ifade etmemektedir. Kadının emeği toplumda tamamen görünmez bir hal almaktadır. Erkekleri evin dışında herhangi bir işte çalışarak bunun karşılığını alabilmektedir. Kadınlar ise evin içinde yaptıklarının karşılığını alamamaktadır (Erzene-Bürgin, 2014: 13).

Friedrich Engels'e göre (1971), ilkel toplumlar iki farklı sınıftan oluşmaktadır. Bu iki sınıf, kadından ve erkekten meydana gelmektedir. İki sınıf arasında eşitlik bulunmaktadır. Kadınlar ve erkekler üstlerine düşen görevleri yerine getirmektedir. Kadınların üstlendiği işler tıpkı erkeklerin üstlendiği işler gibi ekonomik alanda önemli bir yer tutmaktadır. Kadın ve erkeğin arasında var olan eşitlik, özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla yok olmaya başlamıştır. Özel mülkiyet ile erkekler toplumsal yaşamda güçlenmiştir. Erkek güçlendikçe kadını kendisine köle yapmaya başlamıştır. Kadının yaptığı işler artık erkeğin yaptığı işlerin yanında kıymetini yitirmeye başlamıştır. Erkek egemen olarak oluşturulmaya başlanan toplumlarda kadınlar değerlerini yitirmektedir. Toplumsal hayattan dışlanan kadın artık ekonomik hayatta da istenmeye kişi konumuna gelmiştir (aktaran Beauvoir, 2020b: 82-83).

Karl Marx (1948), toplumsal yaşamın ekonomik etkiler ile oluştuğunu savunmaktadır. Ona göre, toplumlar, yönetenlerin düşünceleri etrafında şekillenmektedir. Yönetenlerin düşüncelerinin temelinde ise ekonomik menfaatleri yatmaktadır. Maddi anlamda toplumda üst sınıfta yer alanlar her zaman gücü elinde tutmuştur (aktaran Donovan, 2020: 134-135). Marksist feminizmde yabancılaşma kavramı ön plana çıkmaktadır. İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek için yaptıkları işlerde emeklerini satmak zorunda bırakılmıştır. İnsanlar bir süre sonra sattıkları emeklerine yabancılaşmaya başlamıştır. Kadınlar, toplumların dayatmaları yüzünden daha çok yabancılaşma yaşamaktadır. Çünkü toplum bütün kararları kadın yerine vermektedir (Erzene-Bürgin, 2014: 13-14).

Marx, yabancılaşma kavramı ile kadın veya erkek fark etmeksizin insanların nesneleştğini anlatmaktadır. İşçiler acımasız düzen içerisinde var olma duygularından yoksun bir şekilde sadece çalışmaktadır. Yabancılaşma ilk olarak yapılan işe karşı başlamaktadır. Daha sonrasında ise birey kendisine ve etrafındaki diğer insanlara hatta yaşadığı topluma karşı yabancılaşmaktadır. Karl Marx, Kapital'de ve Alman İdeolojisi'nde (1867), yabancılaşma üzerinde etkili olan iş bölümü kavramına odaklanmıştır. İş bölümünün etkilerinin ilk olarak aile içerisinde görüldüğü öne sürülmüştür. Aile yaşamı içerisinde ilk olarak erkekler, kadınların emeklerine el koymuştur. Bu durum daha sonrasında toplumda ortaya çıkmaya başlayan yabancılaşmayı meşrulaştırmıştır (aktaran Donovan, 2020: 138-141).

1.2.2.4. Sosyalist Feminizm

Sosyalist feminizm, Marksist feminizmde ön plana çıkan yabancılaşma kavramına değinmiştir. Yabancılaşma kavramının kadınlar üzerinde daha çok etkili olduğu düşünülmektedir. Kadınlar toplumsal yaşamdan uzak tutulmaktadır. Sadece özel yaşam ile sınırlandırılan kadın, kendi düşüncelerine bile yabancılaşmaya başlamaktadır. Sosyal feministler, kadınları bu yabancılaşmadan korumak adına, cinsiyet kimliklerinin oluşumunda kadınların bilinçlendirilmesini gerektiğini düşünmektedirler. Louise Otto (2013), kız çocuklarının iki aşamalı bir süreçten sonra cinsiyet kimliklerini öğrendiklerini öne sürmektedir. İlk olarak, oyuncaklar ile başlayan süreç daha sonrasında kültürün katkılarıyla devam etmektedir. Bu şekilde daha küçük yaşlardan itibaren çocukların körleştğini savunmaktadır. Ona göre, erkek çocukları daha iyi şartlarda ve daha özgür yetiştirilirken, kız çocuklarına bir erkeğe bağımlı yaşamak öğretilmektedir (aktaran Erzene-Bürgin, 2014: 13-15).

Sosyalist feminizmde düşünürler, kadınların sınıfsal farklılıklarına odaklanmıştır. Sadece kadın ve erkek arasında değil, kadın ve kadın arasında da sınıfsal farklılıklar olduğu söylenmektedir. Kocasını ile anılan kadınlar ve kendi çalıştıkları iş ile anılan kadınlar olmak üzere farklı sınıflara tabi olan kadınların varlıklarına işaret etmişlerdir (Donovan, 2020: 163). Sosyalist feminizm, Marksist feminizmde ön plana çıkartılmış olan mülkiyet kavramını aynı fikirler ile benimsemiştir. Sosyalist feministler de kadınların toplumsal yaşamda yaşadıkları sıkıntıların temelinde özel mülkiyetin olduğunu düşünmektedir. Onlara göre, kadınların bu sıkıntılardan kurtulup

özgürlüklerine kavuşabilmeleri için özel mülkiyete bir son verilmesi gerekmektedir (Arat, 2017: 22).

Robert Owen ve William Thompson, sosyalist feminizm düşüncesine büyük katkılar sağlamıştır. Thompson (1825), kadınlarında ekonomik yapı ile güvence altına alınmalarının gerektiğini söylemektedir. Ona göre, kadınlar, ekonomik yapıda göz ardı edildikçe eşitlik düşüncesi var olmayacaktır. Owen, toplumdaki sosyal yapıyla ilgili eleştirel düşüncelere sahip olmuştur. Bu dönemde, Chartist kadınları işçi hareketlerini gerçekleştirmiştir. Bu hareketler gerçekleştirilirken Owen'ın söylemleri de dikkate alınmıştır. Owen, toplumdaki gidişata son verilmesi için kadınların seslerini duyurmaları gerektiğini savunmuştur. Kadınlar, toplumda yaşadıkları eziyetlere son vermek için düşüncelerini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Kadınların bu girişimi dönemin şartları için yeni yeni ortaya çıkan bir olgu olmuştur (aktaran Käppeli, 2005: 451-452).

Sosyalist feministler, ortadan kaldırılmak istenilen ataerkil yapıların karşısında kadınların durması gerektiğini düşünmektedir. Kadınların kendi fikirleri ile oluşturdukları yapılar, ataerkil yapıları yerinden oynatacaktır. Sosyalist feministlere göre, kadınların kültürel oluşturulan hareketler, feminizm hareketinin temelini oluşturmaktadır. Bu yüzden feminist hareket, kadınların tüm hareketleri dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Feminist hareketler, erkek davranışlarını içerisinde barındırmamaktadır. Toplumsal yaşam kadın ve erkeğin yaşadıkları ve karşılaştıkları zorluklar her zaman farklılıklar göstermiştir. Nancy C. M. Hartsock, bu farklılıklardan yola çıkarak “feminist duruş noktası”nın kadınların davranışları ve kültürleri ile oluşturulacağını söylemektedir (Donovan, 2020: 174-175).

1.2.2.5. Varoluşçu Feminizm

Simone de Beauvoir, kadın sorununu farklı açılardan ele alarak varoluşçu feminizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Beauvoir, kadınların tarihler boyunca var olduklarını ve varoluşları boyunca erkekler tarafından ezildiklerini söylemektedir. Buna rağmen kadın, erkek olmadan ifade edilemezken, erkek tek başına var olup anlam kazanabilmiştir. Bunun nedeni ise, kadının başkalaştırılıp öteki durumuna sokulması erkeğin ise özne durumuna sokulmasıdır. Bütün özneler, kendilerini gerçekleştirme arzusu içerisindedir. Fakat bunu yaparken bir başkaya ihtiyaç duymaktadırlar. Kadın ve

erkek tanımlanırken ikiliklerden ve zıtlıklardan yararlanılmıştır. Özne, kendisini bu zıtlıklar sayesinde ortaya koymaktadır. Özne her zaman olumlu özelliklere sahip olurken, başka (öteki) olumsuz özelliklere sahip olmuştur. Beauvoir, kadının ve erkeğin zıtlıklar ile tanımlandığı fakat aynı zamanda da birbirlerine bağımlı olduklarını söylemektedir. Erkek biyolojik ihtiyaçlar nedeniyle kadına bağımlıdır. Kadın bu bağımlılık yüzünden toplumda geri planda kalmıştır. Kadının erkeğe olan bağımlılığı ise bu gidişata nasıl dur diyeceğini bilmemesinden kaynaklanmaktadır (Beauvoir, 2020a: 28-39).

Meredith Tax (1970), kadınların, erkekler tarafından gelebilecek tüm olumsuzluklara karşı önceden hazırlıklı olmaları gerektiğini savunmaktadır. Max, kadınların günlük hayatlarındaki sömürülmelerine odaklanmıştır. Kadınları yaşadıkları toplum, her gün kadınların türlü türlü işkenceler gördüğü bir toplumdur. Bu yüzden de kadın, bütün duyularını açarak gelebilecek tehlikeleri önceden sezmek zorundadır. Erkek, sözlü veya fiziksel olarak kadının yaşam alanına müdahale etmektedir. Erkek, kadını kendi kölesi yapmak için uğraşmaktadır. Bunların farkında olmayan ve kendini korumak için hazırlıklı bulunmayan kadınlar kaybetmektedir. Toplum kadınların özne olarak kendilerini tanımalarını engellemektedir (aktaran Donovan, 2020: 256-257).

Varoluşçu feminizm, ben ve öteki kavramlarına odaklanarak, kadınların toplumsal yaşamdan dışlanmasını bu kavramlar üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Susan Griffin (1981), bu yönde çalışmalar yapan ve bedenlilik üzerinde duran bir varoluşçu feministtir. Griffin, bedenlilik üzerinden yaptığı çalışmalar ile çocukların kendi bedenlerine yabancılaştırıldıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Toplumun öğretileri hiçbir şekilde çocuğun kendisini tanımasına izin vermemektedir. Bir diğer varoluşçu feminist Dana Densmore'ye göre (1970), kadınlar temel bir güzellik algısı ile baskı altında tutulmaktadır. Kadın olmak için aynı zamanda güzel olmakta gerekmektedir. Densmore, bu düşünce yapısı ile oluşturulan yapay ve kişiliksiz insanların ortaya çıktığını savunmaktadır. Varoluşçu feministlere göre, kadınların kimlikleri ve yerine getirecekleri görevleri toplumlar tarafından belirlenmiştir. Kadınların bu esaretten kurtulabilmeleri için bütün toplumlardaki düzenin değiştirilmesi gerekmektedir. Varoluşçu feministler, bunu değiştirmenin basit olmadığını farkındadırlar. Fakat kadın için bunun tek kurtuluş olduğunu düşünmektedirler (Erzene-Bürgin, 2014: 21-23).

Mary Daly (1973), varoluşçu feminizmin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Daly, erkeklerin ilahi bir güç olarak nitelendirilmesini reddetmektedir. Bu yönde oluşturulmuş olan Tanrı düşüncesine de karşı çıkmaktadır. Kadınların bulundukları toplumsal duruma hep birlikte baş kaldırmalarını manevi bir hareket olarak görmektedir. Daly, kadınların kendi kurtuluşları için verdikleri savaşın aslında tüm insanların kurtuluşu adına olduğunu söylemektedir. Kadınların hep beraber hareket etmesi ile kültürlerin değişebileceği savunmaktadır. Kadınların bu hareketi ilk olarak dinin zorlayıcılığını meşru hale getiren unsurların ortadan kaldırılmasıyla başlamaktadır. Kadınlar, ötekilik duygusundan kurtulmak için bunu yaparken aynı zamanda toplumunda kurtuluşunu sağlamaktadırlar (aktaran Donovan, 2020: 241-242).

1.2.2.6. Radikal Feminizm

Radikal feminizm, 1960'lı yılların sonunda ortaya çıkmıştır. Radikal feminizm, temelde kadınların özgürlüğünü esas alan bir düşünce ile oluşturulmuştur. Kadınların toplumlarda aşağılanmasından ataerkil düşünce yapısı sorumlu tutulmaktadır. Ataerkil düşünce yapısı, erkeklerin çıkarları için oluşturulmuştur. Bu yüzden de kadın ailede olsun toplumda olsun her zaman dışlanmıştır. Radikal feministlere göre, kadınların yaşadıkları problemlerinin temelinde sınıfsal çatışmalar yer almamaktadır. En büyük sorun, toplumun kalıplaşmış cinsiyet rollerini dayatmasıdır. Ataerkil düşünce yapısı ile oluşturulmuş toplumların hepsinde kadınlar dışlanmakta ve kötü muamele görmektedir. Ataerkil düzen, kadınların bulunduğu sınıfları önemsememektedir. Radikal feminizm, tüm kadınların yaşadıkları eziyetten kurtulabilmesi için ataerkil düzen ile savaşılmaması gerektiğini öne sürmektedir (Erzene-Bürğin, 2014: 23-25).

Radikal feministler, kadının yaşamındaki zorlukların temel nedeni olarak gördüğü erkeğe karşı savaşılmaktadır. Ann Oakley (1972), erkek cinsiyetin ön planda tutularak oluşturulmuş olan ataerkil yapılar ile savaşırken en önemli görevi kadınlara vermektedir. Kadınların, çocuklarını daha küçük yaşlardan feminist düşünce ile eğitmeleri gerektiğini ve bu sayede ataerkil yapının sonunun geleceğini söylemektedir. Kadınların toplumdaki kültür yapısını değiştirebileceklerine inanmaktadır. Kadınların çocuklarına öğrettikleri roller sayesinde tüm toplumdaki düzen alt-üst olacaktır. Aynı zamanda radikal feministler, aile yapısının sona ermesinin kadının durumunda iyileşmeler sağlayacağını vurgulamaktadır. Aile yapısının, kamusal alan ve özel alan

ikiliğine neden olduğu ve ortadan kalkarsa bu ikili ayrımında son bulacağını düşünmektedirler (aktaran Erzene-Bürgin, 2014: 25-26).

Shulamith Firestone göre (1979), biyolojik kaynaklar, kadınların üzerinde ezici bir etkiye neden olmaktadır. Aileler, kadınları ezen üstünlük ile yönetilmektedir. Kadınların toplumsal yaşamda geri plana atılmalarının nedeni olarak biyolojiyi gösterilmektedir. Kadınların doğurganlığı ataerkil yapı ile oluşturulmuş toplumlarda cinsiyetçi tutumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzden de Firestone, aile içinde var olan biyolojik üstünlük yapılanmalarının sonlandırılması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Bu duruma aile içinde son verilirse toplumda meydana gelebilecek daha kötü olaylar engellenmiş olacaktır. Radikal feminist Firestone, teknolojik gelişimlerin, kadınları biyolojik baskılardan kurtarmak için kullanılması gerektiğini savunmaktadır (aktaran Donovan, 2020: 277-278).

1.2.3. Türkiye’de Feminizm

Türkiye’de kadınlar, özellikle 1980’li yıllarda kendilerini toplumsal yaşam içerisinde göstermeye başlamıştır. Bu yıllar içerisinde Türkiye’de, toplum yapısı geleneksel düşüncenin ötesine geçmeye başlamıştır. Geleneksel düşünceden arınmaya başlayan toplumda farklı fikirler de kendisini göstermektedir (Tekeli, 2011: 18). Türkiye’de kadınların feminizmi benimsemesinin nedeni sadece erkekler ile eşit haklara sahip olabilmek değildir. Kadınlar, toplumun onlara dayattığı kişiler olmaya itiraz etmektedir. Kadınlar, feminizm ile özgürlük arayışına girmişlerdir. Toplumda nasıl var olmak istediklerine kendileri karar verebilmek için mücadele etmek istemektedirler. Türkiye’de feminizm, kadınların özgür kimlikler elde edebilmesi için umut ışığı olmuştur. Kadınların, Türk toplum yapısında yer edinebilmeleri için erkeklerle ve erkeklerin fikirleriyle oluşturulmuş kurumlarla savaşmaları gerekmektedir (Berktaş, 1998: 6).

Türkiye’de toplumların, bireylerin hatta kadınların özgürlük arayışı denilince artık ilk akla gelen feminizm olmuştur. Feminizm ilk oluşmaya başladığı andan itibaren kadınlar, her zaman savundukları düşünceleri bağımsız bir şekilde ilerletme çabası içerisinde olmuştur. Fakat feminizmin ilerleyişi ve kadınların hak arayışları belli dönemlerde iktidar sahipleri tarafından kontrol altına alınmak istenmiştir (Selek, 2014: 125). Türkiye’de yapısal anlamda sıklıkla değişimler yaşanmaktadır. Ekonomik, siyasal

ve toplumsal yapılar değişimlere uğramaktadır. Çünkü birçok kültür bir arada yaşamakta ve farklı fikirler ile toplumu şekillendirmektedir. Kadınlar, konumları itibari ile ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıların dışında tutulmaktadır. Hak arayışı içinde olan kadınlar, bu yapılar içerisinde yer edinmeye çalışmaktadır. Özellikle, kadınların siyasal yapı içerisinde yer alması özgürlük ve eşitlik arayışlarına cevap verebilecektir (Arat, 2017: 86).

Türkiye'deki feminizm ile Batı'daki feminizm arasındaki en büyük farklılık, Türkiye'deki feminizmdeki kamusal alan vurgusudur. Türkiye'deki feminizm düşüncesi, kadınları hapsedildikleri özel alandan çıkarma isteği etrafında şekillenmiştir. Çünkü feministler, kadınların özel alanda köreltildiklerini düşünmektedir. Özel alan içindeki kadın, erkeğin baskın tavırları altında yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Buna son vermek için feminizm, dikkatini ataerkil toplum yapısına vermiştir. Feministler, ataerkil yapının kamusal alan ile özel alan arasındaki uçurumu derinleştirdiğini düşünmektedir. Düşünürler, ataerkil yapı içinde derinleşmiş olan geleneksel yaşamın ve dini inanışların feminist görüş için yararlı olmayacağını öne sürmektedir. Bu yüzden Türkiye'deki feministlerin bakış açısı laiklik kavramına dayanmaktadır. Feministler, Cumhuriyet kadını imajından ilerleme sorumluluğu hissetmektedir (Çaha, 1996: 208-209).

Feminizm, kadınların tarihlerini kendilerinin araştırması anlamına gelmektedir. Türkiye'de kadınlar da bunun için çabalamıştır. Kadınların, erkek bakış açısıyla var olmaları engellenmek istenmiştir. Çünkü Türkiye'de kadın hep erkek bakış açısıyla yorumlanmıştır. Bu durum kadının toplumda daha da görünmez hal almasına neden olmuştur. Kadınların, toplumda görünürlük kazanabilmesi için seslerini kendilerinin duyurmaları gerekmektedir. Türkiye'de feminizm amacı; kadınların Batı'daki kadınlardan sıyrılarak kendi tarihlerine yoğunlaşmalarını sağlamaktır. Ancak bu şekilde kadınların toplumda yaşadığı sorunların temeline inmek mümkün olabilecektir (Çakır, 1995: 224-225).

Türkiye'de feminizm kavramı üzerine konuşan kesim çoğunlukla sol kesim olmuştur. Sol kendi içinde feminizme yer vermiştir. Fakat feminizm, sol içinde; feminizmi kabul edenler ve feminizmi reddedenler olarak ikiye ayrılmıştır. Feminizmi reddeden taraf, feminizmin askeri güçler tarafından bilinçli olarak geliştirildiğini öne sürmektedir. Feminizmin, sosyalist kuvvetleri bitirme amacıyla ortaya atıldığını

savunmaktalardır. Ayrıca feminizmin, sol yerine geçme hedefi olan bir hareket olduğunu söylemekteledir. Onlara göre feminizm, bütün kadınları aynı kabul etmektedir. Feminizmin sadece kadın ve erkek arasındaki farklılıklara ve eşitsizliklere odaklanması doğru bulunmamaktadır. Çünkü kadınların da kendi içlerinde farklılıklar ve eşitsizlikler yaşadıkları düşünülmektedir. Feminizmi kabul edenler ise, feminizmin kapitalist toplumlarla verdiği savaşta sol kesim ile birlikte hareket edebileceğini dile getirmektedir. Bu düşünceye sahip olan sol kesim, feminizmin, sosyalizm ile ters düşmediğini vurgulamaktadır (Çaha, 1996: 187-191).

1.2.3.1. 1980’li Yıllarda Feminizm

12 Eylül 1980’de Türkiye’de askeri bir darbe gerçekleşmiştir. Tam bu dönem içerisinde Türkiye’de feminizm ortaya çıkmıştır. Feminizm bir siyasal hareket olarak kendisini göstermiştir. Feminizmin ortaya çıktığı tarihte ülkede baskın olan bir erkeklik düşüncesi bulunmaktaydı. Erkeklik düşüncesinin baskın olarak görüldüğü ataerkil toplumda ise kadın geri plana itilmiştir. Feminizmin temel amaçlarından biri bu ataerkil toplum düzeni ile savaşmak olmuştur. Bu yüzden de darbe ortamını en çok eleştirenler arasına feministler girmiştir. Feminizm hareketi, Türkiye’de özellikle askerlere karşıt amaçlar içeren bir harekete dönüşmüştür. Daha sonralarında ise, Türkiye’de feminizm; sivil toplum kuruluşlarının desteği ile gelişen bir hareket olarak ilerlemiştir. Temelde sayıları çok olmayan birkaç kadın ile başlayan feminizm, devletin desteği olmadan yol almıştır (Çaha, 1996: 186).

1980 Türkiye’sinde kadınların toplumdaki sınırları genişlemiştir. Kadınlar bu dönemde tek başlarına birer birey olarak kabul edilmelerine yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Feminist hareketlerin en önemli işlevlerinden biri toplumda kendine güvenen kadın bireyler ortaya çıkartmasıdır. Türkiye’de birinci dalga feminizm ile ataerkil düzen tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Fakat buna rağmen, kadın ön plana çıkartılarak toplumdaki bazı geleneksel değerler yerinden oynatılmıştır (Berktaş, 1998: 6). Birinci dalga feminizm, Türkiye’de kadınların yaşadıkları sorunları “kadın sorunu” adı altında konuşulmasını sağlamıştır. Bu dönem içerisinde kadınların toplumsal konumları itibarıyla yaşadıkları sorunlar genel hatlarıyla ön plana çıkarılmıştır. Türkiye, Müslüman bir toplum olmasıyla nedeniyle, kadınların özgürleşme süreçlerindeki sancılı

tartışmalar 1980 sonrasına hatta 1990'lara kadar devam etmiştir (Kandiyoti, 1995: 128-129).

İkinci dalga feminizm ile Türkiye'de ataerkil yapıya karşı verilen savaş devam etmiştir. Türkiye'de kadınlar, toplumda kabul görebilmek için artık erkekleşmek zorunda olmadıklarının bilincine ulaşmıştır. Feminist harekette, kadınların yenileşmeye aynı zamanda eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşımları onları bir adım ileriye taşımaktadır. Çünkü yaşamları boyunca elde ettikleri iyi-kötü kazanımları sayesinde bugün tarih sahnesinde bir özne olarak yer alabilmektedirler (Berktaş, 1998: 7). Bu dönemdeki yenileşmeler özellikle geleneksel toplumlarda var olan kadınlar üzerinde gerçekleşmiştir. Aile yapısında var olan eşitsizlikler ortadan kaldırılmaya çalışmıştır. Kadınların eğitime önem verilmiştir. Toplumun gelişimi ve kadınların haklar elde edebilmesi için kadının eğitim almasının önemi vurgulanmıştır. Üçüncü dalga feminist harekete gelindiğinde ise, cinsiyet arasındaki eşitliğin sağlanması yönünde konular ön plana çıkartılmıştır. 1980 yılında feminist hareket kendi içinde farklı görüşler barındırsa bile tüm kadınların hem fikir olduğu konu kadınların toplumsal yaşamda eziyet görmeleri olmuştur. Feminist kadınlar, tüm kadınların özgürlük elde edebilmesi için çabalamıştır (Kandiyoti, 1995: 130-133).

1980'li yıllarda Türkiye'de feminizm, liberalizm kavramı ile birlikte yol almıştır. Liberal söylemin içerisindeki özgürlük ve bireycilik kavramları ile feminizm yakından ilgilenmiştir. Kadınların toplumdaki gelenekçi düşünceden kurtulup, haklar elde edebilmeleri liberalizmin getirileri ile mümkün olabilecektir (Çaha, 1996: 187). Feministler, 1983 yılında kadınların özgürlüğü için çalışmalar yapabilmek adına Kadın Çevresi adında bir şirket kurmuşlardır. Kadınların bir şirket adı altında bir araya gelmesinin nedeni, askeri yönetimin zorlayıcı faaliyetlerden kurtulmak istemeleridir. Kadın Çevresi şirketinin en çok üzerinde durduğu konulardan biri, kadına yönelik şiddet olmuştur. Kadınlara uygulanan şiddetlere dur demek ve kadınları bilinçlendirmek adına şirkette toplantılar düzenlenmiştir (İlkkaracan, 2003: 169).

1983 yılında feminist kadınların çabaları ile kürtaj yasal olmuştur. Feministler, kürtaj konusu üzerinde ilk başlarda kadınların sağlığı için durmuştur. Fakat feministlerin asıl düşüncesi kadınların bedenleri üzerindeki kararları kendilerinin verebilmesidir (Çaha, 1996: 196). 1987 yılında mahkemede bir yargıç; "Kadının

sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin” ifadelerini kullanmıştır. Kadını küçük düşürücü bu söylem üzerinde feministler bir kampanya başlatmıştır. İlk başlarda bir grup tarafından başlatılan Dayağa Karşı Yürüyüş kampanyası birçok farklı yerlerdeki kadına ulaşmayı başarmıştır. Kampanya kısa sürede kadınların seslerini çıkarttığı büyük bir yürüyüş haline gelmiştir. 1989 yılında ise Kadın Kurultayı oluşturulmuştur. Kurultay'da feministler kadınlar ve sosyalist kadınlar bir araya gelmiştir. Sonrasında Mor İğne kampanyası başlatılmıştır. Bu kampanya ile kadınlar, toplumdaki fahişelik söylemlerini eleştirmiştir (Arat, 2017: 88).

1989 yılında ülkenin genelinde büyük ilgi gören feminist kampanyalar yapılmaya devam edilmiştir. Kadınlar bu kampanyalar sayesinde toplumsal yaşamda büyük ölçüde görünürlük kazanabilmiştir. Bu kampanyalardan bir diğeri de Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerdeki kadınların katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Kampanyalardaki temel konu kadınlara yönelik uygulanan cinsel taciz ve şiddet olmuştur. Bu kampanya 1989 yılında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Yine Ankara'da ve İstanbul'da, kadınları şiddete karşı bilinçlendirmek adına eylemler yapılmaya devam edilmiştir. Kadınların her zaman toplumda maruz kaldıkları cinsel saldırıyı tüm herkese duyurmak için çabalamışlardır (İlkkaracan, 2003: 170-171).

Bu dönem içerisinde, Kemalist Kadın Dernekleri'nde de feminizmin etkileri görülmüştür. Kadınların yaşadıkları sosyal, kültürel ve ekonomik birçok konu Kemalist Kadın Dernekleri'nin çalışmalarında yer almaya başlamıştır. Bu dernekte yer alan kadınlar, kanunlar üzerinde inceleme yapmaktadır. Kanunlarda kadınlara karşı bulunan maddeleri tek tek tespit etmekteledir. Bunun üzerine, buldukları maddelerin değiştirilmesi için çalışmalar yürütmekteledir. Aynı zaman da Kemalist kadınlar, çoğu konuda desteklememektedir. Kemalist kadınlar, İslamcı kadınların söylemlerini dikkate almamaktadır. Feminist kadınlar, kamusal alana girmek için canla başla mücadele ederken; İslamcı kadınların kamusal alana girmek için verdikleri mücadeleyi aynı istekle karşılamamışlardır (Çaha, 1996: 195-210).

Kadınların görünürlük kazanabilmesi ve haklar elde edebilmesi için bu dönemde çok önemli adımlar atılmıştır. Kadınların tamamen özgürlüklerine kavuşabilmesi, siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamda haklar elde edebilmesi uzun soluklu bir yolculuktur. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de kadınlar ile ilgili önemli

ilerleyişler kaydedilmiştir. Kadınların tüm ezilmişlikte ve maruz kaldıkları şiddetten kurtulabilmesi için bu ilerleyişlerde ısrarcı olmak gerekmektedir. Bu dönemden sonrada hiç pes etmeden ilerlemeye çalışan feminist hareketler varlığını devam ettirmiştir (Arat, 2017: 90).

1.3. TOPLUMSAL HAREKETLER AÇISINDAN KADIN

Kadın hareketleri, ilk başlarda sadece kadınlar arasında konuşulan toplumsal sorunlardan ibaret olmuştur. Toplumsal sorunları eleştiren kadınlar, bu sorunları ortadan kaldırmak için kendi aralarında örgütlenmeye başlamıştır. Kadınların örgütlenmesi ve kadın hareketlerini başlatmalarında temelde üç neden gösterilmektedir. İlk olarak; toplumların yapısında yaşanan değişiklikler ve toplumların gözle görülür özgürleşmeler yaşamasıdır. İkinci olarak; toplumda yaşanan ilerlemelere ve özgürlük anlayışına hiçbir şekilde kadınların dahil edilememesidir. Kadınlar, toplumsal alanda yaşanan olayların dışında tutulduklarının farkına varmış ve bu duruma dur demek istemiştir. Son olarak; Kadınlar, toplumsal yaşamda karşı karşıya kaldıkları sorunlarla baş edebileceklerini fark etmişlerdir. Bunu yapmak için her bir kadının eğitilmesi ve konulardan haberdar edilmeleri gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu yüzden de kadınlar bu yönde kendi aralarında örgütlenmeye başlamışlardır. Kadınların kendi içinde örgütlenmesi ile başlayan kadın hareketleri daha sonrasında toplumsal hareket olarak kendisini göstermiştir. Kadınlar, toplumsal yaşamdaki konumları ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Toplumlardaki erkek algısını sorgulamışlardır (Çakır, 1994: 21).

1.3.1. Kadın Hareketinin Doğuşu

“Kadın hareketi terimi, kadınların, toplum içindeki konumlarını değiştirme ve iyileştirme projesi etrafında seferber edilmesini anlatır” (Marshall, 1999: 374). Fransız Devrimi ve Birinci Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği dönemler arasında kadın hareketleri de kendisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemlerde kadınlar inandıkları fikirler etrafında ve hak kazanma isteğiyle teşkilatlanmalar başlatmıştır. İlk olarak, kadın sorununa dikkat çekmek istenmiştir. Bunun için kadınlar, sosyal ve siyasal alanlarda seslerini duyurmak için çabalamıştır (Käppeli, 2005: 449). Kadın hareketleri ve feminizm her zaman iç içe olmuştur. Özellikle 1789 tarihinde feminizm ilk etkileri görülmeye başlamıştır. Çünkü bu tarihte kadınlar ilk defa beraber hareket ederek

kendilerini göstermiştir. 1789 tarihinde gerçekleşen Fransız Devrimi'nde en çok etkili olan kavramlar eşitlik ve özgürlük kavramları olmuştur. Kadınlar da bu kavramlar sayesinde ilk defa seslerini çıkartabileceklerini fark etmişlerdir (Arat, 2017: 37-40).

Genel olarak 17. yüzyılda kadınların ve erkeklerin birbirinden farklı olmadığı düşüncesi birçok düşünürün savunduğu konular arasında yer almıştır. Kadınların, erkekler gibi rasyonalist olmadığı düşüncesi önemini kaybetmeye başlamıştır. Kadının ve erkeğin arasındaki temel farklılığın eğitim olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Toplumdaki haksız düzenin farkına varılmıştır. Kadınlar, toplumdaki düzeni değiştirmek için örgütlenmeleri gerektiklerini düşünmüşlerdir. Bu yüzden de Fransa'nın birçok yerinde toplantılar düzenlemeye başlamışlardır. Olympe de Gouges, Madame Ronald ve Rose Lacombe gibi Fransız devrimci kadınlar toplumdaki düzene başkaldırmıştır. Rose Lacombe, kadınların ve erkeklerin eşit olduklarını dile getirmiştir. Ona göre, kadınlarda erkekler gibi doğuştan birtakım haklara sahiptir. Bu yüzden erkekler toplumda nasıl kabul görüyor ise kadınlarda görmelidir. Fakat bu fikirlerini yüksek sesle dile getirmesi Lacombe'nin idam edilmesine neden olmuştur (Arat, 2017: 40-41).

Olympe de Gouges, temelde tüm insanları içine alması gereken insan haklarının, kadınları bu hakların dışında tutmasına değinmiştir. Bu hakların, kadınları da içine alması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Özel alan ile sınırlandırılan kadınlar, bu alanın dışına çıkabilmek için çabalamıştır. Bu çaba tamamen özel alandan kopmak anlamına gelmemektedir. Özel alanın sınırlarını, kamusal alana taşımak için çaba verilmektedir. Kadınlar bu şekilde iki alan arasındaki çizginin kaybolacağını düşünmektedir (Käppeli, 2005: 450). Fransız Devrimi'nin yaşandığı sıralarda, kadınlar, sınırları içerisine kamusal alanı da dahil etmek istedikleri için iş yaşamında aktif olarak rol almak istemiştir. Kadınların isteği "çalışma özgürlüğü"nün onlar için de sağlanmış olması olmuştur. Kadınlar bu istek ile zor şartlarda yaşayan kadınları kurtarmak istemiştir. Çünkü kamusal alanda çalışma olanağı bulamayan kadınlar genellikle fuhuş yapmak zorunda bırakılmıştır. Kadınlar, çalışma özgürlüğü ile fuhuşun ortadan kalkacağını düşünmektedir (Kollontai, 2000: 125).

1803 ile 1815 yılları arasında Napolyon Savaşları yaşanırken kadın konusu hareketlilik kazanmıştır. 1804 yılında Napolyon Yasaları, Fransa'da yürürlüğe girmiştir.

Bu Medeni Kanun, kadın ile ilgili düşünceleri nesneleştirmiştir. Toplumda soyut olarak var olan kadın, farklılaşarak bir hareket haline gelmiştir. 1820 ve 1840 yıllarındaki dönemde İngiltere ve Fransa'da kadınların ezilmişliğine karşı çıkışlar başlamıştır (Käppeli, 2005: 451). İngiltere'de kadınların erkekler ile eşit duruma gelip hem toplumsal hem de siyasal yaşamda etkili olabilmeleri için çok çaba verilmiştir. John Stuart Mill (1986), insanlığın gelişmemesinin nedeni olarak kadın ve erkek eşitliğini göstermektedir. Ona göre, kadın ve erkek tamam en eşit kabul edilmelidir. Kadınlarda tıpkı erkekler gibi toplumsal ve siyasal alanda etkin olmalıdır. Mill, 1867 tarihinde kadınların oy hakkının bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Fakat İngiliz kadınları, 1928 tarihinde oy hakkına sahip olabilmıştır (aktaran Arat, 2017: 42).

Kadın hareketleri özellikle 19. yüzyılda çok daha fazla gelişme göstermiştir. Amerika'da ve Avrupa'da, kadın hareketleri hız kesmeden devam etmiştir. Kadınlar, kendilerinden tüm dünyada bahsettirmiştir. Bu dönemde feminist hareketler baskın olmuştur. Kadınlar gruplaşarak kampanyalar yapmaya başlamıştır. Bu kampanyalardan en önemlisi kadınların oy hakkı elde edebilmek için Amerika'da başlattığı hareket olmuştur. Kadın hareketlerinin Amerika'da başlaması, Seneca Fall Anlaşması ile sağlanmıştır (Phillips, 2012: 147). Elizabeth Cady Stanton'un yazmış olduğu Seneca Fall Anlaşması, 1848 tarihinde yayınlanmıştır. Kadınların hakları ve yeni hak kazanımları konusunda yol gösterici nitelik taşımaktadır. 19. yüzyıldaki kadın hareketleri, Fransa'da ve Almanya'da kadın kulüplerinde gerçekleşmiştir. Bu hareketler küçük çaplı olarak kendini göstermiştir. Birleşik Devletler'de ise daha çok ses getirecek hareketler meydana gelmiştir. Bu hareketlerden en çok ses getireni ise, kadın işçilerin bir araya gelmesi olmuştur. Aynı zamanda kadınlar, köleliğe karşı da savaşmıştır (Käppeli, 2005: 456).

Almanya'da, kadınların haklar elde edebilmesi için toplumdaki sınıfsal düzenin değiştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. August Bebel (1975), kadınların ekonomik alanda aktif olmalarını gerektiğini öne sürmüştür. Ona göre, kadın ancak bu şekilde toplumda görünürlük kazanabilecektir (aktaran Arat, 2017: 43). 1865 ve 1866 yıllarında ise kadınlar, Almanya'da oy kullanma ve kıyafet özgürlüğü gibi istekleriyle ön plana çıkmıştır. Alman kadın hareketlerinde, kadınlar kültürel boyutlarda da problemler yaşamıştır. Aynı zamanda kültürel problemlerin yanında ekonomik problemlerde yer almaktadır. Bu yüzden de kadınların yaşadıkları sorunların temeli hukuksal boyuta

dayanmaktadır. Kadınların, toplumda temelli haklar elde edebilmesi ancak hukuksal anlamda sağlanabilmektedir. Bu dönem de kadınlar özellikle evlilik ve evlilik ile onlara dayatılan rolleri eleştirmiştir. Kadınların hak arayışına girdiği konularda genellikle eğitim, eşit işte çalışabilme olanakları ve oy hakkı olmuştur (K  ppeli, 2005: 457-461).

1.3.2. Türkiye’de Kadın Hareketinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de kadın sorunlarının konuşulmaya başlaması 19. yüzyıla dayanmaktadır. Osmanlı Devleti’nin Batılılaşma hareketleri ile yenileşme sürecine girmesi, kadınların sorunlarının da konuşulabileceği ortamlar oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde toplumda, Batıcıların ve İşlamicıların farklı görüşleri yer almıştır. Batıcılar, toplumsal yapıdaki değişiklikleri onaylarken; İşlamicılar, bu değişikliklerin topluma zarar vereceğini düşünmektedir. İşlamicılar   zellikler kadının toplumsal durumunda değişiklikler meydana getirilmesine karşı çıkmıştır. 1923 yılına gelindiğinde ise, Kemalist düşünce, toplumsal yenilikler gerçekleştirilirken İşlami fikirlerle yer vermemiştir. Bu sayede kadın hareketleri toplumsal yaşamda etkili olmaya başlamıştır. Kemalist düşünce, kadın hareketlerine hem çok önem vermiş hem de kimi zamanlar üstün k  r   davranmıştır (şişman, 1996: 52-54).

1924 yılında halifeliğin kaldırılması ile laikleşme sürecine girilmiştir. Laikleşme, ataerkil düşünce yapılarının karşısında durmuştur. Ataerkil toplum düzeninde, toplumda yapılan her şeyde din neden olarak gösterilmiştir. Laik toplum düzenlerinin yerleştirilmesi ile bireylerin dini duyguları kullanmalarının önüne geçilmek hedeflenmiştir. Kadınları hak arayışında onlara bu hakları verecek olan erkekler olduğu için önce erkeklerin düşünce yapılarıyla oluşan toplumlarda reformlar yapılması gerekmektedir. Yeni ulus  cu ideoloji sahip devlette, kadınlar vatandaş olarak kabul edilmiş olsalar bile ataerkil toplumda, kadın hareketleri sağlam temeller atarak ilerleyememiştir. Geleneksel düşünce, kadının toplumsal yaşama zarar vereceğini   ne sürerek onu aile içi yaşam ile sınırlı bir hayata zorunlu bırakmıştır. Bu noktada asıl savaş verilmesi gereken nokta toplumu cinsiyet kalıplarından arındırmaktan geçmektedir (Berkay, 1998: 3-4).

Müslüman toplumlar genellikle değişime kapalı toplumlar olmuştur. Özellikle kadınların toplumsal yaşamda aktif olmaları bu toplumlar açısından hoş karşılanmamaktadır. Bu yüzden de Müslüman toplumlarda, kadınlar ile ilgili reformlar

yapmak zor olmaktadır. Türkiye’de 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun, Müslüman bir toplumda kadınlar için atılmış çok büyük bir adım olmuştur. Atılan bu adımda dikkat çeken bir diğer nokta ise; Medeni Kanun’un gerçekleştirilmesi kadın hareketlerinin etkisinin bulunmaması olmuştur (Şişman, 1996: 55). Kadınlara Türkiye’de birçok hak verilmiştir. Türk kadınlarının özellikle seçme ve seçilme hakkını elde etmesi diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan kadınlara göre daha erken olmuştur. Fakat kadınların haklar elde etmesi onların gelişimi açısından çok etkili olmamıştır. Kadınların haklar elde etmesi toplumsal hayattaki konumlarında iyileşmeler meydana getirmemiştir (Şerifsoy, 2004: 177).

Türkiye’de kadınlar, farklı konularda her zaman sembol olarak kullanılmıştır. Bu konular çoğu kez kadınların hâkim olmadığı ve bir fikirlerinin bulunmadığını konulardır. Bu konular içerisinde kadınlar, erkeklerin onları soktuğu kalıplar ile yer almıştır. Eril düşünce, kadınları belli kalıplara sokarak kadınlar üzerinde hakimiyet sağlamıştır. Kadınların, eril düşünceye karşı bir araya gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Çünkü erkek etkisi altında sürdürülen yaşam bir süre sonra eziyete dönüşmeye başlamıştır. Bu yüzden de Türkiye’de kadın hareketlerinin başlamasında, kadınların eril düşünceye karşı gelme arzuları yatmaktadır. Kadınlar, toplumun bütün alanlarında kendi düşünceleri ile var olmak istemişlerdir. Türk kadını, toplumsal yaşamında özgür bir birey olabilmek için savaş vermiştir (Berktaş, 1994: 24-25).

Türkiye’de modernleşme süreci yaşanırken toplumsal yaşamda sıkıntılar meydana gelmiştir. Çünkü Türkiye’de modernleşme sürecinde tepeden inme bir model kullanılmıştır. Tepeden inme model, yeniliklerin toplumda kabul görmemesine neden olmuştur. Bu modelin uygulanması ile hem toplumsal yenileşmeler gecikmiş hem de kadın hareketleri istenilen şekilde ilerleme gösterememiştir. Bu yüzden de toplumsal alandaki değişikliklerin kalıcı olabilmesi için devlete büyük bir görev düşmüştür. Devlet, yeniliklerin toplumda kabul görmesi ve kalıcı hale gelebilmesi için eğitime önem vermiştir. Aynı zamanda kadınlar, kadın hareketlerini gerçekleştirirken kendi içlerindeki eğitime de çok önem vermişlerdir (Şerifsoy, 2004: 170-172).

1.3.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Kadın hareketlerinin oluşması Tanzimat ile başlayıp onu takip eden Meşrutiyet ile devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nde, Tanzimat ile başlayan batılılaşma hareketleri

kadınlarında seslerini çıkartmalarında etkili olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde toplumsal alanda birçok yenilik olmuştur. Bu yenilikler sayesinde, kadının toplumdaki konumunda değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Tanzimat Dönemi ile birlikte toplumda artık çağdaş birey algısı oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde, çağdaş bireylerden oluşturulmak istenen toplum, geleneksellikten arındırılmaya çalışılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde atılan yenilikçi temeller ile birlikte Cumhuriyet Dönemi'ndeki düşünceler şekillenmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde, kadınların haklar elde edebilmesi Tanzimat'ta yeşeren fikirler sayesinde olmuştur (Yaraman, 2001: 17-18).

Özellikle 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin birçok alanda değişiklik yaşadığı bir dönem olmuştur. Eğitim, ekonomi, toplumsal yaşam ve siyasal yaşamda değişiklikler yaşanması kadınlarında yaşamlarında farklılıklar meydana gelmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde bu süreç içerisinde yaşanan özgürleşme ve toplum yapısındaki değişiklikler kadınların toplumsal konumlarında da değişiklikler meydana getirmeye başlamıştır. Kadınlar kendi konumları değiştirebilmek için gerekli ortamı bulmaya başlamıştır. Kadınların yaşamları da bu dönemde yaşanan modernleşmenin sınırları içerisinde yer almıştır (Çakır, 1994: 22). Tanzimat Fermanı özellikle kadınların içinde bulundukları durumu değiştirmek amacıyla ilan edilmemiştir. Ferman, doğrudan kadın haklarıyla ilgili yenilikçi fikirler gündeme getirmemiştir. Fakat Fransız Devrimi'nden etkilenen ve Devrimin bir yansıması olarak kabul edilen Ferman'ın toplumda etkili olabilmesi için kadınların da durumlarında iyileştirme yapması gerekmektedir. Bu yüzden kadınlarda yenilikçi hareketlerin içerisine dahil olmuştur (Yaraman, 2001: 23).

Osmanlı Devleti'nde kadın hareketi, kendisini kadınların toplumsal yaşamda yer almak istemesi ile göstermiştir. Bu dönemde kadınlar sadece sarayın içinde aktif olarak yer alabilmiştir (Tekeli, 2011: 28). Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı ataerkil ailelerden oluşmaktadır. Bu yapının içerisinde kadın ikincil insan olarak konumlandırılmıştır. Kadının toplumdaki bu konumu, kadın hareketlerinin ilerlemesinde de büyük bir engel olmuştur. Osmanlı toplum yapısında kadına önem verilmemiştir. Kadın, dış yaşamdan tamamen soyutlanmıştır. Toplumun hiçbir önemli mevkisinde kadına yer verilmemiştir (Yaraman, 2001: 21). Osmanlı Devleti' de kadınların belirli haklar elde ederek ilerlemesi, toplumunda ilerlemesini sağladığı görülmüştür. Bu yüzden de kadınların mücadelesinde sadece kadınlar söz sahibi olamamıştır (Selek, 2014: 126).

Meşrutiyet Dönemi'nde kadınlar, kendilerine yönelik faaliyetlerin artacağını düşünmekteydi. Fakat kadınların beklentisi gerçekleşmemiştir. Kadınların yaşadıkları toplumsal sorunlar yine göz ardı edilmiştir. Kadınların yaşamış oldukları hüsrana onları yalnız oldukları düşüncesine itmiştir. İsmet Hakkı Hanım (1908), kadınların ilerlemesinin kadınlara bağlı olduğunu söylemektedir. Bu yüzden kadınlar, gerçekleştirilecek faaliyetler hakkında eğitilmelilerdir. İsmet Hakkı Hanım, kadınların kendi çabaları ile kazandıkları hakların toplumda kalıcı olacağını vurgulamaktadır. Kadınların bir araya gelerek hareket etmeleri ve istedikleri konularda ısrarcı olmaları gerektiklerini söylemektedir (aktaran Demirdirek, 1993: 73-74).

Bu dönemde kadınlar kendi çabaları ile dernekler kurmuştur. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte kadınlar, feminizm kavramı ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Toplumdaki İslami kesim, kadınların feminizmi öğrenmeye başlamasından rahatsız olmuştur. Kadınların, Batılı düşünceleri örnek almasından rahatsız olan Müslümanlar, kendi yaşamlarını dile getirerek kadınların özgürlükçü fikirlerini gölgede bırakmak istemiştir. İslamcılar, Batının örnek alınmasının toplumdaki aile yapısına zarar verdiğini dile getirmiştir. Düzenlenen eğlencelerin, tiyatroların ve alkollü davetlerin erkekleri de değiştirdiğini söylemişlerdir. Meşrutiyet Dönemi'nde ön plana çıkan tiyatrolar çok eleştirilmiştir. Tiyatroda gösterilen kadın algısının İslam'a zarar verdiği öne sürülmüştür (Albayrak, 2002: 13-30).

1908 tarihinde ise II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, iç ve dış sorunlar yaşamaktaydı. Devlet siyasi karışıklıklar içerisinde olmasına rağmen, kadın hareketleri kendisini yoğun bir şekilde göstermiştir. Kadın hareketleri özellikle büyük vilayetlerde yapılmaya başlanmıştır. Kadınlar bu dönemde haklar elde etmeye başlamış aynı zamanda bu hakları nasıl korumaları gerektiğini de öğrenmiştir. Hatta kadınlar nasıl yeni haklar elde edecekleri konusunda çalışmalar yaparak bilinçlenmeye başlamıştır. Bu yüzden de sosyal hayatta etkili olabilmek için birçok cemiyetin içinde yer almışlardır. Kadınların bu hareketleri İslami kesim tarafından eleştiriler alırken Türkçüler ve Batıcılar tarafından desteklenmiştir. İslamcılara nazaran Türkçüler ve Batıcılar, kadınların haklar elde edebilmesi için kadın hareketlerini desteklemiştir (Kurnaz, 1992: 92-105).

Osmanlı Dönemi'ndeki ilk kadın dergisi Şükûfezâr olmuştur. 1886 yılında çıkarılmaya başlayan dergi, Çiçek Bahçesi anlamına gelmektedir. Dergi, dönem içinde yaşanan batılılaşma hareketlerine kadınlarında dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Toplumda kadınların, erkeklerin karşısında aşağılanması ile mücadele etmek için yazılar yazılmıştır. Fakat bu yazılar aleni bir şekilde yazılmamıştır. Dergide şiirler ve hikâye yayınlanmıştır. Bu yazılarda konular direk olarak verilmemiştir. Ama derginin kadınlara karşı söylemlere tepki olarak varlık sürdürdüğü bilinsin istenmiştir. Karşı çıkılan söylemlerin başında “saçı uzun fakat aklı kısa” söylemi gelmektedir. 1895 ve 1906 yıllarında ise, Hanımlara Mahsus Gazetesi çıkartılmıştır. Hanımlara Mahsus Gazetesi'nde aleni bir şekilde kadınlar yazılması bile temelde kadın konusuna yer verilmiştir. Dergi, kadınların yazdıkları yazıları da yayımlamıştır. Kadınların gösterdikleri yazıları daha sonrasında tek başına yayınlamak için girişimler olmuştur. Bu girişimler başarı ile sonuçlanmıştır. Fatma Aliye Hanım ve Makbule Leman Hanım'ın yazmış olduğu şiirler ve hikayeler eser niteliğinde yayımlanmıştır (Demirdirek, 1993: 15- 22).

Kadınlar Dünyası dergisi, kadınların seslerini duyurması açısından kadın hareketlerinde çok etkili olmuştur. 1913 yılında yayımlanan dergi, her kesimden kadının yazılarından oluşturulmuştur. Dergi, kadınların toplumda rahatsızlık duyduğu ve değiştirmek için çabaladığı konular hakkındaki yazılara yer vermiştir. Dergiyi çıkartan kişi, Ulviye Mevlan (1971) olmuştur. Ulviye Mevlan, bu dönemde kadın hareketleri ile çok yakından ilgilenmiştir. Kadınların toplumsal yaşamda yaşadıkları sorunları ve erkek karşısında küçük görülmelerini dile getirmiştir. Derginin yayımlanmasına hem manevi hem de maddi olarak emek vermiştir. Dergi sayesinde birçok kadın, fikirlerini dile getirmeye başlamıştır. Kadınlar, yazılar yazmış ve bunu yapabilmek için birbirlerine destek olmuştur. Dergi sayesinde, kadınların örgütlenmesi de kolay olmuştur. Dergiye gönderilen yazılar kadınların birbirlerini bulmalarında büyük rol oynamıştır. Kadınlar, öne sürdükleri konular etrafında örgütlenmiş ve birlikte hareket etmeye başlamıştır (aktaran Çakır, 1994: 79-90).

Osmanlı Dönemi'nde kadınların temel sorunu ataerkil toplum yapısı olmuştur. Kadınların bu sorun ile savaşıarak toplumda bir yer edinmeleri gerekmiştir. Kadınların ihtiyacı olan, feminizm ile gelen yenilikçi düşüncelerin toplumda kabul görmesidir. Bunun için en büyük görev kadınlara yüklenmiştir. Toplumsal yapıyı değiştirebilecek

kişiler kadınlar olmuştur. Yeni bir kadın düşünce gerçekleştirilmesi gereken en önemli yeniliktir. Kadınlar gerek çıkarttıkları dergi ve gazetelerle gerekse kendi aralarında örgütlenmeleri ile çok ses getirmiştir. Kadın ve erkek arasında eşitlik sağlanması amaçlanmıştır. Bu eşitlik sayesinde kadınların da toplumunda yer ve söz sahibi olacağı düşünülmüştür. Osmanlı Dönemi'nde ne kadar batılılaşma hareketleri ile yenilikler sağlanmış olsa da toplumun bir ilerleme kaydetmesi kadınların durumunun iyileşmesine bağlanmıştır (Çakır, 1994: 110-112).

1.3.2.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın Hareketleri (1923-1980)

Cumhuriyet Dönemi'nde, Osmanlı Dönemi'ne göre kadınlara daha çok haklar verilmiştir. Kadınların, Cumhuriyet Dönemi'nde yeni haklara kavuşmasında Kurtuluş Savaşı sırasında gerçekleştirdikleri hareketler etkili olmuştur (Tekeli, 2011: 29). Kadınlar özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yaşandığında hem toplumsal alanda hem de savaş alanında çok aktif olarak rol almıştır. Bu dönemlerde savaşların kazanılmasında kadınların rollerinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Kadınlar, vatanın iyiliğini her şeyin önünde tutmuştur. Kadınlar, milliyetçi duygularının ne kadar baskın olduğunu toplumdaki herkese göstermiştir. Bunun da etkisiyle toplumsal yaşamdaki saltanat izleri yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Kadın ve erkek arasındaki eşitlik fikri toplumun farklı kesimlerinde kendisine yer bulmaya başlamıştır. Kadınların temel hedefi; daima ilerlemek ve toplumun gerisinde kalmamak olmuştur (Baykan, 1999: 27).

Cumhuriyet Dönemi'nde, kadınlara verilen önem artmıştır. Bunun sayesinde toplumda aktif olan kadınlar, kadın hareketlerini kolay yürütme adına kurumlar oluşturmuştur. 1924 yılında Türk Kadınlar Birliği kurulmuştur. Birlik, genel olarak kadınların siyasal haklar elde edebilmesi için çalışmalar yapmıştır. Birliğin başkanı ise; bu dönemdeki çalışmaları ile kendinden söz ettiren Nezihe Muhiddin olmuştur. Birlik ile kadınlar, siyasal alandan aktif olmak istediklerini dile getirmiştir (Tosun, 2020: 74). Halk mücadelesi peşinde olan kadınların yavaş yavaş statüleri değişmeye başlamıştır. Kadınlar artık siyasi anlamda kendilerine bir taraf belirlemeye başlamıştır. Bu şekilde kadınlarda ülkeyi hatta dünyayı ilgilendiren konularda sorumluluk almaya başlamıştır. Kadın hareketi, kendi sınırları aşmıştır. Çünkü hak mücadelesi veren kadınlar, dünya barışı için de çabalamaya başlamıştır. Temel hedeflerinden uzaklaşan Kadın Birliği'nin faaliyetleri 1935 yılında düzenlenen kongre ile sonlandırılmıştır. Kadınları tüm hakları

kazandıkları öne sürülmüştür. Birliğin, ilk kurulduğunda kadın hakları için verdiği savaş hiçe sayılarak kapatılması kadın hareketlerini sekteye uğratmıştır (Yaraman, 2001: 163-166).

1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun, kadınların toplumsal yaşamında köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Kadınların; boşanma, velayet ve miras haklarını elde etmesiyle toplumsal yaşamdaki rolleri artmıştır. Bu dönemde resmi nikah zorunlu kılınmış ve tek eşlilik yasal hale getirilmiştir. Erkek ile birçok konuda eşit hale getirilen kadın için daha özgür bir yaşam alanı sağlanmıştır. Aynı zamanda 1924 yılında halifeliğin kaldırılması laikleşme yolunda atılan en önemli adımlardan birisi olmuştur (Berktaş, 1994: 22). Laik yapı, İslamcı düşüncüyü içinde barındırmamaktadır. Bu yüzden yeni oluşumda İslamcılarının düşüncelerine yer verilmek istenmemiştir (Arat, 2011: 92). Cumhuriyet Dönemi'nde meydana gelen kadın hareketleri, dönemin sahip olduğu toplumsal yapı ile savaşılmaya başlamıştır. Ataerkil toplum yapısını güçlendiren dini fikirler kabul edilmemiştir. Bu dönem de değiştirilmeye çalışılan toplum yapısı hemen gelişme göstermemiştir. Çünkü toplumun sahip olduğu köklü bir kültür yapısı bulunmaktadır. Kadınlar bu yapıyı değiştirmek ve toplumda kendilerine bir yer bulabilmek için çok çabalamıştır. Ataerkil yapı tamamen ortadan kalkmasa bile büyük bir değişikliğe uğramıştır (Arat, 2017: 85).

Cumhuriyet Dönemi'nde birbiri ardına açılan okullar sayesinde kadınlar da eğitim görme şansını yakalamıştır. Daha öncesinde kısır bir döngünün içinde yer alan Türk kadını, Cumhuriyet ile aydınlık bir yola adım atmıştır. Kadınlar geleneksel düşüncenin etkisinden kurtulmak için canla başla çalışmıştır. Erkeğin gerisinde kalmamak için bütün yeteneklerini kullanmış ve kendilerini eğitmişlerdir. Cumhuriyet, her ilerleyişinde kadınların gelişimi için de yenilikler meydana getirmiştir. Bu yeniliklerin gerçekleşmesinde en büyük rolü Mustafa Kemal Atatürk oynamıştır. Kadınların hiçbir zaman toplumsal yaşamın gerisinde bırakılmasına izin vermemiştir. Türk toplumun gelişip kalkınabilmesi için Türk kadınının önemini vurgulamıştır. Her atılan adım kadını bir adım daha ileriye taşımak için atılmıştır. Daha öncesinde nefes bile alması suç olan kadın, toplumsal yaşamda görünürlük kazanmış ve birçok konuda erkek ile eşit konuma getirilmiştir (Muhittin, 1999: 114-123).

1945-1950 yılları arasında ise anne rolünü üstlenen kadın, hep aile içi alanda var olan bir birey olarak gösterilmiştir. Ev işleri ile ilgilen, yemek yapan, çocuk bakımını gerçekleştiren kadınlar ön plana çıkartılmıştır. Cumhuriyet ailesinde kadın ve erkek birbirlerinin tamamlayıcısı olarak kabul edilmiştir. Kadın her konuda erkeğin yanında yer almakta ve birlikte bir düzen oluşturulmaktadır. Kadın ve erkeğin arasında bir sınıfsal ayrım bulunmamaktadır. 1950'lerden sonra ise durum değişmektedir. Aileden esas sorumlu olan kişi erkek olarak gösterilmektedir. Ailenin başında erkek bulunmakta ve tüm kararları erkek almaktadır. Kadın ise sadece ev işlerini yerine getirmektedir. 1950 ve sonrasında kadın, mutfak önlüğü ile bütünleştirilmiştir. Mutfak önlüğü kadına, annelik rolü vermekte ve onu topluma bu şekilde kabul ettirmektedir. Kadınların dış yaşamdan iyice uzaklaştırılması kadın hareketlerini kesintiye uğratmıştır. Eve içi yaşama alıştıran kadın, kendi savundukları düşüncelerden de uzaklaşmaya başlamıştır (Gümüsoğlu, 1998: 102-104).

İslamcı kadınlar ise, kendilerini Türkiye'de 1960'lı yıllarda göstermeye başlamıştır. İslamcı kadınları asıl amaçları kamusal yaşam içerisinde kendilerine yer bulabilmek olmuştur. Bazı İslamcı kadın düşünürler, feminist kadınların gerçekleştirdikleri hareketleri eleştirmiştir. Özellikle kadın hareketlerinin amaçları arasında bulunan kadın ve erkek eşitliği vurgusunu eleştirmişlerdir. Çünkü İslamcı kadınlara göre, kadın ve erkek arasında eşitliğin sağlanması kadının yararına olmayacaktır (Merçil, 2014: 106-108). 1970'li yıllara gelindiğinde; kadın ve erkek arasındaki farklılıklar ön plana çıkartılmıştır. Toplumsal yaşamda cinsiyet farklılıkları yüzünden maruz kalınan davranışlara odaklanılmıştır. 80'li yıllarda ise, kadının kadın ile arasındaki farklılıklar ortaya konulmaya başlanmıştır. Özellikler kentte yaşayan kadın ve kırsal kesimde yaşayan kadın arasındaki farklılıklar dile getirilmiştir. Kadınların arasında farklılıkların mevcut olması kadın hareketlerinin ilerleyişini de etkilemiştir. İki kadın tipinin yaşadığı zorluklar farklı olduğu için toplumsal yaşamdan beklentileri de farklı olmuştur (Bora, 2005: 41).

1.3.2.3. 1980 Sonrası Kadın Hareketleri

1980 sonrasında Türkiye'de, kadın hareketleri yükseliş göstermiştir. Bu dönemdeki siyasal yapı kadınların toplumsal rolleri üzerinde belirleyici olmak istemiştir. 1980 sonrasındaki kadın hareketlerinde feminizm oldukça etkili olmuştur.

Feministlerin asıl amacı; kadınların varlığı topluma kabul ettirmek olmuştur. Aynı zamanda kadın ve erkek arasında eşitlik sağlanarak, kadınların da kamusal yaşamda aktif olmaları istenmektedir. Bu yüzden feminist düşünürler, liberal düşünceye karşı çıkmıştır. Çünkü liberal düşünce, kamusal alan ve özel alan ayırımına dayanmaktadır. Feminist düşünürler, özel alanın dışlanması eleştirmiştir (Güneş ve Yükselen, 2004: 59-60).

1980 sonrasındaki kadın hareketindeki kadınlar kendilerini sosyalist feministler olarak adlandırmıştır. Sosyalist feministler, sol yönetimin ataerkil düşünce yapısını kabul etmemektedir. Fakat sosyalist yapısını benimsemektedir. Bu yüzden de 80 sonrası feminizm, sosyalist ve Marksist bir temel üzerinde ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemdeki feminist hareket hem Kemalist hem sosyalist hem de pür feministlerden oluşmaktadır (Gülnaz, 2000: 96-100). Kemalist düşünürler, yeni oluşturdukları toplumsal yapıda, özellikler Batı'nın özellikler ve ilerleyişini dikkate almıştır. Toplumsal yaşamda bir ilerleyiş sağlanabilmesi için toplumun geçmişin izlerinden arındırılması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Şerifsoy, 2004: 168).

1980 sonrasında kadın hareketlerinin bu kadar çok ses getirmesinin altında Cumhuriyet Dönemi'ndeki aydın kadınlar yatmaktadır. Kemalist düşünce ile ilerleyen Cumhuriyet kadını, bu dönemde kadın hareketlerini daha da ileriye taşımıştır. Aydın fikirler sahip kadınların, toplumda yer alan bütün kadınların haklarını koruma görevi üstlenmiştir (Arat, 2017: 86). Kadın hareketleri bütün kadınlar adına bir hareket olsa dahi feminist kadınlar ve İslamcı kadınlar bazı fikirleri noktasında ters düşmüştür. İslamcı kadınların, feministlerden etkilenecek kendi düşünceleri etrafında gruplaşmaları 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Fakat İslamcı kadınların ve feministlerin tam anlamıyla karşı karşıya gelmesi ve yollarının kesişmesi 1980 ile 1990'lı yıllara dayanmaktadır. İslamcı kadınlar, kendi çalışmalarında feminizm düşüncesine yer vermiş ve feminizmi anlamaya çalışmıştır. Bu çalışmalarında feminizm ile aralarındaki farklılıkları ortaya koymuşlardır. Feminizmin, İslamcı kadınlar için bir yarar sağlamayacağını dile getirmişlerdir (Merçil, 2014: 106-107).

1982'de kadınlar, "feminist bilinç yükseltme" hareketlerine ağırlık vermiştir. Daha sonraki yıllarda ise; dernekler ve vakıflar etrafında örgütlenmişlerdir. Vakıfların ve derneklerin kurulma amaçları, erkeğin kadın üzerindeki baskısına son vermek, her iki

cins arasındaki eşitliği sağlamak ve bu eşitliği topluma kabul ettirmek olmuştur. Şiddet ile mücadele eden feminist gruplar, 1987 yılında İstanbul'da "Dayağa Karşı Yürüyüş" faaliyetini gerçekleştirmiştir. Bu yürüyüş Türkiye'deki kadın hareketlerinin ilerleyişinde çok önemli bir etkiye sahip olmuştur. Feministler bu yürüyüş sayesinde, kendilerini göstermiş ve ne uğruna mücadele ettiklerini gözler önüne sermişlerdir. Yürüyüşün Türkiye açısından önemli bir diğer özelliği ise; 1980 yılında yaşanmış olan darbenin ardından gerçekleştirilmiş olmasıdır (Ekal, 2014: 178-179).

1990 yıllarına gelindiğinde kadın hareketleri duraklamıştır. Çünkü bu yıllar içerisinde İslami görüşün etkileri yükselişe geçmiştir. İslami düşünce, feminist hareketlerin toplumda uygulanmasına karşı çıkmıştır. Aynı zamanda bu yıllarda yaşanan devletin içindeki karışıklıklar da kadın hareketlerinin durağan bir şekilde ilerlemesine neden olmuştur. Kadınlar farklı illerde bağımsız gruplaşmalar oluşturmaya çalışmıştır. Fakat bu gruplaşmalar küçük illerde oluşturulamamıştır. Bu gruplar sınırlı olsa da büyük illerde çalışmalar yapabilmıştır. Özellikle 1990'ların sonlarında, kadını ve yaşadığı sorunları ele alan konularla ilgili üniversitelerde eğitimler verilmiştir. 1990 yılındaki bir diğer önemli gelişme, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün kurulması olmuştur. Bu kurum verilen eğitimleri desteklemiş ve aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlamaya yönelik etkinlikler gerçekleştirmiştir (İlkkaracan, 2003: 180-181).

1997 ve 1998 yıllarında yasal düzenlemelerde kadınlar adına önemli ilerlemeler olmuştur. İlk adım 1997 yılında kırsal alanda yaşayan eğitim hakları ellerinden alınan küçük kız çocukları için atılmıştır. "Zorunlu Eğitim Yasası" ile çocukların 8 yıl okula devam etmesi zorunlu hale getirilmiştir. Daha sonrasında ise aynı yıl içinde Medeni Kanun'da, kadınların soy ismi kullanımı konusunda değişikliğe gidilmiştir. Evlendiğinde kocasının soy ismini kullanmak zorunda olan kadın, bu değişiklik ile aynı zamanda kendi soy ismini de kullanabilme hakkı elde etmiştir (Arat, 2017: 91). 1997'de atılan bir diğer önemli adım; Kadın Adayları Destekleme ve Eğitimi Derneği'nin kurulması olmuştur. Dernek, kadınların da siyasal yaşamda etkili olması için çalışmalar yapmıştır. KADER ile kadınların siyasal yaşamdaki rolleri ilk defa konuşulmaya başlanmıştır. Dernek, birçok ilde çalışmalar yürüterek kadınların tümünü içine alan bir kadın hareketini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir (İlkkaracan, 2003: 185).

1998 yılında “Ailenin Korunmasına Dair Kanun” çıkartılmıştır. Bu kanun en önemli özelliği, ilk defa "aile içi şiddet" kavramından bahsetmesidir. Kanun, kadının herhangi bir şiddet ile karşı karşıya kaldığında korunmasını ön görmüştür. 2002 yılında “Yeni Türk Medeni Kanunu”nun yürürlüğe girmesi ile aile ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Aile içindeki tüm görevlerin kadına yüklenmesi eleştirilmiştir. Yeni Türk Medeni Kanunu ile aile içindeki görevlerin kadın ve erkek arasında eşitlik esasına uygun olarak dağıtılması ön görülmüştür. Yeni kanun ile birlikte, evlilik hem kadının hem de erkeğin ortak karar vererek oluşturdukları bir kurum olmuştur. Bu sayede hem kadının omuzundaki yük azaltılmış hem de kadınlar da evlilikleri hakkında fikir beyan edebilir hale gelmiştir. 2003 ve 2004 yıllarında kadın ve erkek arasındaki eşitlik vurgusu dile getirilmeye devam etmiştir. 2003 yılında kadının iş hayatında yaşadığı zorluklar ön planda tutularak İş Kanunu’nda düzenlemeler yapılmıştır. Kanun, kadınların işe alımının eşitlik ilkesi ile gerçekleştirilmesini ön görmüştür (Arat, 2017: 91-92).

1980 sonrasındaki feminist hareketler, Türkiye’de çok istekli bir şekilde karşılanmamış olsa bile önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Kadınların verdiği yoğun çaba sayesinde feminizm, siyasal yaşamda da etkili olmaya başlamıştır. Toplumsal yaşam, kadının haklar kazanmasına ve toplumda aktif olmasına sıcak bakmamıştır. Bu yüzden de kadın hareketleri, belli bir kesimin baskı altında ilerlemek zorunda kalmıştır (İlkkaracan, 2003: 186-187). Kadın hareketlerinin ön plana çıkarttığı; eşitlik, şiddet ve cinsel saldırı gibi kavramlar toplumsal yaşamdaki tartışılan konular arasına girmiştir. Bu dönemde kadınlar özellikle “Kadının insan hakları” kavramına odaklanmıştır. Kadınlar hem ulusal hem de uluslararası düzeyde geri adım atmamıştır. Bu dönemde atılan adımlar ilerleyen yıllarda kadınların, hak kazanımları ile sonuçlanmıştır. Kadın hareketleri, ülke geneline yayılmaya başlamıştır. Dernekler ve vakıflar daha aktif görevler üstlenerek, toplumda ses getirmiştir. Kadınlar tamamen istekleri elde edemese bile hak arayışlarına ısrarlı bir şekilde devam etmektedir (Sanlı, 2003: 26-27).

İKİNCİ BÖLÜM
ÇEVRE HAREKETLERİNDE KADININ YERİ

Toplumsal hareketler, toplumsal düzende değiştirilmek istenilen konular için aynı amaçlara sahip insanların bir araya gelmesi ile meydana gelmiştir. Toplumsal hareketler içerisinde en çok ön plana çıkan hareketlerden ikisi; çevre hareketleri ve kadın hareketleri olmuştur. Çevre hareketleri, çevre sorunlarını ele alan ve bu sorunlarla mücadele etmeyi amaçlayan hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın hareketleri ise kadınların haklarını arayan ve bu haklar adına tehlike oluşturan unsurlarla mücadele etmeyi amaçlayan hareketlerdir. Kadın hareketleri ile kadınlar, kendileri için mücadele vermiştir. Kadınların sadece kendileri için mücadele vermeleri 1970'li yıllara kadar devam etmiştir. Daha sonrasında 1974 yılında ekofeminizm ortaya çıkmasıyla beraber kadınlar hem kendileri hem de doğa için mücadele etmeye başlamışlardır. Ekofeminizm hareketleri ile kadınların bütün dünyayı yaşanan sorunlardan kurtarması amaçlanmıştır.

2.1. TOPLUMSAL HAREKETLER

Toplumsal yaşamda ortaya çıkan değişimler içerisinde birçok öge yer almaktadır. Fakat yaşanan bütün değişimler temelde iki hareket dayandırılmıştır. Bu hareketler; kolektif hareketler ve toplumsal hareketlerdir. Toplumsal hareketler ile kolektif hareketler niteliği bakımından değişimlerde araç görevini üstlenmiştir. Kolektif hareketler şekil bakımında daha genel özelliklere sahiptir. Toplumsal hareketler ise kolektif hareketlerin daha özel çeşidi olarak kendisini göstermektedir. Toplumsal hareketler, birlik ve grup olma özellikleri göstermektedir. Kolektif hareketlerin içinde yer alan diğer hareketlere göre daha uzun vadeli hareketlerdir. Toplumsal hareketlerin diğer hareketlerden ayrılmasının bir diğer nedeni ise düşünülmeden alınmış hedeflerden meydana gelmemesidir. Çünkü toplumsal hareketlerin temelinde yatan hedef yeni bir hayat ve toplumsal düzen oluşturmaktır. Böyle bir hedef ise ancak uzun vadede ve düşünülerek elde edilebilecektir. Sosyolojik açıdan toplumsal hareketler ise ya kolektif hareket olarak ya da politik bir kavram olarak ele alınmıştır. (Tecim, 2018: 14-18).

Toplumsal hareketlerin aşamaları, şekilleri ve ortaya çıkartmış oldukları neticeler tamamen değişiklik göstermektedir. Bu yüzden de toplumsal hareketleri kesin ve ortak bir tanıma sığdırmak oldukça zordur. Toplumsal hareketler genellikle gerçekleştikleri zaman ve toplumlara göre tanımlanmaktadır. Bütün toplumsal hareketler kendilerine özgü hareketlerden meydana gelmektedir. Toplumsal hareketlerin

tanımlanması zor olsa da farklı hareketlerin belirli özellikleri göz önüne alınarak sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu toplumsal hareketler; kadın hareketleri, çevre hareketleri, işçi hareketleri, ırkçılığa tepki hareketleri ve barış hareketleri olarak sıralanmaktadır (Göktuna Yaylacı, 2014: 35- 36). Tüm toplumsal hareketler içerisinde hem çatışma hem de kültürel yapı barındıran hareketlerdir. Toplumsal hareketler, kültürel hedeflere sahipken aynı zamanda da toplumsal yaşamda baskın olan gelenekçi tarafa karşı savaş vermektedir. Bu yüzden de yalnızca taleplerden oluşan savaşlar toplumsal hareketleri ifade etmemektedir. Toplumsal hareketler yalnızca bir fikir hareketinden meydana gelmemektedir. Çünkü aynı zamanda içerisinde birçok çeşitliliği de barındırmaktadır. Hareketler içerisinde kültürel amaçlarla beraber kurumsal oluşumlara da yer vermektedir (Sanlı, 2005: 87).

Tarihte toplumsal yaşamdan bahsederken ön plana çıkanlar genellikle elit kesim olmuştur. Toplumsal yaşamda alt kesimde kalanlar ise, kendilerini çıkarttıkları olaylar sayesinde görünür hale getirmişlerdir. Bu sayede tarihte bir kalıcılık yakalayabilmiş ve günümüze kadar gelebilmişlerdir. İşte insanları bu derece görünür hale getiren çatışmalar ve olaylar toplumsal hareket olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal hareketler, insanoğlunun yaşamında çok köklü bir yere sahip olmuştur. İnsanoğlunun varoluşundan bu yana toplumsal yaşamda çeşitli çatışmalar ve isyanlar baş göstermiştir. Bu çatışmalar ve isyanlar, insanların yaşamlarının ilerleyişinde çok etkili olmuştur. Toplumsal hareketler farklı zamanlarda farklı şekillerde ortaya çıkmış olsa da insanlık tarihinde hep var olmuştur (Çetinkaya, 2008: 15-16). Alain Touraine (2008), toplumsal hareket ve benlik bilinci kavramlarının birbirleriyle ilgili olan bağ üzerinde durmuştur. Ona göre, toplumsal hareketler öznelere amaçlarını gerçekleştirebilmek adına ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketlerdeki özne vurgusu, onu diğer ideolojik düşüncelerden farklılaştırmaktadır. Touraine, toplumsal hareketlerin içerisinde çatışma barındırdığını söylemektedir. Toplumsal hareketler zaten var olan toplumsal yapı üzerinde değişiklikler yapmayı hedeflemektedir. Bu değişiklikler çatışma yolu ile sağlanmaktadır. Bu yüzden de toplumsal hareketler mevcut durumlara karşı var olmuştur (aktaran Tekin, 2018: 57).

Toplumsal hareketlerin başarı elde edebilmesi hareketlerin hangi durumlara karşı gerçekleştirildiği ile ilgilidir. Çünkü insanların toplumsal hareketlerde yer almasında sosyal yaşamda yaşanmış olan olaylar etkili olmaktadır. İnsanlar sosyal

yaşamda rahatsız oldukları olaylara bir dur demek adına bir araya gelmekte ve grup bilinci ile hareketleri gerçekleştirmektedir. Gruplar halinde yapılan hareketlerin sosyal yaşamda bir başarı elde etmesi daha mümkün olmaktadır. Dünyanın birçok yerinde gerçekleştirilen toplumsal hareketler çoğu zaman sosyal yaşamda ve devletler üzerinde değişimler yol açmıştır. Örnek olarak Latin Amerika'da gerçekleşmiş olan hareketler verilebilir. Burada gerçekleştirilen hareketler sonucunda "demokrasi okulları" ortaya çıkmıştır. Demokrasi okulları sayesinde sosyal yaşamda aydın müzakereler, eylemler ve dernekler gibi farklı hareketler gelişim göstermiştir. Bu şekilde görevler üstlenen birçok toplumsal hareket, farklı ülkelerin demokratikleşmesinde önemli roller üstlenmiştir. Toplumsal hareketler, yenilikler içinde barındırmakta ve sosyal yaşamı şekillendirmektedir. Hem hareketler hem de sosyal yaşam karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir (Sanlı, 2005: 95-96).

2.1.1. Toplumsal Hareket Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

*“Toplumsal hareketler (social movements) dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim”*dir (Marshall, 1999: 746). Aynı zamanda toplumsal hareketler ya da “sosyal hareketler topluma yönelmiş reformcu ve inkılapçı nitelikteki eylem biçimleridir” (Türkoğlu, 2004: 31). Toplumsal hareket kavramının ilk dile getirildiği yer Batı Avrupa olmuştur. Bu dönemde Batı Avrupa’da yer alan ülkelerde işçi hareketleri yaşanmaktaydı. Toplumsal hareketlerde, işçi hareketleri ile paralel bir şekilde ilerlemiştir. Toplumsal hareketler, 19. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda 19. yüzyılda, toplumlarda modernleşme süreci yaşanmıştır. Bu modernleşme beraberinde sanayileşmeyi getirmiştir. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı tamamen sanayileşmeye bir tepki olarak gerçekleşmiştir. Toplumsal hareketler, farklı grupların oluşturdukları hareketlerin tümünü ifade etmektedir. Feminist, dini ya da işçi gruplarının gerçekleştirdikleri hareketler, toplumsal hareketlere örnek olarak verilebilir. Bütün bu hareketlerin ortak amacı, mevcut dünya düzeninde değişimler meydana getirmektir (Işık, 2015: 13-16).

Toplum yapıları var olmaya başladığı dönemlerden itibaren hiç şüphesiz çatışmalarda ortaya çıkmıştır. Bu yüzden de hareketlerin tarihi tıpkı insanların tarihi gibi

çok eskilere dayanmaktadır. Ancak bu hareketlerin dâimi hale gelmesi ve kendini yenilenmesi çok yakın tarihlere sahiptir. Toplumsal hareketler ilk olarak tarihi çalışma alanlarında ele alınmıştır. Daha sonrasında ise sosyoloji alanında büyük ses getirmiştir. Özellikle 19. yüzyılda toplumsal yaşamda yaşanan farklılaşmalar sosyologların toplumsal hareket alanına yönelmesinde etkili olmuştur. Bazı sosyologlar, toplumsal hareketlerin ilk kıvılcımlarının Fransız Devrimi'nde kendisini gösterdiğini söylemektedir. Fakat buna rağmen toplumsal hareketlerin asıl ilerleme kaydettiği ve biçimlendiği zaman olarak 19. yüzyılının ortaları gösterilmektedir. Genel bir bakış açısıyla toplumsal hareketler, sosyo-ekonomik nitelikler taşımaktadır (Göktuna Yaylacı, 2014: 38-39).

Toplumsal hareket kavramı toplumun politik mücadelesine anlatmaya yönelik kullanan kişi Lorenz Van Stein olmuştur. Marx ve Engels de toplumsal hareket kavramını Van Stein ile aynı anlamda kullanmıştır (Bozkurt ve Bayansar, 2016: 279). Marx'a göre (1997), kişiler ekonomik şartlarının farkına vardıklarında kendilerini birer özne olarak görmeye başlamaktadır. Bu farkındalık elde edildiğinde ise toplumsal yaşamda kendi hareketlerini gerçekleştirmektedirler. İşçilerin vermiş olduğu savaşta bu farkındalık ile elde edinilmiş ve sınıf bilincine sahip olunmuştur. Marx, işçi sınıfının vermiş olduğu savaşı, siyasi bir savaş olarak görmektedir (aktaran Coşkun, 2020: 116). İşçi sınıfı ekonomik özelliklerinin yanında yapısal özelliklere de sahip olduğu için toplumsal hareketlerin merkezinde yer almıştır. Sayıca fazla olan işçiler, çoğu davranışlarının engellenmiş olduğu yerlerde aynı işleri yapmak için birlikte bir uğraş vermektedir. Bu sayede işçiler birbirleri ile ahenk içinde davranışlar sergilemeyi öğrenmişlerdir. Bu durum ise işçilerin, toplumsal yaşamda aktör olarak ön plana çıkmasında etkili olmuştur (Porta ve Diani, 2020: 53).

Toplumsal hareketler birden çok ülkede gelişme göstermiştir. Hareketler genellikle devletlerin işleyişlerine bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden de devletlerden bağımsız bir yol izlemişlerdir. Toplumsal hareketler, mevcut düzeni değiştirmeyi hedeflemiştir. Genel olarak toplumsal hareketlerin amaçları üçe ayrılmaktadır. Birincisi; iktidara geçmek, ikincisi; devlet düzenini değiştirmek ve üçüncüsü de dünyayı olduğundan daha iyi bir yer haline getirmektir (Sanlı, 2005: 9). Toplumsal hareketler temelde üç öğeden etkilenmektedir. Bu öğeler, toplumsal, mali ve siyasal yapılardır. Aslında bu öğeler toplumsal hareketleri etkilerken toplumsal

hareketlerde bu yapıların işleyişlerini şekillendirmektedir. Bu şekillendirme aynı çıkarlar doğrultusunda bir araya gelmiş olan gruplar tarafından yapılmaktadır. Aynı zamanda bu gruplar, iktidara sahip olabilmek için eylemler gerçekleştirmektedir. Sınıf merkezli hareketler hem yıkma hem de kurma eylemlerini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Bozkurt ve Bayansar, 2016: 280).

Toplumsal hareketlerde yer alan aktörler, kolektif davranışları benimsemektedir. Çünkü toplumsal hareketler, farklı bir sosyal yaşam ilerleyişinden oluşmaktadır. Toplumsal hareketler içerisinde üç temel unsuru barındırmaktadır. Bu unsurlardan birincisi, çatışmalı kolektif davranıştır. Toplumsal hareketlerde yer alan aktörler, sosyal yaşamda yaşanan değişimleri desteklemek ya da bu değişimi kabul etmemek için çatışmaktadır. Aktörlerin gerçekleştirdiği bu çatışma, kültürel bir çatışmadır. İkinci unsur, sıkı ve gayriresmi ağlara sahip olmaktır. Toplumsal hareketlerde yer alan aktörler, aynı amaçlar doğrultusunda birlikte hareket etmektedir. Üçüncü unsur ise kolektif kimliktir. Kolektif kimlik, aktörlerin birbirlerini bir bütünün parçaları olarak görmelerini sağlayan ortak hedef etrafında birleşmeleridir (Porta ve Diani, 2020: 29-31).

19. yüzyılın bitimine doğru toplumsal hareketler, emekçi sınıfın gerçekleştirdiği hareketlerden farklılaşmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bütün toplumsal hareketler toplumun farklı kesimlerinde bulunan insanların da amaçları doğrultusunda ilerleme kaydetme çabası içerisinde gerçekleşmiştir. Toplumsal hareketler, kadınları, farklı kimliklere sahip insanları, çiftçileri ve çeşitli haklar elde etmek isteyenleri içerisine alarak geniş sınırlara ulaşmıştır (Göktuna Yaylacı, 2014: 36). 19. yüzyılda gerçekleşmiş ve geniş sınırlara ulaşmış olan toplumsal hareketler, toplumun üst kesiminde yer alan elitler tarafından endişe uyandırıcı bir niteliğe sahip olmuştur. Fakat toplumsal hareketler, bugünün insanların haklar elde etmesini sağlayan gruplar tarafından gerçekleştirilen eylemlerdir. Toplumsal yaşamda alt kesim olarak nitelendirilen insanların mücadeleleri bugüne ışık tutmuştur. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise toplumsal hareketlere karşı bakış açıları değişmeye başlamıştır. Bu yıllarda toplumsal hareketlerle ilgili düşüncelerini ortaya atanlar aynı zamanda hareketlerde de aktif bir şekilde yer almıştır. Bu sayede toplumsal hareketler geleneksel düşünce yapılarından arınmaya başlamıştır (Çetinkaya, 2008: 23).

2.1.1.1. Toplumsal Hareketlerin Ögeleri

Kitle kavramı, bireylerin aynı duygular ve amaçlar etrafında birleşerek kalabalık gruplar oluşturması olarak değerlendirilmektedir (Marshall, 1999: 412). Farklı özelliklere sahip birçok insan aynı düşünceler ile bir araya gelerek tek bir vücut oluşturmaktadır. Kitlelerin bir araya gelmesi ile kolektif bilincin oluşumu gerçekleşmektedir. Kitle oluşumu kendi içerisinde zihinsel bir birlik sağlamaktadır. Bunun sayesinde de zihinsel anlamda teklik sağlanmış olmaktadır. Farklı insanların bir bütün olarak tekliği ifade etmesi sonucunda hareketlerin dönüşümleri erken sağlanmış olur (Bozkurt ve Bayansar, 2016: 281). Psikolojik açıdan değerlendirildiğinde, kitleler hakkındaki düşünceler eksi yönde kendisini göstermektedir. Kitleler ile ilgili olumsuz düşünceleri dile getiren en önemli düşünür Le Bon'dur. Le Bon'a göre (2015), kitleler kolektif hareketi benimsedikten sonra kendi özlerini kaybetmektedir. Kitle içerisinde yer alan insanların akıl seviyelerinin tek başına var olan bir insandan daha az olduğunu savunmaktadır. İnsanların kitleye bağlı olmasının onları aptallaştırdığı ve etkisiz hale getirdiğini düşünmektedir (aktaran Tecim, 2018: 15).

Örgüt kavramı, aynı düşünceye sahip olan insanların ortaya koymuş olduğu bir topluluk olarak ele alınmaktadır. Örgütler ne oranda bir fikir üzerine yoğunlaşır ve diğer fikirlere kendisini kapatırsa o oranda da dışlayıcı tutumlar sergilemeye başlar. Hareketlerde bir örgüte ait olmak, bireysel etkileşimleri ve biçimsel olmayan kaynakların davranışlarının gelişmesine yardımcı olmaktadır (Porta ve Diani, 2020: 176-178). Toplumsal hareketler içerisinde örgüt kavramı incelendiğinde ise en önemli unsur örgütsel davranış olmaktadır. Örgütsel davranış, toplumsal hareket içerisinde yer alan kişilerin davranışlarını dikkate almaktadır. Aynı zamanda kişilerin harekete karşı bağlılıklarına, davranışlarına, karar verme yeteneklerine ve isteklerine çok önem vermektedir (Bozkurt ve Bayansar, 2016: 281-282). Liderlik ise aktörlerin hareket içerisindeki davranış ve başarılarını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle aktörlerin, medya veya politik kurumlar ile ilişki içerisinde bulunabilme kabiliyeti anlamına gelmektedir. Toplumsal hareketlerdeki liderlikte önemli olan sürekli olarak değişime tabi olan kaynaklara liderin sahip olabilmesidir. Toplumsal hareketlerde liderlik, belirli hedeflerle çevrili ve kısa zamanlıdır (Porta ve Diani, 2020: 200).

2.1.1.2. Toplumsal Hareketlerin Özellikleri

Toplumsal hareketler, farklı düşünüş tarzlarına sahiptir. Çünkü savunulan düşünceler farklı bakış açıları ile alınmaktadır. Gruplar arasındaki en önemli özelliklerden birisi güven duygusuna sahip olmaktır. Aynı zamanda toplumsal hareketler, belli bir uyum içerisinde gelişme gösteren hareketlerdir. Bu hareketler, en başında belirlenen hedefler uğruna çalışmalar yürütmektedir. Yürütülen çalışmaların her aşamasında hedeflere bağlı kalınmaktadır (Işık, 2015: 16). Toplumsal hareketler, toplumun durumuna karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkmamıştır. Toplumun içinde bulunduğu durum, toplumsal hareketlerin çatışmalarından meydana gelmektedir. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkarttığı çatışmalar çoğu zaman siyasal ve kültürel alanlarda yeniliklere neden olmaktadır. Bu yüzden de toplumsal hareketler birer çatışma hareketi özelliğini taşımaktadır (Touraine, 1999: 49-50).

Frank ve Fuentes (1990), toplumsal hareketlerin özelliklerini ortaya koymuşlardır. Onlara göre, toplumsal hareketler kendi içinde farklılıklar göstermektedir. Fakat bu farklılıklara rağmen tüm hareketler ortak bir iyiyi yakalama çabası içerisine girmiştir. Toplumsal hareketlerde sivil toplum vurgusu yer almaktadır. Geleneksel düşünce ile oluşturulmuş devlet otoritesinin yerine sivil toplum düşüncesinin konulmasını hedeflenmektedir (aktaran, Işık, 2015: 17-18). Toplumsal hareketler, bir davranış ve eylem hareketleridir. Toplumsal hareketler, toplumların tarihsel ve kültürel yapılarını eleştirel bir bakış açısı ile ele almaktadır. Bu yüzden hareketi oluşturacak aktörlerin eleştirel bakış açısına sahip olmaları gerekmektedir (Touraine, 1999: 51). Toplumsal hareketler temel olarak içerisinde sosyal amaçlar barındırmaktadır. Sosyal amaçlar içerisinde hem toplumsal alanda yenilikler ortaya çıkartma hem de var olan bazı gelişmelere mâni olma özelliği taşımaktadır. Toplumsal hareketler, sosyal ve ortak amaçlar güttüğü için dayanışma içinde yapılan hareketler olarak kendisini göstermektedir (Göktuna Yaylacı, 2014: 37).

Melucci'ye göre, toplumsal hareketler içerisinde dayanışma, çatışma ve sistem kavramlarını barındırmaktadır. Ona göre bu kavramlar, toplumsal hareketlerin oluşumunun temelleri olmuştur. Bu yüzden toplumsal hareketlerin, kolektif davranış özelliklerini taşıyan hareketler olduğunu söylemektedir. Hareketi meydana getiren aktörlerin belirli bir menfaat için bir arada olduğunu vurgulamaktadır (Melucci, 1999:

87). Toplumsal hareketler, kısa ve uzun vadede bir araya gelen insan topluluklarının oluşturdıkları hareketlerdir. İnsanlar, anlık gelişen hedefleri değil üzerinde uzun süre düşünülmüş hedefleri gerçekleştirmek için bir araya gelmektedir. Toplumsal hareketlerde, bir araya gelen insanların katılımında gönüllülük esastır. Toplumsal hareketler, farklı toplumsal yapılarda bulunan farklı inanışa, cinsiyete veya mesleğe sahip tüm insanların seslerini duyurmaya çalışan hareketlerdir (Sanlı, 2005: 12-13).

Heberle'ye göre (1951), toplumsal hareketlerde grup olma bilinci ön plana çıkmaktadır. Bireyler aynı konulara karşı hassas duygular beslemektedir. Bu yüzden hareketleri gerçekleştirirken birbirleri ile bir dayanışma içerisindedirler. Ona göre, toplumsal hareketler kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşen hareketler değildir. Fakat bu hareketlerin sınırsız bir zamana sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Toplumsal hareketler belirli bir zaman içerisinde gerçekleşen hareketlerdir. Hareketler, sosyal yaşamdaki emek ve maddi yapılara odaklı eylemler gerçekleştirmektedir. Amaç bu yapıların temellinde değişiklikler yapmaktır. Castell (2006) ise toplumsal hareketlerin stratejiler üreterek ilerleyen hareketler olduğunu söylemektedir. Hareketler hem bağımsız hem de kolektiftir. Ona göre toplumsal hareketler, kazanmak veya kaybetmek temelli değildir. Çünkü hareketler sosyal yaşamda var olabilme çabası içerisindedir (aktaran Göktuna Yaylacı, 2014: 43-44).

Toplumsal hareketler tamamen bir örgüt olarak kabul edilmemektedir. Bir örgüt, toplumsal hareketlerin işleyişine dahil olabilmekte fakat tek başına bir toplumsal hareket olamamaktadır. Bir toplumsal hareket içerisinde; örgütsel kimlik, hareket kimliğinin önüne geçmemelidir. Örgütsel kimlik ön plana çıkar ve kişi kendisini tamamen örgüte ait hissederse toplumsal hareket özelliklerini kaybetmeye başlamış olur. Toplumsal hareketlerde önemli olan kişilerin, bireysel katılım duygusuna sahip olmalarıdır. Bireysel katılım ile kişiler, kolektif davranış biçimlerine uygun olarak hareket etmektedir. Aynı zamanda kişiler kendilerini bir örgüte hissetmemektedir. Bu yüzden de toplumsal hareketlerin içindeki kişiler, üye olarak değil katılımcı olarak adlandırılmaktadır (Porta ve Diani, 2020: 35-37).

2.1.2. Eski Toplumsal Hareketlerin Kapsamı

Eski politik modelin egemenlik sürdüğü dönemlerde elbette ki hem siyasal hem de sosyal çatışmalar varlığını sürdürmüştür. Fakat bu dönemlerde ortaya çıkan

çatışmalarda genellikle toplumsal alanda bir uzlaşa sağlanmıştır. Eski politik modelin varlığını sürdürdüğü dönemlerde genellikle ekonomi ve gelir gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu dönemde baskı grupları ile siyasal partiler, aktör rolünü üstlenmiştir (Offe, 1999: 59). Eski toplumsal hareketler denildiğinde ilk akla gelen işçi hareketleri olmaktadır. Bu hareketlerde işçiler, amaçtan çok araç olmuştur. Eski toplumsal hareketleri meydana getiren sınıflar, genellikle tek bir sosyal yapıdan oluşmaktadır. Tek bir sosyal yapıdan oluşan sınıflar, ekonomik alanda hareketler gerçekleştirmiştir. İşçi hareketinde bir araya gelen işçiler de maddi menfaatler doğrultusunda birbirlerine bağlanıp hareket etmişlerdir (Çayır, 1999: 16).

Eski toplumsal hareketler daha çok Karl Marx'ın maddeci tarih fikirleri ile ortaya koymuş olduğu toplumsal yaşamının farklılaşma nedenlerine dayanmaktadır. Toplumsal yaşamda meydana gelen değişimlerin asıl sebebi olarak sınıflar arasındaki çatışmalar gösterilmektedir. Toplumsal yaşamın sınıfsal bir yapı haline gelmesinin nedeni ise üretim şekillerindeki değişiklikler olduğu savunulmaktadır. Üretim şekillerini oluşturan iki unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar; üretim kuvvetleri ve üretim bağlantılarıdır. Üretim kuvvetleri ve üretim bağlantıları arasında meydana gelen çatışmalar bireylerin isteklerinin dışında oluşmaktadır. Bireylerin düşüncelerini şekillendiren temel öge ekonomik yapılardır. Çünkü toplumsal yaşam üretimde etkili olan bireylerin davranışları ile şekillenmektedir. Toplumların temel geçim kaynaklarına göre bireyler üretim araçlarına tepkiler vermektedir. Aynı zamanda bu tepkiler bireylerin toplumsal yaşama karşı tutumlarında belirleyici rol üstlenmektedir (Akpınar, 2014: 14).

Eski toplumsal hareketlerde en önemli olan konu, kitlelerin gerçekleştirilecek hareketler için uygun niteliklere sahip olabilmesidir. Çünkü eski toplumsal hareketlerin hedefi, değişimlerin tüm sosyal yaşamda kendisini göstermesidir. Hareketin hedefleri tüm kitle tarafından özümsemiğinde kalıcılığı artmaktadır. Bu yüzden de kolektif davranış ruhunun tüm bireyler tarafından benimsenmesi ve uygulanması eski toplumsal hareketlerde oldukça önemlidir. Hareketlerde kolektif davranış kalıcı hale getirebilmek adına birçok toplantı yapılmakta ve hedefler semboller ile somut hale getirilmektedir. Eski toplumsal hareketlerde daha çok öncesinde toplumsal yapıda pek görülmeyen yöntemler kullanılarak bireylerin mağdur oldukları konular gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda eski toplumsal hareketler, kişileri imajlarla ön plana

çıkartmaktadır. Kolektif davranışın kuvvetini simgeleyenler, sosyal yaşamdaki kişiler olarak gösterilmektedir. Eski toplumsal hareketler, liberal yaklaşımdaki kişi algısını kabul etmemektedir. Liberal yaklaşımdaki özgür kişiden ziyade sosyal toplum ile kendisini bir bütün olarak gören kişi kabul edilmiştir (Yanık ve Öztürk, 2014: 49-50).

2.1.2.1. Eski Toplumsal Hareketlerin Özellikleri

Eski toplumsal hareketler, belli bir amaç etrafında toplanan gruplardan meydana gelmektedir. Eski toplumsal hareketler daha çok ekonomik, askeri ve güvenlik gibi konular üzerinde durmaktadır (Offe, 1999: 67). Eski toplumsal hareketlerde, aktörler dış yaşam ile bağdaştırılmıştır. Aynı zamanda eski toplumsal hareketlerde aktörlerin eylemleri ekonomik bir nitelik taşımaktadır. Eski toplumsal hareketleri, işçi sınıfı ve orta sınıf desteklemiştir (Çayır, 1999: 18-19). Hareketlerin özelliklerinde ve ilerleyişlerinde toplumsal yapıda var olan sosyal, mali ve siyasi etkenler belirleyici olmuştur. Aynı zamanda gerçekleştirilen hareketlerde, bu unsurları etkilemiştir. Eski toplumsal hareketlerde yer alan aktörler özellikle mali ve siyasi yapılarda değişiklikler yapmayı amaçlamıştır. Ekonomik alanda yaşanan eşitsizlikler ve işçilerin içinde bulundukları zor durumlar ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bu yüzden eski toplumsal hareketler mücadeleciler ve yıkıcı özelliklere sahiptir (Göktuna Yaylacı, 2014: 45).

Uzun yıllar boyunca yapılan birçok devrim ya mali temelli amaçlar gütmüş ya da iktidarı ele geçirmek istemiştir. Eski toplumsal hareketler bu amaçlar etrafında birleşmiştir. Bu yüzden de eski toplumsal hareketler devrimci özelliklere sahip hareketlerdir. Devrimci hareketlerde etkili olan aktörlerin, heyecanlı ve macera düşkünü insanlar olduğu öne sürülmektedir. Eski toplumsal hareketlerde aktörlerde bireysellik değil grup olma bilinci ön plana çıkmaktadır. Eski toplumsal hareketler yoğun bir sınıflı yapıya sahiptir. Bu sınıflar genellikle toplumdan ve kurumlardan dışlanmış kişilerden oluşmaktadır. Aynı zamanda eski toplumsal hareketler, tüm toplumsal yapıları etkileyen makro temelli hareketlerdir. Hareketler hiyerarşik özellikler göstermektedir (Tecim, 2018: 25-28). Eski toplumsal hareketlerin en önemli özelliklerinden biri kitlesel hareketler olmasıdır. Toplumsal yaşamın en alttan en üste kadar tüm alanlarını yeniden yapılandırma dürtüsü ile hareketler gerçekleştirilmektedir. Eski toplumsal hareketler, kitlelerin mücadelesine dayanan hareketlerdir (Yanık ve Öztürk, 2014: 52).

2.1.2.2. Eski Toplumsal Hareketlerin Kuramsal Boyutu

Toplumsal hareketler ortaya çıktığı andan itibaren içerik ve işleyiş bakımın birçok değişime uğramıştır. Bu değişimler farklı kuramlar ile açıklanmıştır. Toplumsal hareketlerin ilk zamanlarında kuramcılar üç unsura dikkat çekmiştir. Bu unsurlar; “aşırırcılık, şiddet ve de yoksunluk” olarak sıralanmaktadır. Toplumsal hareketler, sosyal yaşamdaki değişimleri en temel nedeni olarak gösterilmektedir. 19. yüzyılda özellikle “kalabalıklar” çok dikkat çekmiş ve hareketler yıkıcı bir etkiye sahip olmuştur. Toplumsal hareket kuramları, hareketlerin sahip olduğu özellikleri ve amaçları ortaya koymaktadır. Crossley (2002), toplumsal hareket kuramlarını iki farklı zaman ve iki farklı sosyal yaşam perspektifinden ele alarak açıklamıştır. Kuramları, 1970'li dönemler ve bu dönemlerden sonrası olarak ele almıştır. Aynı zamanda iki farklı sosyal yaşam olarak ABD ve Avrupa'yı göstermiştir. ABD'de, kolektif yapılı hareketler; Avrupa ise Marksist yapılı hareketler ön plana çıkmaktadır (aktaran Göktuna Yaylacı, 2014: 47-48).

Eski toplumsal hareketlerin kuramsal boyutu denildiğinde ilk akla gelen hareket; işçi hareketleri olmaktadır. İşçi hareketleri, emekçi insanların kendi hakları için verdiği savaştır. İşçi hareketleri, kolektif bir kimlik ile ortaya konulan hareketlerdir. Toplumsal hareketlerin iki boyutu olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar; çatışmacı toplumsal hareketler ve kültürel toplumsal hareketlerdir. Bir toplumsal hareket aynı anda içerisinde hem çatışma ve kültürel bir amaç barındırabilmektedir (Touraine, 2018:305). Luxemburg’a göre (1999), işçi hareketin yer alan emekçiler tüm bilgilerini mücadele ettikleri süreç içerisinde öğrenmiştir. Onları eğiten temel unsur verdikleri savaş olmuştur. Bu yüzden de Luxemburg, işçilerin gerçekleştirdiği harekete çok güvenmiştir. Ona göre, işçiler ekonomik alanda ses getirecek ve değişiklik olmasını sağlayabileceklerdir (aktaran Coşkun, 2020: 119).

Toplumsal hareketler kuramının önde gelen düşünürlerinden olan Charles Tilly (2008), toplumsal hareketlerde etkili olan üç temel ögeye dikkat çekmiştir. Bu öğelerden;

“Birincisi, hedef alınan otoritelere karşı ortak hak taleplerinde bulunan, sürgit, organize halk girişimi yani kısacası kampanya. İkincisi, çeşitli politik eylem türlerinin gerçekleştirilmesi. Bu eylem türleri ise şunlardır: Özel amaçlı dernekler ve birlikler kurmak, halk mitingleri düzenlemek, resmi kortejler, nöbetler, birlikler, gösteriler, dilekçe

göndermek, medyaya demeç vermek ve afişleme, kısaca toplumsal hareket repertuarı. Üçüncü olarak da MBSB2 (Makul olma, birlik, sayı ve kendilerine ve/veya seçmenlerine bağlılık) ilkelerini katılımcıların halk önünde uyumlu şekilde sergilemeleri yani MBSB gösterileridir” (aktaran Tekin, 2018: 57-58).

2.1.2.2.1. Kalabalık (Kitle Psikolojisi) Kuramı

“Kalabalıklar dendiği zaman, genellikle birbirleriyle yakın ilişkisi olan ve ortak bir kaygıyı paylaşan büyük sayıdaki insan grupları anlaşılır” (Marshall, 1999: 375). Gustave Le Bon’a göre (1895), kalabalık psikolojisi kendi içerisinde özgün bir hakikati barındırmaktadır. Çünkü bütün kitleler ortak bir zihinsel kanuna göre hareket etmektedir. Le Bon, insanların sahip oldukları kişiselliklerin, kalabalık içerisinde yok olduğunu söylemektedir. İnsanların düşünceleri, grup içerisinde birbirlerini kolayca etkilemektedir. Bunun nedeni olarak, kalabalıklar içinde insanların bilinçdışı özelliklerinin ön plana çıkması gösterilmektedir (aktaran Marshall, 1999: 375-417). Topluma yönelik sistematik düşüncelerin kendisini göstermesi kitle toplumunun ortaya çıkmasıyla eş zamanlı olmuştur. Buna rağmen yine de toplumdaki insanların üstlendikleri rollerin etkileri hakkındaki düşünceler değişiklik göstermemiştir. Toplumsal hareketlerin, hareketlerde etkili olabilecek aktörlerini kendisinin ortaya çıkartacağı düşünülmektedir (Çetinkaya, 2008: 17).

Kalabalıkların özellikleri birkaç madde halinde sıralanmıştır: *“a) İnsanların fiziki olarak bir yerde bulunmaları veya oraya yakın olmaları; b) Geçici olarak biraraya gelmeleri; c) İşbölümü veya statü düzeninin yokluğu; d) Nisbeten kontrolsüz ya kendiliğinden olan, bundan dolayı da kayıtlanmayan bir etkileşme” (Türkoğlu, 2004: 623- 624).*

Kalabalık (kitle) kuramının öncüsü Gustave Le Bon’dur. Le Bon’un söylemleri, kitle toplumu ile beraber gelişim gösteren meşruiyet bunalımına bir yanıt niteliği taşımaktadır. Kitle siyaseti ile toplumun farklı yerlerinde siyasal yaşama katılım başlamıştır. Toplumda, aynı amaçlar etrafında birleşen ve mücadele eden grupların etkileri artmıştır. Bu gruplar, kitle tabanlı olarak oluşturulmuştur. Özellikle siyasal yaşama katılma isteği grupları genel oy hakkı için çabalamaya itmiştir. Toplumdaki bu kitlesel seferberlik herkes tarafından görünürlük kazanmıştır. Le Bon’a göre (1999), kalabalık (kitle) hareketler toplumda yıkıcı bir özelliğe sahiptir. Kitle hareketi içerisinde

yer alan kişi ve yalnız olan kişi birbirine benzememektedir. Kitle hareketi içerisinde var olan kişi, kolektif bir hissiyata sahip olmaktadır. Kolektif bir bilinç ile hareket etmek kişinin yetilerine ve kişilik özelliklerine son vermektedir. Bu yüzden de artık bilinçaltı kişiler üzerinde etkili olmaya başlamaktadır. Kişilerin bastırdıkları içgüdüleri kitle hareketinde tamamen ortaya çıkmaktadır. Le Bon (1999), kitle içerisinde tamamen içgüdüleri ile harekette bulunanları vahşi olarak tanımlamaktadır. Le Bon, kitleleri kadınlara benzetmektedir. Kitlelerinde tıpkı kadınlar gibi aşırıya gittiklerini söylemektedir. Bu yüzden de ona göre, kalabalık (kitle) kuramından söz ederken en çok kullanılan kelime aşırılıktır. Le Bon'a göre (1999), kitleler zekalarını kullanarak hareket etmemektedir. Çünkü onlar zekâ bakımından toplumun en alt kesiminde yer almaktadır. Le Bon, basının kitleleri yoldan çıkarttığını söylemektedir. Kalabalıkların (kitlelerin) ön plana çıkan en önemli özelliği kolay kandırılabilmeleri ve olaylarda aşırıya kaçmalarıdır (aktaran Çetinkaya, 2008: 18-20).

2.1.2.2.2. Kolektif Davranış Kuramı

“Kolektif davranış, aslında toplumsal değişim ile ilgili davranış olarak tanımlanmıştır ve toplumsal hareketler hem toplumun normal işleyişinin hem de daha geniş bir dönüşüm sürecinin dışı vurumunun ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmıştır” (Porta ve Diani, 2020: 18). Tilly'e göre (1978), kolektif hareket; farklı grupların aynı amaçlar ve çıkarlar etrafında birleşmesidir. Ona göre, toplumsal hareketler iktidar sahibinden istekte bulunmak ve daha iyi şartlar için savaş vermek amacıyla ortaya çıkmıştır. Tilly, verilen bu savaşı siyasal temeller üzerine inşa etmiştir. Toplumsal hareketleri, toplumdan dışlanmış ve kültürel yapıya ters düşen insanların siyasal düzlemde görünür hale gelmek için verdiği çaba olarak açıklamaktadır. Ona göre, ortak bir çaba için bir araya gelen bireylerin toplumsal yapıda meydana getirdikleri değişimler, toplumsal hareketlerinde giderek değişime uğramasına neden olmuştur (aktaran Çayır, 1999: 21). *“Kolektif davranışlar genel anlamıyla çok sayıda kişinin ya da grubun aktif olarak katıldığı ve birbirlerine tepki verdiği sosyal durumlardaki davranışlar olarak ortaya çıkmaktadır”* (Tecim, 2018: 16).

Neil Smelser (1962), kolektif davranışlar katma değer kuramını geliştirmiştir. Kurama göre, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında altı şartın bulunması önem taşımaktadır. Bu şartlar; yapısal anlamda imkanlar elde edebilmek, yapısal gerilim,

ortak bir inancın yaygınlık kazanması, harekete geçirici faktörler, mobilizasyon ve toplumsal denetim mekanizmaları olarak sıralanmaktadır. Smelser, bu şekilde toplumsal hareketleri, kolektif davranışlar üzerinden açıklamaya çalışmıştır (aktaran Porta ve Diani, 2020: 11). Neil Smelser (1962), kolektif davranış kavramını aynı zamanda toplumdaki yeni oluşumlara uyum sağlamak anlamında kullanmıştır. Kolektif davranış, grupların herhangi bir çatışma olduğunda bir araya gelmesi ve aynı düşünce etrafında bütünleşmesi olarak tanımlanmaktadır. İşçilerin, eşit ücretler elde edebilmek için verdikleri mücadele bir kolektif davranış örneğidir (aktaran Touraine, 1999: 48-49).

1980’li yıllarda kolektif hareketler, kültürel bir boyut kazanmıştır. Daha öncesinde sahip olduğu geleneksel temelli politik alandan uzaklaşmaya başlamıştır. Kolektif hareket, sosyal yapının çökmesi ve ekonomide ortaya çıkan bozulmaların bir neticesi olarak ele alınmaktadır. Kolektif hareket (davranış), bireysel düşüncelerle veya sistemin fikirleriyle oluşmaktadır. Sistem fikirlerinde sosyo-ekonomik kavram, bireysel düşüncelerde ise ideoloji kavramı ön plana çıkmaktadır. Kolektif hareket temelde örgütsel bir yapı üzerinde oturtulmuştur. Fakat buradaki örgüt oluşumu deneysellik (ampirizm) kavramını barındırmamaktadır. Kolektif hareket içerisindeki örgütlenme analitik bir anlam taşımaktadır. Grupların oluşumu ve bu grupların içindeki işlerin nasıl meydana geldiği ve yürütüldüğü göz önünde tutularak açıklanmaktadır. Çünkü kolektif hareket içerisinde birden çok farklı davranış şekilleri barındırmaktadır (Melucci, 1999: 81-86).

Kolektif davranış kuramına göre, toplumsal hareketler, sosyal yaşamdaki olumsuz olaylara karşı reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Bu olumsuzluklar genellikle bireylerin sosyal yaşamdan uzaklaşması, yoksulluk ve gerilim olarak kendisini göstermektedir. Bireyler olumsuzluklar karşısında kolektif duygular ile birleşmektedir. Bu yüzden de psikolojik temelli hareketlerdir. Hareketler sosyal yaşamandan dışlanmış kişilerin oluşturduğu gruplar tarafından gerçekleştirilmektedir (Göktuna Yaylacı, 2014: 48-49). Kolektif duygular ile bir araya gelen ve aynı hedefler doğrultusunda bir bütünü oluşturan birçok birey kolektif kimliği oluşturmaktadır. Birçok toplumsal hareket, kolektif kimlik bilinci ile oluşturulmaktadır. Kişiler kendilerini tamamen içinde bulundukları harekete ait hissetmelidir. Bu sayede hareketlerde başarılı olabilmek daha olanaklı hale gelmektedir (Tekin, 2018: 61-62).

2.1.3. Yeni Toplumsal Hareket Kavramı ve Tarihi Gelişimi

Yeni toplumsal hareketler, 1960'ların sonu ile 1980'lerin başına kadar olan süre içerisinde gerçekleşmiş olan hareketleri kapsamaktadır. Özellikle 1968 yılında gerçekleştirilen öğrenci hareketleri, yeni toplumsal hareketlerin var olmasına neden olmuştur. Aynı zaman da ekoloji-çevre hareketleri ve kadın hareketleri de yeni toplumsal hareketlere örnek olarak verilmektedir (Işık, 2015: 25-26). Yeni politik kültürün ortaya çıkıp gelişmesi de yeni toplumsal hareketlerin kendisini göstermesinde etkili olmuştur. Yeni politik kültürde esas vurgu, özgürlük kavramına yapılmıştır. Özgürlük kavramının alanı genişletilmiş ve içeriği zenginleştirilmiştir. Aynı zamanda kimlik, etnik yapı ve doğa gibi kavramlarda yeni politik kültür içerisinde yer almıştır. Bu kavramların yeni politik anlayışta var olmaları yeni toplumsal hareketleri ön plana çıkartmıştır. Özellikle yeni toplumsal hareketlerde farklı kimliklerin toplumsal yaşamda kendilerine yer bulabilmeleri ön plana çıkmıştır (Sanlı, 2005: 11).

Yeni toplumsal hareketler, genel olarak, “endüstriyel toplumdan” “postendüstriyel topluma”, “örgütlü kapitalizm’den” “örgütsüz kapitalizm’e geçişin sonucu olarak ortaya çıkmış, geçmişin nesnel sınıf çıkarlarına dayalı olarak hareket eden işçi sınıfı hareketlerine karşılık, merkezine dağıtım meseleleri yerine kültür, kimlik, özerklik, nitelikli yaşam meselelerini koyan hareketler olarak ele alınmaktadır (Coşkun, 2020: 136).

Liberal kuramcılar, hareketleri kamusal alan ve özel alan olarak iki farklı şekilde sınıflandırmıştır. Yeni hareketler ise, bu iki sınıflandırmanın dışında kendisini bir başka ara sınıflandırmaya yerleştirmiştir. Yeni hareketlerin üzerinde durdukları konular özel veya kamusal alanlarla ilgili olmamaktadır. Yeni hareketler, refah ve liberal devletin tahmin edemediği bir alanda aktif olmaktadır. Aynı zamanda yeni hareketlerin sahip olduğu bu alan kurumsallık özelliği taşımamaktadır (Offe, 1999: 61). Çünkü yeni toplumsal hareketler, iktidarı elinde bulunduran siyasi gücün verdiklerinden daha iyisini elde etmek istemektedir. Bu yüzden de özellikle siyasi gücün etkin olmadığı ortamlarda faaliyetler yürütmektedir (Işık, 2015: 27). Offe’ye göre aktörler, politik veya maddi özellikleri ile tarif edilememektedir. Fakat yine de bu durum yeni toplumsal hareketlerin temellerini etkilememektedir. Çünkü hareketlerin temelini eğitimli genç bireyler, işsiz kesim ve kadınlar meydana getirmektedir. Yeni orta sınıfı oluşturan bu

bireyler, politik ve ekonomik yapıda doğrudan yer almamaktadır (aktaran Coşkun, 2020:148).

Alaine Tourain'e göre (1985), yeni toplumsal hareketler devlete karşı bir mücadele vermemektedir. Ona göre, yeni toplumsal hareketler asıl mücadelesini sivil toplum alanında göstermektedir. Yeni toplumsal hareketler, sivil toplum yapısındaki ilişkileri yeniden ortaya koymayı amaçlamıştır (aktaran Çayır, 1999: 16-17). Sivil toplum algısı, yeni toplumsal hareketler içerisinde özellikle 1970'li yıllarda önem kazanmıştır. Sivil toplum kavramının gelişim göstermesi ile beraber siyasal partilerin konumunda değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle siyasi partilerin çevreye karşı olan tutumlarının eleştirilmesi yeni politik kültürün ilk adımı sayılmıştır (Sanlı, 2005: 27). Yeni toplumsal hareketler, sosyal yaşamda meydana gelmiş olan birçok değişikliklerden de etkilenmiş ve bunun sonucunda bir ilerleme kaydetmiştir. Sosyal yaşamda yaşanan değişimler aynı zamanda Marksist düşünürleri de etkisi altına almıştır. Bu yüzden de Marx'ın sosyal yaşamdaki farklılıkları ön plana çıkartan aktörler olarak işçi sınıfını göstermesi düşüncesinden çok uzaklaşmıştır. Hareketler içerisinde sosyal yaşam vurgusu giderek artmış ve bu yönde çalışmalar yapılmıştır (Coşkun, 2020: 114).

Yeni toplumsal hareketlerde kimlik ile ilgili olan çalışmalar ön plana çıkmıştır. Özellikle kadın, lezbiyen ve gay hareketlerindeki kimlik sorunlarına odaklanılmıştır. Bu hareketlerdeki kimliklerin toplumsal yaşamda görünürlük kazanabilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Aynı zamanda yeni toplumsal hareketler, kadınların konumunda iyileştirmeler yapmayı amaçlayarak feminist hareketleri de desteklemiştir. Kadını ataerkil toplum düşüncesinden kurtarıp erkek ile eşit hale getirmek için çalışmalar yapılmıştır. Kadın aktörler; kürtaaj, eşit haklar, doğum ve kimlik gibi birçok konuyu hareketler sayesinde dile getirmiştir (Çayır, 1999: 27-31). Alberto Melucci'de (1989), yeni toplumsal hareketlerin, kendilerini özgürce ifade edebilecekleri bir yaşam alanı oluşturma çabası içerisinde olduğunu söylemektedir. Yeni toplumsal hareketler bu özgür yaşam alanını elde edebilmek için özellikle devletin ve pazarın, sosyal yaşama baskı uygulamasına karşı çıkmaktadır. Yeni toplumsal hareketler, kimliklerini özgürce tanımlayabilecekleri bir toplum için çaba vermektedir (aktaran Porta ve Diani, 2020: 13).

Tüm dünyada sosyal yaşam alanında farklılaşmalar yaşanmıştır. Bu farklılaşmaları toplumsal hareketler üzerinde etkili olması sadece 1960 ve 1970 yıllarını kapsamamaktadır. Sosyal yaşamda ve hareketlerde meydana gelen farklılaşmalar hız kesmeden devam etmiştir. 1980'lere gelindiğinde öğrenci hareketleri hız kaybetmiştir. Bunun sebebi ise, dünya genelinde eğitim sisteminde yaşanan yenilenmelerdir. Gelişen ve dâimi hale gelen hareketler; çevreci, feminist, inanç ve cinsiyet hareketleri olmuştur. Bu hareketler içerisinde birçok değişikliği barındıran hareketlerdir. 1980 ve 1990 yıllarında çok sayıda özgün ve ahlaki fikir sahibi insan eylemlerde aktif olarak rol almıştır. Fakat bu eylemler, toplumsal hareketlerin içerisinde yer alabilecek özelliklere sahip değildir. Yeni toplumsal hareketlerin asıl amacı; kamuoyunu cezbetmektir (Göktuna Yayıncı, 2014: 64).

2.1.3.1. Yeni Toplumsal Hareketleri Yeni Yapan Nedir?

Toplumsal hareketlere “yeni” kavramının eklenmesi zamansal bir sınıflandırmadan kaynaklanmamaktadır. Yeni kavramının eklenmesi ile beraber toplumsal hareketler tanım ve içerik bakımından değişikliğe uğramıştır. Yeni toplumsal hareketlerin var olması temelde dört nedene bağlanmıştır: (1) Yeni bir teknolojik model gelişme göstermiştir. Bu model üretim aşamalarının işleyişinde belirleyici olmuş ve işleyişte değişimler meydana getirmiştir. Bu durum sosyal yaşamda da belirleyici olmasına neden olmuştur. Devletin, ekonomi alanındaki etkileri azalmış ve ulus-devletin alanı daraltılmıştır. Devletin, işçilere vermiş olduğu sosyal güvenlik yardımı da eksilmiştir. (2) Esnek üretim ortaya çıkmıştır. Esnek üretim ile üretilen ürünlerin zamanlarında kısalma ve ürünlerde çeşitlenmeler meydana gelmiştir. Aynı zamanda ev içinde ve yarı zamanlı çalışmalar daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır. Artık bir işi yapması için bilirkişiyeye duyulan ihtiyaç azalmıştır. Bu yüzden hem işgücünde farklılaşmalar meydana gelmiş hem de işgücü nitelik bakımından zayıflamıştır. (3) Sınıfsal nitelikli çatışmaların yerini feminizm, çevresel problemler ve toplumsal barış gibi konular almıştır. (4) Eğitimli kişilerden oluşan “yeni orta sınıf” ortaya çıkmıştır. Bu sınıfın ortaya çıkması ile beraber işçi sınıfı çalışma yaşamında önemini yetirmeye başlamıştır (Coşkun, 2020: 109-111).

Yeni toplumsal hareketlerde yeni olanın ne olduğu konusunda kesin bir karara varılamamıştır. Bu yüzden de yeni toplumsal hareketlerdeki “yeni” kavramı üzerine

tartışmalar yapılmıştır. Tartışmalara rağmen düşünürler, yeni toplumsal hareketler konusunda aynı noktada buluşamamışlardır. Yeni toplumsal hareketler konusunda ayrıma düşülen noktalar, hareketin niteliği, hareketi siyasi partilerden ve baskı gruplarından ayıran özelliklerin neler olduğu olmuştur (Sanlı, 2005: 45-46). Yeni toplumsal hareketlerde, genellikle yeni kimlik vurgusu öne çıkmaktadır. Yeni toplumsal hareketler, bireylerin sadece toplumdaki varoluş şekillerine odaklanmamaktadır. Bireylerin içlerindeki özelliklerini dikkate almaktadır. Bu yüzden de yeni toplumsal hareketleri, eski toplumsal hareketlerden ayıran ve yeni yapan özellik kimlik temelli hareketler olmalarıdır. Kimlik temelli olan yeni toplumsal hareketler aynı zamanda çoğulculuk ve sivil itaatsizlik gibi kavramları da ön plana çıkartmıştır (Işık, 2015: 37-38).

Küreselleşme, yeni toplumsal hareketlerin var olmasında çok etkili olmuştur. Küreselleşme, aynı zamanda hem politik hem de sosyal alanda yaşanan farklılıklar ile yakından ilişkilendirilmiştir. Yaşanan değişimler, işçi hareketlerinde de etkisini göstermiştir. Toplumsal yaşam artık daha çok “bilgi” üzerine yeni temeller atarak oluşmakta ve ilerleme kaydetmektedir. Bilginin bu derece önem kazanması, yeni toplumsal hareketlerin biçimlenmesinde ve yeni kavramının ön plana çıkmasında tekili olmuştur. Aynı zamanda kapitalizmin ilerleme göstermesi ve zaman içerisinde küreselleşmesi orta sınıfın tahmin edildiğinden daha çok artmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler yeni sağ görüşün ve neo-liberal siyasetin devletin bünyesinde çeşitlilikler meydana getirmesinde de etkili olmuştur. Toplumsal yaşamda ve devlet içerisinde yaşanan bu gelişmeler, yeni toplumsal hareketlerin değerinin daha da çok artmasına neden olmuştur (Coşkun, 2020: 111-112).

Yeni toplumsal hareketler kendisini özellikle 1960'lı yıllardan sonra göstermeye başlamıştır. Yeni toplumsal hareketler ile eski toplumsal hareketler arasında yapısal anlamda farklılıklar bulunmaktadır. Yeni ile eski toplumsal hareketlerin arasındaki ayrımın merkezinde işçi hareketleri yer almaktadır. Eski toplumsal hareket olarak nitelendirilen işçi hareketlerinin belli bir kesimin çıkarları için gerçekleştirildiği öne sürülmektedir. Yeni toplumsal hareketlerde ise, gerçekleştirilen hareketlerin toplumun tüm kesimlerinin amaçlarını taşıması hedeflenmiştir. Eski toplumsal hareketler, dar iktisadi amaçları olan ve iktidar devirmek için eylemler yapan hareketler

olarak tanımlanmaktadır. Yeni toplumsal hareketler ise eski toplumsal hareketlerin bu temel amaçlarına kendi içerisinde yer vermemiştir (Çetinkaya, 2008: 34-35).

Toplumsal hareketlere yeni kavramının eklenmesinin temel nedeni olarak, eski toplumsal hareketlerde yer alan, menfaatler üzerine oturtulmuş hedeflerden kopartılmak istenmesi gösterilmektedir. Yeni toplumsal hareketler, yeni bir toplumsal yaşam düzenini hedeflemektedir (Işık, 2015: 26). Toplumsal hareketlere yeni kavramının eklenmesindeki nedenlerden bir diğeri ise hareketlerde etkili olan aktörlerin özelliklerinin değişmiş olmasıdır. Yeni toplumsal hareketlerde aktörler kendilerini fakir-zengin, sağ görüşlü-sol görüşlü gibi kesin ifadeler ile tanımlamamaktadır. Yeni toplumsal hareketlerde aktörler birlikte belli bir amaç adına hareket ediyor olsalar bile grup şeklinde davranışlar sergilememektedir. Merkezi bir otoriteyi reddeden yeni toplumsal hareketler, özerk olma ve kimlik bağımsızlığı gibi kavramları da ön plana çıkartmıştır (Offe, 1999: 66-67). Alberto Melluci (1995), yeni toplumsal hareketlerin eski toplumsal hareketlere göre farklı boyutları olduğunu söylemektedir. Ona göre, yeni toplumsal hareketler, sosyal yapı içerisindeki farklı oluşumları etkilemektedir. Yeni toplumsal hareketlerin başkaldırısı idari yapıya karşı olmuştur. Bu yönüyle de yeni toplumsal hareketler, eski toplumsal hareketlerden ayrılmaktadır. Yeni toplumsal hareketler gerçekleştirilirken toplumdaki insanları bilgilendirme amacı taşımaktadır. Bu yüzden de yeni toplumsal hareketler, eski toplumsal hareketlerin ulusal boyutundan sıyrılmış ve uluslararası bir boyuta sahip olmuştur (aktaran Işık, 2015: 30-31).

Yeni toplumsal hareketler, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak yeni nesilleri etkilemektedir. Hareketler, yeni örgütlenmeler ve yeni eylem becerileri sayesinde hem toplumsal yaşamda hem de kültürel yapıda büyük etkiler bırakmaktadır. Aynı zamanda toplumsal hareketlere yeni kavramının eklenmesindeki en önemli etken kadınlar olmuştur. Kadınlar, hareketlerde farklı görevler üstlenmeye başlamıştır. Bu durum yeni toplumsal hareketlerde kadınların baskın bir şekilde yer alması ve hareketlerin hem sosyal yaşamda hem de kültürel yaşamda kalıcı hale gelmesine yardımcı olmuştur. Yeni toplumsal hareketler, eski toplumsal hareketlerin aksine devleti denetim altına almak için gayret göstermemektedir. Çünkü yeni toplumsal hareketler, sivil toplumu geliştirme ve denetleme gayreti içerisine girmiştir. Sosyal yaşam içinde özgür ve demokratikleşme eğiliminde olan grupları desteklemektedir (Sanlı, 2005: 88-99).

2.1.3.2. Yeni Toplumsal Hareketlerin Özellikleri

Yeni toplumsal hareketler, âdem-i merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Hareketler gerçekleştirilirken katılan insanların düşünceleri dikkate alınmakta ve esnek bir şekilde faaliyet gösterilmektedir. Yeni toplumsal hareketlerde kararlar istişare yapılarak alınmaktadır. Yeni toplumsal hareketler daha çok sosyokültürel niteliği ile ön plana çıkmıştır. Hareketler, yıllarca süre gelmiş kurallar ve kimlikler üzerinde değişiklikler yapmaya odaklanmış hareketlerdir (Çayır, 1999: 19-23). Yeni toplumsal hareketlerin temel özelliklerin birisi, gerçekleştirilen hareketlerin sivil toplumu yapılandırma amacı taşımasıdır. Yeni toplumsal hareketler, değişmekte olan kültürlerin etkileri ile beraber toplumlarda da değişimler meydana getirmek istemektedir (Işık, 2015: 35).

Yeni toplumsal hareketler, kimlik, kültür, çevre, kadın gibi tüm insanları ilgilendiren konulara odaklanmıştır. Bu konular yeni olarak ortaya çıkmamıştır. Fakat yeni toplumsal hareketler, yüzyıllardır süre gelen bu konulara farklı bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Bu konuların içeriğinde çözülmesi gereken birçok konuya dikkat çekmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin, hareket şekil özellikleri ikiye ayrılmaktadır. İlk olarak içsel hareket şekli, bir grup halinde hareketleri gerçekleştirmeyi ön görmektedir. İkinci olarak ise dışsal hareket şekli, dış yaşama karşı çıkma güdüsüyle yapılan hareketlerden oluşmaktadır. Bu iki hareket şeklinden biri seçilerek konulara farklı bakış açıları ile çözüm aranmaktadır (Offe, 1999: 63-64).

Alberto Melucci'ye göre (1994), yeni toplumsal hareketler hem özel hem de genel boyutlara sahip hareketlerdir. İlk olarak özel boyutta başlayan çatışmalar daha sonrasında genel bir nitelik kazanarak herkesi ilgilendiren bir soruna dönüşmektedir. Aktörler, özel bir toplumsal alandaki sorunu dile getirseler bile daha sonrasında büyük bir toplumun genel sesi olmaktadır. Melucci'ye göre bu durum kendisini kadın hareketlerinde göstermiştir. Kadın hareketi, ilk olarak sadece kadınların sesi gibi gözüken bir hareket olsa da toplumun genelinin sesi olarak ilerleme göstermiştir (aktaran Çayır, 1999: 26). Yeni toplumsal hareketler kadın hareketlerin yanında daha da özel olan insanların cinsel yönelimleri ve kürtaj gibi konulara değinen hareketlerdir. Bu hareketler, sosyal yaşamda kimliğinden dolayı dışlanan insanların baskıcı tutumlardan kurtulması için mücadele veren kişisel temelli örgütlerden oluşmaktadır (Göktuna Yaylacı, 2014: 68).

Yeni toplumsal hareketlerin sahip olduğu en önemli özelliklerden biri çok fazla çeşitliliğe sahip hareketler olmalarıdır. Aynı zamanda bu hareketler demokratik hareketler olarak ifade edilmektedir. Dar iktisadi amaçlar gütmeyen hareketler, toplumun her kesiminden insanı bir araya getirmeyi amaçlamıştır (Çetinkaya, 2008: 35-36). Toplumsal yaşamda her insanı içerisine alan demokratik bir yapının oluşması için çaba verilmektedir. Politik alanın yerine sivil toplumun kapsamının genişletilmesi gerektiği düşünülmektedir. Hem toplumsal yaşamda hem de hareketler bireysel temelli davranışlara önem verilmektedir. Bu yüzden de hareketler keskin düşünceler ile oluşturulmuş gruplar tarafından değil özgür fikirli bireyler tarafından başlatılmaktadır (Coşkun, 2020: 146-147).

Yeni toplumsal hareketlerde, aktörler dış yaşamdan ayrı tutulmaktadır. Hareketlerde aktörler kendi içlerine dönmüştür. Yeni toplumsal hareketlerde aktörlerin eylemleri farklılıklar göstermektedir. Aynı zamanda hareketleri destekleyen sınıf eğitilmiş ve genç kuşaktan oluşmaktadır (Çayır, 1999: 18-19). Pakulski'de (1993), yeni toplumsal hareketleri değerlendirirken "jenerasyon" kavramına dikkat çekmiştir. Bu kavramının sınıfsal kavramlardan daha çok anlaşılır olduğunu söylemektedir. Ayrıca Pakulski'ye göre yeni toplumsal hareketlerin en belirleyici özelliği sivil toplum kavramını çok plana çıkartmış olmasıdır. Yeni toplumsal hareketler merkezine politikayı değil sosyal ve kültürel yaşamı almıştır. Hareketlere katılacak olan aktörlerde belirli niteliklere önem verilmiştir. Cutler'e göre (1976), aktörlerin nitelikleri arasında en önemli olan yaş aralıklarıdır. Çünkü bireylerin yaşları hareketlere katılımları açısından belirleyici olmaktadır. Genç yaştaki bireyler, iyi eğitim almış ve iyi bir gelire sahiptir. Bu yüzden de hareketlere katılım oranları daha yüksektir. Yaşlı bireylerde ise durum tam tersi olmakta ve hareketlere çok katılım sağlanamamaktadır (aktaran Coşkun, 2020: 138-139).

2.1.3.3. Yeni Toplumsal Hareketlerin Kuramsal Boyutu

Yeni toplumsal hareketler, Marksist kuramda yer alan noksanlıkların yerini dolduran ve işçi sınıfı hareketlerinin yerine de daha çok sosyal yaşamdaki sorunları koyan bir kuramdır. Yeni toplumsal hareketler kuramının esas düşüncesi; politika, devlet ve ekonomi olarak öne sürülmüş olan üç yapının arasında bir ilişki olmadığıdır. Bu üç yapının birbirinden farklılaştığını ve özerk bir sivil toplumun var olduğunun

üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda sivil toplumun geliştirilmesi ve ilerletilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kuram bu düşünler doğrultusunda şekillendiği için içeriği, yapısı ve aktörleri bakımından da farklılıklara uğramıştır. Kuramın içindeki sivil toplum vurgusu nedeniyle ekonomik çıkarlar yerine sosyal yaşamdaki refah seviyesi esas olarak alınmıştır. Aktörlerin, orta sınıfta yer almasına önem verilmiştir. Aynı zamanda da hareketlerde etkili olan kesimi eğitilmiş bireyler oluşmuştur (Coşkun, 2020: 136-137).

Yeni toplumsal hareketlerin en önemli kuramcılarının biri Alain Touraine'dir. Ona göre (1992), toplum sürekli olarak yenilenen bir konstrüksiyon'dur. Toplum, sosyal hareketlerin ve ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı bir alan olmuştur. Touraine göre, toplumsal yaşamdaki değişimler, yaşanan çatışmalar ile sağlanmaktadır. Bu yüzden de toplumda yaşanan çatışmaların normal olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, toplumsal hareketler devlete yönelik yapılmamaktadır. Toplumsal hareketler daha çok toplumda yerleşmiş olan kültüre karşı yapılan çatışmalardan meydana gelmektedir. Touraine göre (1992), yeni toplumsal hareketler, post-endüstriyel toplumlarda meydana gelmektedir. Burada devletin varlığı söz konusu olmamaktadır. Çünkü yeni toplumsal hareketlerin gerçekleştiği alan sivil toplumdur. Sivil toplum, kamu ve özel alan arasında oluşmuş olan sınırların ortadan kalkmasını sağlamıştır. Bu sınırların ortadan kalkması yeni arayışları ve çatışmaları beraberinde getirmiştir. Touraine, toplumsal hareketlerin kamusal yaşamdan dışlanmış olanları ön plana çıkarttığını söylemektedir. Bu yüzden de sivil yaşamın sınırlarının genişletildiğini dile getirmektedir (aktaran Çayır, 1999: 23-24).

Yeni toplumsal hareketler kuramının bir diğer önemli ismi Alberto Melucci'dir. Melucci'ye göre (1991), toplumsal hareketlerin gidişatında etkili olan unsur sürekli olarak değişim gösteren sosyal yapılardır. Ona göre, sanayi dönemindeki toplumsal yapılar artık etkilerini kaybetmiştir. Sosyal yaşamda artık etkili olan sanayi sonrası toplum yapılarıdır. Bu yeni sanayi sonrası sosyal yaşamda yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kaderoğlu Bulut, 2021: 48). Alberto Melucci'ye göre (1985), yeni toplumsal hareketler toplumda var olan düzene sorular yönelterek toplumu sorgulamaktadır. Bu sorular, kültürü veya kimliği kimin belirlediği, normal bir toplum düzeninin nasıl olduğu ve bu normallığa kimin karar verdiği şeklindeki sorulardan oluşmaktadır. Yeni toplumsal hareketler bu sorulara cevap aradıkları için kamusal yaşama farklı bakışlarının girmesine yardımcı olmuştur.

Melucci'ye göre, yeni toplumsal hareketler doğrudan siyasal yaşama müdahale etmeseler bile dolaylı olarak gerçekleştirdikleri faaliyetler etkisini siyasal yaşam üzerinde göstermektedir (aktaran Çayır, 1999: 24-25).

Pichardo'ya göre (1997), yeni toplumsal hareketler kuramında temel vurgu bireylerin sosyal hayatlarındaki yaşayış şekillerine yapılmıştır. Genel anlamda kurumsal yapılar istenmemekte ve bu yapıların karşında duran hareketler gerçekleştirilmektedir. Inglehart ise (1990), yeni toplumsal hareketlerin var oluşunun sosyal yaşamdaki post-materyalist yapı ile sağlandığını söylemektedir. Ona göre, yeni oluşumlarla beraber siyasi yaşamda da sağ ve sol görüşler kendisini göstermiştir. Yeni toplumsal hareketler giderek ekonomik nitelikli konulardan uzaklaşmaya başlamıştır. Dile getirilen hedefler farklılaştığı için çatışma şekillerinde de farklılıklar meydana gelmiştir. Aynı zamanda öncesinde var olan hiyerarşik toplum yapısında kişilerin daha özgür olduğu toplum yapısına geçilmiştir. Yeni toplumsal hareketler kuramı ile daha öncesinde toplumsal yapıdan dışlanan ve aktif olması engellenen kişiler, kişisel düşünceleri doğrultusunda hareketlere katılımda bulunmaya başlamıştır (aktaran Kaderoğlu Bulut, 2021: 52-53).

Buechler (2000), yeni toplumsal hareketler kuramını iki farklı şekilde yorumlamıştır. İlk olarak kültürel yorum, sosyal yaşamın kültürel şartlar ile aynı olduğunu ifade etmektedir. Günlük hayat ve sivil toplum ön plana çıkartılmıştır. Aynı zamanda da devletin ile sivil toplumun birbirinden ayrı alanları olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Hareketlerde daha çok toplumun kültürel boyutları ön plana çıkartıldığı için yeni toplumsal hareketler sınıfsal çatışmalara son vermiştir. İkinci olarak siyasal yorum neo-marksist bir düşüncüyü benimsemiştir. Bu düşüncenin ışığında yeni toplumsal hareketlerin var oluşunun kapitalizm ile bağlantılı olduğu öne sürülmektedir. Siyasal yoruma göre sınıfsal ve sınıfsal olmayan hareketler arasında bir uzlaş sağlanmalıdır. Bu uzlaş sağlandığında yeni toplumsal hareketlerin daha çok ilerleme kaydedeceği düşünülmektedir (aktaran Coşkun, 2020: 141-148).

2.1.3.3.1. Kaynak Mobilizasyon Kuramı

“Kaynak mobilizasyonu, toplumsal hareketleri anlamada maddi kaynakların oynadığı kritik rolü vurgulayan farklı bir perspektifi gösterir” (Marshall, 1999: 395). Kaynak mobilizasyon kuramı da yeni toplumsal hareketleri, politik anlamda değerlendirmektedir. Kuram, güncel olayların siyasal nitelikleri üzerinde durmaktadır.

Siyasal nitelikler üzerinde durması ve bu nitelikleri ön plana çıkartması yeni toplumsal hareketleri anlamak açısından önemli olmuştur. Fakat kaynak mobilizasyon kuramının çözümlemesinde eksiklikler bulunmaktadır. Çözümleme aktörlerin sosyal kurallar ile ilgili tutumlarını ortaya koymamaktadır. Kaynak mobilizasyon kuramı, farklılıklar meydana gelen bir kuramdır. Fakat buna rağmen katılımcıların çıkarlarını ussal bir şekilde ele almakta ve kontrol etmektedir (Çayır, 1999: 20-22). Kaynak mobilizasyon kuramcılarına göre, ancak ilerleme kaydetmiş örgüt ve iletişim şekilleri kolektif hareketleri tetiklemekte ve faaliyete geçirmektedir. Ekonomik ve politik anlamda gerçekleştirilen çalışmalar dikkate alınmaktadır. Aynı zamanda kaynak mobilizasyon kuramının temsilcileri, hareketleri anlatmak için örgüt, menfaat ve kaynak gibi kavramlara yönelmiştir (Cohen, 1999: 113- 114).

Kaynak mobilizasyon kuramına göre, toplumsal hareketler genellikle kaynakları harcayarak gücü elinde tutmaktadır. Bu kaynaklar; para, güven duygusu ve grupta yer alan üyelerden oluşmaktadır. Kaynak mobilizasyon kuramcılarına göre, toplumsal hareketler toplumda meydana gelen çatışmalardan güdülenmektedir. Kişiler kendi özgür iradeleri ile bir araya gelmektedir. Aynı zamanda hareketlerde etkili olan kişiler karar alma mekanizmasından yararlanmaktadır. Kaynak mobilizasyon kuramı, toplumdaki sıradan insanların isteklerini ve gereksinimlerini önemsememektedir. Çünkü kuram daha çok siyasal toplumun büyümesi veya aktörlerin etkisinin artması ya da farklı aktörlerin ortaya çıkmasına odaklanmıştır. (Sanlı, 2005: 53-61).

John McCarthy ile Mayer Zald (2004), kaynak mobilizasyon kuramının zeminini oluşturmuştur. İki düşünüre göre, toplumsal hareketlerin merkezinde örgütlülük kavramı yer almaktadır. Onlara göre, bir hareketin oluşabilmesi için iktisadi kaynakların seferber edilmiş olması gerekmektedir. Hareketler, iktisadi bir varlık kazanmakta ve kaynakları bir araya getirmektedir. Tüm kaynaklar bir araya getirildikten sonra çalışanlar oluşturulmakta ve düşünceler var olan alıcılara iletilmektedir. Bu yüzden McCarthy ve Zald'a göre hareketler içerisinde bir çıkar ilişkisi barındırmaktadır (aktaran Çetinkaya, 2008: 24). Çünkü grupları oluşturan aktörler, belli çıkarlar için bir araya gelmektedir. Aktör, çıkar düşüncesi ile hareket ederek en yüksek verimi elde etmek istemektedir (Çayır, 1999: 32-33).

“Kaynak mobilizasyonu, toplumsal hareketleri anlamada maddi kaynakların oynadığı kritik rolü vurgulayan farklı bir perspektifi gösterir” (Marshall, 1999: 395). Bu yüzden de kuram, ağırlıklı olarak siyasal ve maddi alanlar ile ilgili planlamalar yapmıştır. Kuramın daha çok bu alanlara yönelmesi ve bu doğrultuda planlar yapması başka alanların geri planda kalmasına neden olmuştur. Bu durum kaynak mobilizasyon kuramının başarısız olmasına neden olmuştur (Sanlı, 2005: 72). Kaynak mobilizasyon kuramcılarının birlikte ortaya koymuş olduğu hipotezler bulunmaktadır. Bunlar;

“1)Sosyal hareketler kolektif davranışın çatışmacı perspektifinden anlaşılmalıdır; 2)Kurumsal ve kurumsal olmayan kolektif hareket arasında temel bir farklılık yoktur; 3) Her ikisi de kurumsallaşmış güç ilişkileri çerçevesinde çıkar çatışmalarını içerir; 4) Kolektif hareket grupların çıkarlarını rasyonel bir biçimde savunmalarını içerir; 5)Amaçlar ve şikayetler güç ilişkilerinin daimi ürünleridir ve hareketlerin oluşumunu açıklayamazlar; 6) Hareketin oluşumu kaynaklar ve fırsatlardaki değişimlere bağlıdır; 7) Başarı grubun bir siyasal aktör olarak tanınması veya artan maddi fayda ile gerçekleşir; 8) Hareketlilik (mobilizasyon) büyük ölçekli, özel amaçlı, bürokratik ve resmi örgütlenmeleri kapsar” (Cohen, 1999: 114).

2.1.3.3.2. Siyasal Süreç Kuramı

Siyasal süreç kuramı, devletlerin yapılarında etkili olan unsurları siyasal açıdan ele almaktadır. 1960’lı yılların ilk döneminde ABD’de baskıcı toplumsal hareketleri siyasal bakış açısı ile ele almak için ortaya atılmıştır. Toplumsal hareketlerde yer alan aktörlerin, siyasal koşullardan etkilendiği öne sürülmektedir. Kuram, tamamen siyasal unsurlara odaklandığı için kültürel unsurları görmezden gelmektedir (Göktuna Yaylacı, 2014: 52- 53). Siyasal süreç kuramı, sosyal yaşamdaki kontrol düzeneklerinin ilerleyişi ve yeni toplumsal hareketlerin devlet tarafın neden durdurulmak istendiği gibi konulara değinmektedir. Bu kuram kaynak mobilizasyon kuramı ile kaynak konusunda ortak bir noktada birleşmektedir. Ortak kaynaklar; maddi kaynaklar, zaman ve önderlik kabiliyetleri olarak sıralanmaktadır. Siyasal süreç kuramının savunduğu temel düşünce ise, yeni toplumsal hareketlerin kuramın ortaya koyduğu siyasal ilişkiler örgüsü ile açıklanabileceğidir (Sanlı, 2005: 93).

Siyasal süreç kuramına göre, toplumsal hareketlerin başlıca üç ögesi bulunmaktadır. Bu ögeler, “isyan bilinci, örgütsel güç ve politik fırsatlar”dır:

“1. İsyan bilinci: Toplumda bazı kişilerin sıkıntı ve şikâyetleri olur ve adaletsizlik algısına dayanan bu şikâyetler sisteme yöneliktir. Ortaklaşa bir adaletsizlik algısı ve bilinci oluşturulduğunda bu bireyler toplumsal hareket katılımcılarına dönüşürler. Hareketlere katılanlar hedeflerini rastlantısal seçmezler. Toplumsal hareketler politik sistemin öne çıkardığı şikâyetler ekseninde ortaya çıkar. 2. Örgütsel güç: Toplumsal hareket güçlü bir liderliğe ve yeterli kaynaklara sahip olmalıdır. 3. Politik fırsatlar: Var olan siyasal sistem bazı meydan okumalara karşı kırılğan ise bu meydan okumayı toplumsal değişim amacıyla kullanmak isteyenlere fırsat yaratmış olur” (Göktuna Yaylacı, 2014: 53).

Siyasal süreç kuramının özellikle üzerinde durduğu yer, siyasal aktörler ve çatışmalar arasındaki bağlantıdır. Toplumsal hareketler sayesinde siyasi anlamda yüksek bir mevkide yer alan aktörler ile bağlantı sağlanmaktadır. Kuramda sıklıkla kullanılan terim "siyasi fırsatlar yapısı" olmuştur. Sosyal yaşamda meydana gelen olayların hareketlerin ilerleyişinde etkili olan faktörlerin açıklanmasında siyasi fırsat yapısı terimi kullanılmaktadır. Peter Eisinger (1973), Amerika'da farklı kentlerde meydana gelmiş olan gösterilerin neticelerini mukayese etmek amacıyla siyasi fırsat yapısı terimine başvurmuştur. Bunun yanında siyasi fırsatlar terimi birçok tartışmanın da odak noktası olmuştur. Özellikle 1980 tarihinden itibaren siyasi fırsat çalışmalarına yeni değişkenlerin dahil olması ile terimin özgünlüğünü yitirmeye başladığı söylenmektedir. Terimin içi toplumsal hareketlerin ilerleyişi ile alakalı değişkenlerle çok fazla doldurulmuştur. Bu durumda bir süre sonra siyasi fırsat teriminin hiçbir şey ifade etmemesine neden olmuştur (aktaran Porta ve Diani, 2020: 23-25).

2.1.3.3.3. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı

Yeni toplumsal hareketler kuramı; kültür, kimlik, siyaset ve ideoloji gibi konuları merkezine almıştır. Post-endüstriyel sosyal yapıdan yola çıkarak bütün insanları tek tek birey olarak ele almaktadır. Aynı zamanda da refah devlet anlayışına vurgu yapmış ve sosyal yaşamda refah anlayışının yaygınlaşmasına önem vermiştir. Kuramcılar yapılan hareketlerin sosyal ve kültürel etkilerine önem vermiştir. Siyasi etkiler daha geri planda kalmıştır. Çünkü değişiklik yapılmak istenen alan kurallar ve farklı kimlikler öğeleri olmuştur. Yeni toplumsal hareketler kuramı, Marksist düşüncenin eksikliklerini ortaya koymuş ve bu eksikliklere karşı var olmuştur. Yeni toplumsal hareketler kuramında ön plan çıkmış dört kuramcı bulunmaktadır. Bu

kuramcılar; Manuel Castells, Jurgen Habermas, Alberto Melucci ve Alain Touraine'dir (Göktuna Yaylacı, 2014: 70-71).

Alain Touraine (1971), yeni toplumsal hareketler kuramını açıklarken sıklıkla “programlanmış toplum” terimini kullanmıştır. Programlanmış toplum ile anlatılmak istenen post-endüstriyel yapıdır. Ona göre, programlanmış toplum yaşamında en temelde olan kültürel unsurlardır. Bu yüzden de ekonomik unsurları temel alan sanayi toplumundan tamamen farklılık göstermektedir. Programlanmış yani post-endüstriyel toplumda ön plan çıkan iki unsur bilgi ile kültür olmuştur (aktaran Kaderoğlu Bulut, 2021: 44-45). İnsanlar artık maddi istekler yerine kültürel isteklerde bulunmaya başlamıştır. Toplumdaki yaşam tarzları, kişilerin kimlikleri ve özgürlükleri ile ilgili konular daha çok ön plana çıkmıştır. Kuramda ön plana çıkan amaç iktidara sahip olmak değil, toplumsal yaşamın tüm kesimlerinde etkili olabilmektir. Tüm bunların yanında kişilerin özgürlüğüne ve kimliklerini rahatça yaşayabilmelerine büyük ölçüde önem verilmektedir (Tekin, 2018: 60).

Sosyal yapıların ve şartların değişim göstermesi ile beraber toplumsal hareketlerde kendi içerisinde farklılaşmalar yaşamıştır. Yeni toplumsal hareketler kuramına göre, eski toplumsal hareketler bu değişimlere ayak uyduramamıştır. Sosyal yaşamların farklılaşmasına rağmen, eski toplumsal hareketler geleneksel sosyal yaşama bağlı kalmaya devam etmiştir. Yeni toplumsal hareketler ise yeni sosyal koşullara uyum sağlayarak gelişme göstermiştir (Göktuna Yaylacı, 2014: 52). Yeni toplumsal hareketler ikili örgütsel bir yapıya sahip hareketlerdir. Habermas'ta (1970), yeni toplumsal hareketlerin oluşumunu "ikili toplum" kavramı ile açıklamaktadır. Habermas (1984), yeni toplumsal hareketlerin ikili örgütsel yapısını, sivil yaşamdaki düzen ve yaşam sahası olarak çözümlenmiştir. Aynı zamanda Habermas'ın yeni kolektif hareketlere önemli katkıları olmuştur. Bu katkılar; kültürel modernitenin doğuşu, modernitenin örgütlü duruma gelmesi ve yeni dünya düzeninin iki farklı örgütsel kimliğinin oluşumu şeklinde sıralanmaktadır (aktaran Sanlı, 2005: 67).

Alberto Melucci'ye göre toplumsal hareketler tüm dünya üzerinde ve bireylerin var olduğu alanlarda köktenci değişimler yaşandığının en önemli kanıtıdır. Ona göre, dünya ve sosyal yaşam kültürel bir boyut sahip olmuştur. Yeni toplumsal hareket kuramlarının da var oluşu bu kültürel boyut ile ilişkilendirilmektedir. Bu dönem de tüm

dünya kültür ve sembolleri ile ön plana çıkmaktadır (aktaran Coşkun, 2020: 143). “*Aynı zamanda Castells'den yola çıkarak yeni toplumsal hareketleri; (a) hareketlerin kimliği; (b) hareketlerin rakibi/düşmanı; ve (c) hareketlerin toplumsal hedefi açılarından da değerlendirmek olanaklıdır*” (Coşkun, 2020: 154). Ona göre, yeni toplumsal hareketler, feminizm ve çevre hareketlerine benzemektedir. Bu hareketler gibi yeni toplumsal hareketlerde bireylerin birbirleri ile kurduğu bağlantıları değiştirmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda yeni toplumsal hareketler, sosyal yaşam çok önemli olan ama göz ardı edilen, milliyetçilik, kimlik, inanış ve aile gibi konulara dikkat çekmekte ve bu konuları korumaya yönelik hareketler gerçekleştirmektedir (aktaran Coşkun, 2020: 143-154).

Toplumsal hareketler, geleneksel düşünceleri ortadan kaldırmaya yönelik eylemler yapmaktadır. Kültürel kurallar, kolektif kimlikler ve düşünceler yeniden şekillenmeye başlamıştır. Yeni kolektif hareketlerde etkili olan aktörler yüzlerini siyasal topluma çevirmiştir. Bunun nedeni ise sivil toplumda yer alan kurumların, yeni kolektif hareketlerdeki aktörlerin yenileşmesini engellemesidir. Bu kurumlar, medyayı kullanarak aktörlerin gelişimini engellemektedir. Yeni toplumsal hareketler kuramı ile sivil toplumun, “dahil etme politikaları” ve “etkileme politikaları” ile demokratik bir yapı alması amaçlanmaktadır. Dahil etme politikalarında toplumda siyasal aktörler etkili olmaktadır. Siyasal aktörler, etkili oldukları toplumun zahmetsiz bir şekilde yarar elde etmesini sağlamaktadır. Etkileme politikaları ise yeni kavramının siyasal toplum yapılarında etkili olmasını sağlamaktadır. Bu yüzden de yeni kimlik, yeni kurallar ve yeni fikirler ön plana çıkartılmıştır (Sanlı, 2005: 68-69).

2.2. ÇEVRE HAREKETLERİ

Çevre hareketi, yeni toplumsal hareketlerde çok kıymetli bir yere sahip olan hareketlerden birisidir. Çevre hareketlerinin ortaya çıkmasında öğrenci hareketleri etkili olmuştur. Aynı zamanda çevre hareketinin ortaya çıkmasında etkili olan bir diğer neden ise, çevre sorunları olmuştur. Çevre hareketi içerisinde birden çok insan ve grup bulundurmaktadır. Bu insanlar ve gruplar birçok açıdan farklılıklar göstermektedir. Bu yüzden de çevre hareketi; siyasal, sosyal ve coğrafik bakımdan çok büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Çevre hareketi, yapısı bakımından sınırsız ve dinamik bir harekettir. Fakat zaman içerisinde çevre hareketinin dinamik yapısının ortadan kalkmaya başladığı öne sürülmüştür. Çevre hareketinin bu dinamik yapısının ortadan kalkmasının nedeni ise

kurumsallaşmaya başlamasıdır. Çevre hareketi açısından kurumsallaşma hem olumlu hem de olumsuz özellikler taşımaktadır. Çevre hareketinin kurumsallaşmasının olumlu yönü, çevreci hareketin fikirlerini daha çok insana iletebilmesidir. Hareketin kurumsallaşmasının olumsuz yönü ise, kişiler arasında hiyerarşik bir sınıflandırma ortaya çıkartmasıdır. Çevreci hareket, insan ve doğa ilişkisinde bir astlık ve üstlük düzenini kabul etmediği gibi insanlar arasında da böyle bir düzeni kabul etmemelidir. Çevre hareketinin kurumsallaştığı zaman zaman öne sürülse bile, hareket içerisinde birçok farklılığı barındırdığı için dinamik yapısını da korumaktadır. Bu yüzden de çevre hareketi, yeni toplumsal hareketler içerisinde yer alan diğer hareketler gibi halen gelişmeye devam etmektedir (Saygılı, 2009: 38-45).

2.2.1. Çevre Kavramı ve Unsurları

Çevre kavramı, insan hayatı ile doğrudan ilişki içerisinde olduğu için her zaman merak edilen ve tanımlanmaya çalışılan bir kavram olmuştur. İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek için her zaman çevreye ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç ve merak duygusu birleşince çevre keşfedilmek istenmiştir. Bu yüzden de çevre kavramı çok fazla tanıma sahiptir. Aynı zamanda bu tanımlar içerisinde çok fazla çeşitlilik barındırmaktadır (Dağdemir, 2003: 7). Bütün varlıklar çevrede birbirleri ile etkileşim içerisinde var olmaktadır. Çünkü hiçbir varlık tek başına var olma konusunda bütün özelliklere sahip değildir. Bu yüzden de hem canlı hem de cansız varlıklar birbirlerine ihtiyaç duymaktadır. İnsanlar da bütün gereksinimlerini karşılamak için çevre bağımlı olarak yaşamaktadırlar. İşte çevre, tüm bu ihtiyaçların ve etkileşimlerin yaşandığı ortam olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozyiğit ve Karaaslan, 1998: 18). *“Buna göre çevre genel anlamıyla canlıların içinde yaşadığı, hayati bağlarla bağlı oldukları, çeşitli şekillerde etkiledikleri ve etkilendikleri bir ortam olarak tanımlanabilir”* (Yıldız vd., 2011: 14).

İnsanlar bütün fiziki, kimyasal ve toplumsal fonksiyonlarını çevre içerisinde devam ettirmektedir. İnsanlar temelde iki erek için çevreye ihtiyaç duymaktadır. Bunlar; yaşamlarını sürdürmek ve doğal yapıdan doyum elde etmektedir. Bu yüzden de insanlar dünyaya geldiği ilk andan itibaren çevreyle ilişki kurmuştur. Aynı zamanda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çevreyi etkilemiş ve çevre üzerinde değişimler meydana gelmesine neden olmuştur. Bu değişimler içerisinde hem olumsuz hem olumlu

olaylar barındırmaktadır. Tüm bunlardan yola çıkarak çevreyi, insanların olumlu veya olumsuz davranışlarından etkilenecek zaman içerisinde farklılaşmalara uğramış ortam olarak tanımlamakta mümkündür (Yıldırım, 1997: 6-8).

Çevreyi meydana getiren birden fazla unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan en çok ön plana çıkanlar ise; “hava, su, flora-fauna, toprak ve yeraltı kaynakları” olarak sıralanmaktadır. Hava, dünyayı çepeçevre saran ve içerisinde çeşitli gazlarında bulunduğu bir gaz yığındır. Yeryüzündeki tüm canlılar havadan yararlanmaktadır. En basit örnek ile insanlar ve hayvanlar solunum yaparak, bitkiler ise fotosentez yolu ile havadan yararlanmaktadır. Oransal olarak havanın içerisinde en çok % 78.09 oranında azot ve % 20.95 oranında da oksijen bulunmaktadır. Oransal olarak içerisinde en az bulunan gazlar ise, karbondioksit ve argon gazlarıdır. Su, canlılar için hayati öneme sahiptir. Suyun herhangi bir tadı ve kokusu bulunmamaktadır. Oransal olarak insanların bedenlerinde % 75 oranında su bulunmaktadır. Bu oranda suyun insanlar için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Su, tüm dünya üzerindeki canlıların hayat bulmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda da su, enerji ve ziraat üretimlerinde de kullanılmaktadır. Flora sadece bir yörede yetişen bitki türlerinin hepsine verilmiş olan genel bir isimdir. Fauna ise bir yörede yaşamakta olan hayvanların hepsini ifade etmektedir (Bozkurt ve Kaman, 2018: 7-8).

Toprak, kayaların çeşitli doğa olayları yolu ile aşınmasından meydana gelmektedir. Ekime uygun olduğu için üretim için büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda bitki örtüsünün gelişimi için temel hayat kaynağıdır. Toprağın içerisinde %40'a yakın mineral ve %10'a yakın organik madde ve %25'e yakında su ve hava bulunmaktadır. Toprak içerisinde böcek, kemirgen ve solucan gibi birçok hayvan da barındırmaktadır. Toprağın en önemli rolü ise neredeyse tüm canlıların besin kaynağı olan bitkilerin, oluşumunda ve gelişimde etkili olmasıdır. Dünya üzerinde gıda olarak kullanılan 3000 tane bitki çeşidi yer almaktadır. İnsanların besin tüketiminin %90'ını bitkiler sağlamaktadır. Hayvanların da besin maddesi bitkiler olduğu için hayvansal gıdaların oluşumunda da bitkilerin rolü önemlidir. Tüm bitkiler toprakta hayat bulduğu içinde toprak, tüm canlılar için büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında toprak, yine bütün canlılar için hayati önem taşıyan suyu, filtreleme görevi üstlenmektedir (Dinç ve Aslan, 2007: 18-20). Yeraltı kaynakları ise; su, petrol, kömür gibi değerli maddelerden

oluşmaktadır. Yeraltı kaynakları içerisinde insanlar açısından önemli olan bu değerli maddeleri barındırdığı için oldukça kıymetlidir (Bozkurt ve Kaman, 2018: 8).

“En genel anlamıyla, canlıların birbirleriyle ve çevreleri ile ilişkilerini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanan ve başlangıçta ‘çevre biyolojisi’ olarak adlandırılan ekoloji, ilk olarak 1869 yılında Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından ‘oikos’ (ev/konut) ile ‘logy’ (bilim) sözcüklerinin birleştirilmesi ile kullanılmaya başlamış, daha sonraki yıllarda ise ‘birey ekolojisi’, ‘toplum ekolojisi’, ‘insan ekolojisi’, ‘bitki ekolojisi’, ‘hayvan ekolojisi’, ‘deniz/orman/sulak alan ekolojisi’ vb. çeşitli dallara ayrılmıştır” (Bozkurt ve Kaman, 2018: 4).

2.2.2. Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı

“Çevre sorunları; ekosistemlerde insan eliyle gerçekleşen (antropojen) degradasyonel süksesyonların doğurduğu problemlere verilen isimdir” (Uslu, 1995: 19). Yani hem tarihsel süreç hem de insanların zihinleri ile yeni bir dünya oluşturma çabalarının nedeni olarak ortaya çıkmaktadırlar. Charles Taylor’a göre (1995), insanlar belirli zamanlar içerisinde toplumsal bunalımlara sürüklenmektedir. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren modernliğinde etkilerinin artmasıyla uzun bir süredir toplumsal bunalım hali devam etmektedir. Modernliğin beraberinde getirmiş olduğu bu toplumsal bunalım çevresel anlamda ortaya çıkan bozulmalarında nedeni olarak gösterilmektedir. Çünkü toplumsal alanda bireycilik temel alınarak yeni yapılanmalar oluşturulmuştur. Bu yapılanmalarda yeni toplumsal alanın temel sorunları olmaya başlamıştır. Taylor ile aynı fikir olan Fritjof Capra’da (1989), ortaya çıkmış olan birçok çevresel sorunun nedeni olarak insanların yaşamış oldukları buhranları göstermektedir. Buhranlar gittikçe karmaşık ve çok boyutlu bir hale gelmiştir. Bu yüzden de yaşamın her alanında sorunlar boy göstermeye başlamıştır. Bütün çevre sorunları, modern ilmin ve pratiklerinin neden olduğu problemler olarak ele alınmaktadır (aktaran Görmez, 2007: 19).

Çevre sorunları veya çevre kirlenmeleri ilk kez ABD Halk Sağlığı Komitesi’nde 1869 tarihinde incelenmiştir. Bu inceleme sonrasında komite bildiri açıklamıştır. Bildirinin temelini yer alan düşünce, dünya üzerindeki bütün insanların temiz kaynaklara gereksinimi olduğu ve bu kaynakların yani suyun, havanın ve toprağın korunması ve temiz tutulması gerektiğidir. Fakat bu düşüncenin hayata geçirilmesi pek mümkün olmamıştır. Nüfus artışları, kontrolsüz kentleşmeler, savaşlar ve kimyasal üretimler ile insanlar çevreyi kirlletmeye devam etmiştir. Çevre kirlenmelerinin boyutları

çok fazla büyümüştür. İnsanların temel yaşam kaynağı olan su, hava ve toprak artık tüm canlılar için tehlikeli olabilecek haller almıştır (Bozyiğit ve Karaaslan, 1998: 5). Çevre kirliliğinin büyük boyutlara ulaşmış olması birçok canlı çeşidinin azalmasına hatta yok olmasına neden olmuştur. Bir canlının bile yok olması ekolojik dengede bozulmalar meydana getirmektedir. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasının ve ilerlemesinin arkasındaki temel neden olarak ekolojik dengede meydana gelen bozulmalar gösterilmektedir (Çokadar vd., 2007: 86).

2.2.2.1. Başlıca Çevre Sorunları

Çevre sorunlarında en çok ön plana çıkanlardan ilki hava kirliliğidir. Hava kirliliğinin birçok farklı tanımı yapılmıştır. Ancak en çok kabul göreni; 'havanın, doğal ve beşeri faaliyetler sonucu atmosfere karışan katı, sıvı ve gaz halinde bulunabilecek kirlleticilerin etkisiyle, doğal özelliğini kaybederek, insan ve diğer canlılar ile cansız varlıkları olumsuz yönde etkileyebilecek duruma gelmesi' şeklindeki tanımdır. Hava kirliliği ile havanın yapısında bozulmalar meydana gelmektedir. Bu bozulmalar, canlılar toplumunda olumsuzluklara neden olmaktadır. Hava kirliliğinin hem doğal hem de yapay kaynaklı nedenleri bulunmaktadır. Doğal kaynaklı nedenler arasında volkanizma ve orman yangınları gibi olaylar bulunmaktadır. Yapay kaynaklı nedenler arasında ise, niteliksiz yakıtlar ve araç kullanımındaki artışlar gibi olaylar yer almaktadır (Çokadar vd., 2007: 88). Hava kirliliğine neden olan beş ana kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklar; karbon monoksit, katı veya sıvı maddelerin parçacıkları, kükürt oksitler, hidrokarbonlar ve azot oksitlerdir (Güney, 2002: 16). Hava kirliliği sonucunda yeryüzündeki bütün dengeler bozulmaktadır. İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler hava kirliliğinden büyük ölçüde etkilenmektedir. İnsanlarda kanser ve bronşit benzeri hastalıklar kendisini gösterirken; bitkilerin fotosentez yapımında azalmalar meydana gelir ve hayvanlarda da solunum ve cilt bozuklukları başlamaktadır (Bozyiğit ve Karaaslan, 1998: 43-44).

Su kirliliği, “*Su kaynağının fiziksel, biyolojik ve radyoaktif yapısının olumsuz yönde değişikliğe uğraması ve insan sağlığını tehlikeye atacak madde ve atıkların suya bırakılmasıdır*” (Bozkurt ve Kaman, 2018: 14). Su kirliliği, yöresel, bölgesel ve küresel olmak üzere üç boyutta kendisini gösteren bir çevre sorunudur. Su, insan yaşamının birçok alanında kullanılmaktadır. Bu kullanım gün geçtikçe bilinçsizce yapılmaktadır.

Bu durum sonucunda da sular kirlenmeye başlamaktadır. Su kirlenmesi ilk olarak doyma eşiğine ulaşana kadar göz ile fark edilmemektedir. Fakat zararlı atıkların, sular tarafından emilme kabiliyetinde azalmalar meydana gelmeye başladığı andan itibaren kirlilik göz ile fark edilmeye başlamaktadır (Bozkurt, 2013: 33-34). Dünya üzerinde bulunan suların büyük bir oranı denizlerde bulunmaktadır. Denizlerdeki su oranı %97'dir. Su bütün canlılar için hayati önem taşımaktadır. Su olmadan bir canlının hayatını devam ettirebilmesi imkansızdır. Aynı zamanda kullanılan suyun, temiz olması ve içerisinde yabancı maddeler barındırmaması gerekmektedir (Çokadar vd., 2007: 86-87). Su kirliliği, insan sağlığı çok ciddi tehditler oluşturmaktadır. Su kirliliği sonucunda insanlarda kolera ve tifo gibi rahatsızlıklar baş göstermektedir. Aynı zamanda kirlenme hayvanlara ve bitkilere de ciddi zararlar vermektedir. Biyo-çeşitlilikte bozulmalar meydana gelmektedir (Görmez, 2007: 47-48).

Toprak kirliliği, *“İnsanlar tarafından toprağa çeşitli maddelerin bırakılması sonucu toprağın işlevini kaybetmesidir”* (Bozkurt ve Kaman, 2018: 14). Madencilik ve kentleşme benzeri alt yapı çalışmaları sonucunda kirlilik ortaya çıkmaktadır. Çünkü insanların bu derece toprağa karışması ve belli çalışmalarda toprağı engellemesi ile toprağın yapısında bozulmalar olmaktadır. Toprağı yapısını bozan temel iki unsur vardır. Bu unsurlar; katı atıklar ve sıvı atıklardır. Bu unsurlardan en zarar verici olanı ise sıvı atıklardır. Sıvı atıklar toprağa kolayca karıştıktan sonra sulara da hızlıca bulaşabilmektedir (Ertürk, 1994: 55). Tarımda kullanan birçok yöntem de toprak kirliliğine neden olmaktadır. Özellikle tarım ilaçları içerisinde yer alan cıva, kurşun ve böcek öldürücü gibi zararlı maddeler hem toprağın yapısını bozmakta hem de canlılar için tehdit oluşturmaktadır. Böcek öldürücü ilaçlar, insanların kanser olmasına ve üremelerinde problemler ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Besin zincirinde çok etkili olan bu ilaçlar, daha ileri giderek insanların ölümüne yol açmaktadır. Bir diğer çevre sorunu ise ozon tabakasının incelmesidir. Ozon tabakası, güneşteki tehlikeli ışınların dünyaya geçmesini engellemektedir. Ozon tabakasının delinmesine neden olan üç gaz bulunmaktadır. Bu gazlar; azot, klor ve hidrojenidir. Fakat bu gazların içerisinde en tehlike uyandıranı klordur. Klor gazları, günlük hayatımızda buzdolaplarında, klimalarda ve sprey ürünlerinde yer almaktadır. Bunlarının yanında egzozlardan yayılan gazlar ve gübrede ozon tabakasının delinmesinde rol oynamaktadır (Çokadar vd., 2007: 88-92).

2.2.2.2. Çevre Sorunlarının Nedenleri

Çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki ana nedeni; insanların doğal çevreye çok fazla müdahale etmesidir. Sonu gelmeyen bir tüketim ve bununla beraber ortaya çıkan üretim, çevrenin dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Çevre, insan müdahalesini tolere edemeyecek hale geldiğinde bunun geri dönüşleri çok ciddi hasar yol açmaktadır. Çevre sorunlarına ülkeler bazında bakıldığında, çevreye uygulanan baskıların dereceleri farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler ortaya çıkan çevre sorunlarına yaklaşımlarda değişiklikler meydana gelmektedir. Gelişmiş olan ülkelerde çevre sorunlarının kendisini göstermesindeki temel nedenler; sanayileşme ve kentleşmedir. Bu ülkeler ekonomik açıdan gelişmiş oldukları için çevre sorunları ile baş edebilmektedir. Aynı zamanda ekonominin yanında yeni teknoloji kullandıkları için ürettikleri çözümlerle çevreye daha da çok zarar vermekten kaçınmaktadırlar. Gelişme aşamasında olan ülkelerde ise; gelişmemiş teknolojinin kullanılması çevreye ciddi zararlar vermektedir. Çünkü gelişme aşamasında olan ülkelerde birçok plansız kentleşme, fazla tüketim ve hızlı nüfus artışları gibi sorunlar boy göstermektedir. Bu sorunlarla savaşmak için geliştirilen yollar ise yine çevreye zararlar vermektedir (Ertürk, 1994: 59-60).

Çevre sorunlarının başlıca nedenleri; nüfus, sanayileşme, kentleşme ve turizmdir. Dünyadaki nüfus bilinçsizce her geçen gün artmaya devam etmektedir. Buna karşılık olarak kaynaklar azalmakta ve yetmemektedir. Nüfusun, kaynaklar üzerinde oluşturmuş olduğu baskı tamamen kontrol altına alınamamakta ve bu durumda da çevre sorunları ortaya çıkmaktadır. Özellikle azgelişmiş olan ülkelerde çok fazla insana karşı az kaynak sıkıntısı yaşanmaktadır (Görmez, 2007: 11-12). Hızlı nüfus artışı beraberinde, plansız kentleşmeyi, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerde aksaklıklar meydana getirmiştir. Sanayileşme ile insanlar, çevreye daha da çok zarar vermeye başlamıştır. Sanayileşme faaliyetlerinin artması ile beraber yapay çevre oluşumları da artmıştır. İlk olarak topraklarda büyük zarar ön plana çıkmıştır. Toprakların kirlenmesinin ardından ise, su ve hava kirliliği boy göstermiştir. Çevreye verilen zarar her geçen gün o kadar çok artmış ki doğal kaynaklar tükenme riski altına girmiştir. İnsanlar tarafından asla yok olmayacağı düşünülen doğal kaynaklar ölçsüz bir şekilde tüketilmiştir. Modern toplumların mali kaynaklarının temelini sanayi oluşturmaktadır. Sanayi, insanların birçok gereksinimini karşılasa da çevreye kirlenmektedir (Yıldırım, 1997: 18-19).

“Kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak, kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci” dir (Bozkurt, 2016: 11). İnsanlar, kentlerde sürekli olarak tüketime odaklı bir yaşam sürmektedir. Dolayısıyla bir süre sonra aşırı tüketim yüzünden çevre sorunları ortaya çıkmaya başlamaktadır. Kentleşme tek başına değil, beraberinde getirdiği sorunlar yüzünden çevrenin kirlenmesine neden olmaktadır. Kentleşme ile beraber toplumsal yaşamdaki maliyetlerde yükselişler meydana gelmektedir (Ertürk, 1994: 64-65). Turizm ticari amaç ile yapıldığı için turistlerin dikkatini çekmek için doğal ortamlarda değişiklikler yapılmaya başlamıştır. Bu değişikliklerden en belirginini ise doğal alanların betonlaştırılması olmuştur. Turizmin neden olduğu en temel çevre sorunları; doğayı sınırsız kullanmak ve kirlletmek, gürültü kirliliği oluşmak, bitki örtüsünü tahrip etmek, ortaya sınırsız atıklar çıkarmak ve geliri az olan insanların psikolojik sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Turizm faaliyetleri sonucunda en fazla yıpranan doğal kaynak ormanlar olmaktadır. Hem toprak yapılarında hem de bitki örtüsünde bozulmalar meydana gelmektedir. Bu durum ise daha sonrasında ormanların bitkisiz boş bir hal almasına neden olmaktadır (Güney, 2002: 247-249).

Çevre sorunlarının ana nedeni, ekolojik düzende meydana gelen bozulmalardır. Yukarıda sayılmış olan nedenlerin hepsi ekolojik düzenin bozulmasına da neden olmaktadır. Çevrenin insanlar tarafından kar elde etme amacıyla sömürülmeye başlaması ile bütün sistemlerde değişimler meydana gelmiştir. Daha sonrasında da bu değişimler kontrol altına alınamaz boyutlara ulaşmıştır. İnsanların doğal çevreyi hiç bitmeyecekmiş gibi sınırsızca kullanılması doğanın işleyişini bozmuştur. Bilhassa sanayileşme, insanları yaşadıkları doğal çevreden koparmıştır. İnsanların çevreye karşı olan iyi tutumları zaman içerisinde kaybolmaya başlamıştır (Görmez, 2007: 10-11). Çevre ve insan arasındaki ilişkide artık dengeli bir şekilde devam etmemiştir. Doğal çevre ilk başlardan itibaren bütün canlıların yuvası olmuş ve onlara yaşayabilmeleri için kaynaklar vermiştir. Çevreye karşı yapılmış olan en küçük bir müdahale bütün dengelerin alt üst olmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda bu alt üst oluş bütün canlıları etkilemektedir. Ekonomik anlamda büyüme isteği, sanayileşme ile insan müdahalesinin daha da çok artması ve aşırı nüfus artışı yüzünden insanların bitmek

bilmeyen tüketme arzuları her geçen gün sınırsız bir şekilde büyümesi çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Yıldırım, 1997: 9-10).

2.2.3. Çevre Hareketlerinin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi

Çevre hareketlerinin tarihi 1800’lü tarihlere kadar geçmişe dayanmaktadır. Bu tarihlerde çevre adına duyulan endişeler artmıştır. Özellikle sanayileşme ile beraber çevre sorunları da boy göstermeye başlamıştır. Çevre sorunlarının baskın bir şekilde görünür hale gelmesi insanları bu konular üzerinde fikirler beyan etmeye sürüklemiştir (Yıldırım, 1997: 88). 1800’lü tarihlerde sanayileşmenin neden olduğu çevre sorunlarına yönelik çevreyi muhafaza etme gayretine giren ülke İngiltere olmuştur. Daha sonrasında ise bütün Avrupa’da çevreyi koruma fikri yaygınlık kazanmıştır. Bu fikri faaliyete geçirmek için de dernekler kurulmuştur. Sanayileşme dönemi hem çevre sorunlarının ortaya çıkmasında hem de çevreci fikrinin savunulmaya başlamasında rol oynamıştır. Çevreyi muhafaza etme ve iyileştirme gibi düşünceler özellikle sanayi toplumlarında daha çok ön plana çıkmıştır. Çevre şuuru, İngiltere’de kurulmuş olan “Açık Alanları Koruma” ve “Kraliyet Kuşları Koruma” dernekleri ile oluşturulmuştur. Bu şuurun daha sonrasında çevreci bir hareket alması ise İkinci Dünya Savaşı sonlarında mümkün olmuştur. Çünkü çevreci fikirlerin köklü bir yer elde edebilmesi için sosyal yaşam tarafından da kabul edilmiş olması gerekmektedir. Ancak bu sayede çevre ile ilgili fikirler daha çok dile getirilecek ve ortaya çıkmış olan sorunlara çözüm bulmak için faaliyetler gösterilecektir (Görmez, 2007: 65-66).

Çevre ile ilgili konuşmalar ve çevreye yönelik kavramlar özellikle 1960’lı tarihlerde ön plana çıkmaya başlamıştır. Çevreyi muhafaza etmek, tedavi edici faaliyetlerde bulunmak ve kuvvetlendirip ilerletmek için adımlar atılmaktadır. 1970’li tarihlere gelindiğinde ise çevreci fikirler, Avrupa ve ABD’de genelinde dikkat çekmiştir. Özellikle 1980’li tarihlerde ise çevre düşüncesi, siyasallaşmaya doğru bir gelişim içerisine girmiştir. 1972 tarihli “Büyümenin Sınırları” isimli rapor, çevrenin sınırsız olmadığını ve kontrolsüz nüfus artışı yüzünden çevrenin her geçen gün daha da çok tehlike altına girdiğini açıklamıştır. Büyümenin Sınırları Raporu, çevrenin içinde bulunduğu sıkıntılı sürece insanların ilgisini çekme konusunda önemli bir görev üstlenmiştir. Aynı zamanda 1972 tarihinde Stockholm’de “BM İnsan Çevresi Konferansı” (Stockholm Konferansı) gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın en önemli

özelliği ilk defa birçok ülkenin “çevre” ile ilgili bir konu amacıyla toplanmasıdır. Konferansta; devletlerin, çevreyi muhafaza etmesi ve çevre sorunlarına karşı mücadeleci önlemler alması gerektiği üzerinde durulmuştur. Stockholm Konferansı'nın bitiminde “Çevre Fonu ve Çevre Programı Örgütü” kurulmuştur. Stockholm Konferansı sayesinde ilk defa çevre sorunları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yüzden de konferans, dünyada büyük ses getirmiştir (Ertürk, 1994: 107- 108).

1987 tarihinde Birleşmiş Milletler, “Ortak Geleceğimiz Raporu”nu (Brundtland Raporu) yayınlamıştır. Bu rapor da çevrenin muhafaza edilmesi ve çevre sorunlarının ele alınması açısından büyük bir öneme sahip uluslararası bir rapordur. Raporun ortaya koymuş olduğu temel fikir, çevre sorunlarının bütün dünya üzerindeki her insanı kapsadığıdır. Bütün ülkelerde yaşanan buhranlar birbirini etkilemektedir. Bu yüzden de çevre sorunları uluslararası boyutlara ulaşmaktadır. Raporda, “sürdürülebilir kalkınma” kavramı ön plan çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma tavsiye edilmiştir. Aynı zamanda da sürdürülebilir kalkınmanın devletlerin ve bireylerin aynı hedefler etrafında birleşmesi ile mümkün olacağı dile getirilmiştir. Çünkü tüm insanlık aynı sorunlar tarafından tehdit edilmektedir. Bu sorunların tehdidinden kurtulabilmek için sürdürülebilir kalkınma hayata geçirilmelidir. Ortak Geleceğimiz Raporu, çevre sorunlarına karşı bütün insanların bir arada olması gerektiğini vurgulamaktadır. 1992 tarihine gelindiğinde ise “Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı” gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın sonunda “Rio Deklarasyonu” hayat geçirilmiştir. Rio Deklarasyonu, milletlerin çevreyi dikkat alacak şekilde yönetim biçimleri uygulamalarının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda Rio Konferansı'nda devletler, “İklim Değişikliği Sözleşmesi”ni kabul etmiştir (Görmez, 2007: 77-79).

Çevre hareketi ile ön plana çıkmaya başlayan yeşiller hareketi ise 1974 tarihinde ilk defa Fransa'da kendisini göstermiştir. Aynı zamanda yeşillerin evrensel nitelik taşıyan ilk toplantısı “Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı”nda yapılmıştır. Yeşiller, verilecek olan savaşta köktenci değişimler olmasını hedeflemektedir. Eski zamanlardan beri süregelen olan tüm yönetimlerin ve hantallaşmış kuruluşların değiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yeşiller, çevre ile ilgili getirilecek olan düzenlemelerin küresel boyutta geçerlilik kazanması gerektiğini ön plana çıkartmaktadır (Öztunalı Kayır, 2003: 82-83). Kısacası, çevreci fikirler özellikle 1970 ile 1980 ve sonrası dönemlerde çok yoğun bir şekilde ön plana çıkmıştır.

Çevreci fikirler, birçok ülkede farklı yaklaşımlar ile ele alınmıştır. Çevre, politik alanda da ele alınmaya başlamıştır. Fakat politik alandaki var oluş sadece çevre ile ilgili olan konular hakkında tasalanmaktan ibaret değildir. Çevreye karşı bir tasalanma mevcut olmakla beraber bu tasalanma, politik alandaki davranışların nedeninin tamamını oluşturmamaktadır. Aynı zamanda Yeşillerde, sadece çevre hakkında tasalanma ile çok fazla sayıda seçmen elde edilemeyeceğini öne sürmektedir. Bu yüzden de çevreci fikirlerin, politikleşme süreçlerindeki öğeler farklılık göstermektedir (Ertürk, 1994: 122-123).

2.2.3.1. Çevreci Hareketlerin Gelişiminde Etkili Olan Unsurlar

Çevreci anlayışın temelleri çok eskilere dayanmaktadır. Çünkü çevreci anlayışlar içerisinde, çevre bozulmalarının ateşin ortaya çıkması ile başladığını savunan düşünürler bulunmaktadır. İnsanları var olduğu andan itibaren insan ve çevre ilişkisi başlamıştır. İnsanların inanışlarında bile çevre ile ilgili söylemlere rastlamak mümkündür. Bu çevreci anlayış zaman içerisinde insanlığında gelişme göstermesi ile çevre hareketine bürünmüştür. İnsanlığın gelişme göstermesi çoğu noktalarda çevrenin yararına olmamıştır. Dünyada yoğun bir şekilde nüfus artışları yaşanmıştır. Bu nüfus artışları beraberinde birçok çevre sorunun da gelmesine neden olmuştur. Bu sorunlarını çözmeye yönelik de çevre hareketleri gelişim göstermiştir (Bozkır, 2018: 59). Çevre hareketleri kendi içerisinde hedefler, davranışlar ve taktikler açısından farklılıklar barındırmaktadır. Bu yüzden de hareketler çok geniş boyutlu ve farklı türden oluşumlar ile meydana gelmektedir. Çevreci hareket yaklaşımları ve dalgalar da bu farklılıklar doğrultusunda gruplandırılmıştır. Yaklaşımlar; çevreyi tanımlana, çevre sorunlarını dile getirme ve bu sorunlara çözümler bulma konusunda birbirlerinden ayrılmaktadır (Ertürk, 1994: 113).

Çevre hareketlerinin gelişiminde iki dalga bulunmaktadır. Bu dalgalardan ilki, “doğa korumacı”, ikincisi ise “ekolojik hareket”dir. Bu iki dalgada, çevrenin korunması ve bu süreçlerin siyasallaşması adına çok önemli adımların atılmasında etkili olmuştur. Özellikle 1960 sonrasında çevre hareketleri yeni nitelikler kazanarak ilerlemeye devam etmiştir. İnsanlar dünyanın neresinde olursa olsun çevre hareketlerine katılmaya başlamıştır. Bu sayede dünyanın her yerinde çevre sorunları gündem olmuştur. Çevre hareketlerinin gündem olmasının bir diğer nedeni ise; protesto, direniş ve sokak

tiyatrosu gibi etkinliklerin gerçekleştirilmesidir. 1970 ve 1980 tarihleri arasında ise çevre hareketleri ve örgütleri artmıştır. Çevre hareketlerinin artması ise çevrenin siyasallaşmasında büyük rol oynamıştır. Birçok alanda olduğu gibi siyasal alanda da çevre konusu konuşulmaya başlanmıştır. Hatta çevrenin konuşulmasının çok ötesinde çevreci anlayış desteklenmeye ve bu yönde siyasi faaliyetler gerçekleştirilmeye de başlanmıştır (Bozkır, 2018: 59-61).

2.2.3.1.1. Doğa Korumacılık

Doğa korumacı anlayış, 19. yüzyılın bitiminde başlamış ve 20. yüzyılın da ortalarına uzanmıştır. Bu dönemlerde çevreyi koruma düşüncesine sahip birden çok örgüt var olmuştur. 1892 yılında kurulmuş olan “Sierra Kulübü”, çevreyi koruma düşüncesi ile oluşturulmuş olan örgütlerden biridir. Birinci dalga olarak nitelendirilen doğa korumacı anlayış, Avrupa ve Kuzey Amerika temelli bir dalgadır. Fakat doğa korumacı anlayış, Avrupa ve Kuzey Amerika’da farklı düşünceler temel alınarak savunulmaktadır. Avrupa’da hâkim olan düşünceler daha çok romantizm (coşumculuk) temelli olarak ortaya çıkmıştır. Kuzey Amerika’daki düşünceler ise kendi içerisinde farklılıklar göstermektedir. Hâkim olan ilk düşünce, çevrenin korunabilmesi için insanların çevre üzerindeki etkilerinin ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Hâkim olan ikinci düşünce ise, çevreyi korurken aynı zamanda ondan yararlanılması gerektiğini savunmaktadır. Doğa korumacı anlayışın temel hedefleri arasında, çevreyi ve özellikle kuşları ve hayvanları muhafaza etmek gibi çevreci düşünceler yer almaktadır (Bozkır, 2018: 59).

Doğa korumacılar, var olan nizamın ve geleneksel yetkenin yenilenmesine odaklanmıştır. Söz konusu yenilenmenin hiçbir müdahale yapmadan ortaya çıkamayacağı öne sürülmektedir. Bu yüzden de kanun yoluyla baskı uygulanmalarının yenilenmeyi ortaya çıkartacağı vurgulanmaktadır. Doğa korumacı anlayışın temeline inildiğinde aslında sanayiciliğe karşı olmadıkları anlaşılmaktadır. Doğa korumacı anlayış, toplumsal yaşamı yeniden oluşturmayı değil sadece toplumun karışık olan kısımlarını düzenlemeyi hedeflemektedir. Bu anlayış içerisinde en çok ön plana çıkan çare, çevreye zarar veren veya kirleten kişilere cezalar verilmesidir. Doğa korumacı anlayış, ekolojik dengede meydana gelen bozulmalara ve bilinçsiz bir şekilde artan nüfusa odaklanmıştır. Doğa korumacı anlayış, çevreyi korumaya yönelik resmi anlamda

areler retilmesi gerektiğini savunmaktadır (Ertürk, 1994: 114). Bu anlayış çevrenin korunması için resmi zmleri ön plana sürdüğü için yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesine neden olan dalga olarak anılmaktadır (Bozkır, 2018: 59).

Doğal yaşamın korunması amacıyla insanların bir araya gelmesi sanayileşmenin başlaması ile eş zamanda gerçekleşmiştir. İlk doğa korumacı ise, 1854 tarihinde oluşturulmuş olan ‘‘Ulusal Doğayı Koruma Enstitüsü’’ olmuştur. Doğadaki bütün hayvanlar ve bitkiler korunmaya çalışılmıştır. Zaman içerisinde farklı örgütlenmeler ile üzerinde çalıştıkları konuları eşitlendirmişlerdir. Doğaya verilen zararlara tepki göstermek adına çeşitli protestolar düzenlenmiştir. Aynı zamanda da 20. yüzyılın başlarında ilk defa doğal parklar meydana getirilmiştir. 1960’lı yıllarda doğa tahribi çok ciddi boyutlarda ilerlemiştir. Bu ilerleyişe büyük bir tepki göstermek adına 1969 yılında ilk çevreci hareket gerçekleştirilmiştir. Bu hareketi, ‘‘Fransız Doğayı Koruma Dernekleri Federasyonu’’ hayata geçirmiştir. 1972 yılında ise, ‘‘Doğa için Anayasa Komitesi’’ birçok doğa koruma örgütlerini bir araya toplamıştır. Bu örgütlerin bir araya getirilmesinin amacı, siyasal alanda söz hakkı elde etmelerini sağlamaktır (Simonnet, 1993: 99).

2.2.3.1.2. Ekolojik Hareket

İkinci dalga olan ekolojik hareket, 1960’lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu dönemlerde ekolojik hareket, yeni evre hareketi olarak anılmaktadır. Ekolojik hareket de içerisinde doğayı koruma ve kirliliğe karşı tedbirler alma gibi hedefler barındırmaktadır. Fakat bunların yanında ekolojik hareket yönünü yeni sorunlara çevirmiştir. Bu dönemde yapılmış olan çevreci gösterilerinin temel amacı, endüstrinin neden olduğu yeni evre sorunlarına tepki göstermektir. Yeni evre sorunları, nükleer kuvvetlerin var olmaya başlaması, tabii varlıkların tükenmesi ve zararlı atıkların doğayı tahrip etmesi olarak sıralanmaktadır. Bu sorunların ortaya çıkması ile toplumsal yaşamda bozulmalar meydana geldiği savunulmaktadır. Aynı zamanda yeni evre sorunları, toplumsal hayatın niteliğinde azalmalara neden olmaktadır. Çevreci düşünceye sahip gruplarda, yeni evre sorunlarının önüne geçilmesi ve toplumsal hayattaki bozulmaların düzeltilmesi için gösteriler düzenlemektedir. Endstriyelleşmenin sonucunda ortaya çıkan evre sorunları halen devam etmektedir. Bu yüzden de dünyanın birçok yerinde ekolojik hareketler yapılmaktadır. Çevreci

hareketlerin görünürlük elde edebilmesi, endüstri devrimin gerçekleştiği zamanlarda mümkün olmamıştır. Endüstriyelleşmenin ilerlemesi ve bu ilerleyişin çevrede ve toplumsal yaşamda bozulmalar ortaya çıkartması hareketlerin varlığını göstermiştir (Bozkır, 2018: 60).

Ekolojik hareket, iş birliğine dayanmaktadır. Aynı zamanda özgürlüğe vurgu yapmakta ve içerisinde farklılıklar barındırmaktadır. Hayatın devam edebilmesi için savaşların olmaması gerekmektedir. İnsanlar savaşmak yerine barışı sağlamalı ve birbirlerine karşı anlayış içerisinde hayatlarını devam ettirmelidir. Bu sayede insanlar kendilerine yetebilecek ve aynı zamanda da kendilerini yönetebileceklerdir. Ekolojik hareket, insanların barış içinde yaşadığı ve kendilerini yönetebildiği bir yapının var olması gerektiğine işaret etmektedir. Ekolojik hareket, ataeril düzenin ortadan kalkıp anaeril yapının gelmesi gerektiğini öne sürmektedir. Aynı zamanda da insan ile ilgili olan bütün konularda yenileşmeye gidilmesi gerektiği önerilmektedir. İnsanlara ve insan yaşamına değer verilmelidir. Maddi anlamda kazanımlar elde etmek için çabalamak yerine sosyal yaşamda yenilikler yapmaya odaklanılması ön plana çıkartılmaktadır. Ekolojik hareket, yeni fikirlerin şekil almasını ifade etmektedir. Küreselleşme, işsizlik, siyasal anlamda tarafsızlaşma ve standartlaşma gibi birçok insanlar açısından olumsuzluk ifade eden olgular ekolojik hareketlerin temellerinde yer almaktadır (Öztunalı Kayır, 2003: 79-80).

2.2.3.2. Dünya’da Çevreci Hareketlerin Gelişim Süreci

Çevre hareketleri kendi içerisinde farklılıklar gösterdiği gibi dünyanın farklı yerlerinde de farklı çevre hareketleri meydana gelmiştir. Bu çevre hareketlerinin meydana geldiği ülkeler arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Bunun yanında bir ülkede oluşturulmuş çevreci gruplar içerisinde bile ayrılıklar bulunmaktadır (Görmez, 2007: 106). Özellikle 1970’li yılların yarısına gelindiğinde çevreci düşünceler siyasallaşma eğilimine girmiştir. Bu yıllar içerisinde toplumsal yaşamda çevreci düşünce oldukça güçlenmiştir. Çevreci düşüncesinin siyasallaşmaya başlaması 1970 ile 1980’li yılları kapsamaktadır. Bu siyasallaşma süreci her ülkede farklı şekillerde başlamış ve farklı şekillerde de ilerlemeler kaydetmiştir. Tüm bu farklılıklar temel alınarak çevreci gruplar, faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu yüzden de dünyanın her yerinde çevre hareketleri farklı bir gelişim süreci göstermektedir (Ertürk, 1994: 122-123).

Yeşiller hareketi, çevre hareketi ile ortaya çıkmış ve zaman içerisinde ekolojik özelliklere sahip olmuştur. Yeşiller hareketi, ilk defa 1974 tarihinde Fransa'da ortaya çıkmıştır (Öztunalı Kayır, 2003: 82). Fransa'da başlayan ekoloji hareketi yıllar içerisinde gelişim göstermiştir. Ekolojik hareket ilk adımını 1970'li tarihlerin başında atmıştır. Bu yüzden de bu tarihlerde düzensiz bir ilerleme göstermiştir. 1971 tarihinde Fransa'da Çevre Bakanlığı oluşturulmuştur. 1974 sonrasına gelindiğinde ise hareket, bir görünürlük kazanmıştır. Daha sonrasın yıllar içerisinde ilerlemeler gösteren ekoloji hareketi 1984 tarihinde siyasallaşmıştır. Fransa'da 1984 tarihinde Yeşiller Partisi oluşturulmuştur. Yeşiller Partisi'nin genel prensipleri arasında özerklik, çevre ve yardımlaşma bulunmaktadır. Fransa'da ortaya çıkan ekolojik hareket, ekonomik anlamdaki gelişmeyi ve yerel düzeydeki özerkliği sorgulamaktadır (Görmez, 2007:108-109). Yeşiller partisi, “Temiz Dünya” ve “Barışçıl Bir Yaşam” sloganlarını ön plana çıkartmaktadır. Yeşiller Partisi'nin hedefleri incelendiğinde sosyalist partilerle benzer düşünceler paylaştığı ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden de Yeşiller Partisi, köktenci bir parti özelliğine sahip değildir (Ertürk, 1994: 125).

Almanya, çevre hareketlerinin çok kuvvetli olduğu ülkelerden bir tanesidir. Yeşiller hareketi, Almanya'da grev gösterileri şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu hareketler daha çok sosyal yaşamdaki olumsuzluklara tepki niteliğinde gerçekleştirilmektedir. Hareketlerin temsilcileri ise, Yipiler ve Hippiler oluşmuştur. Sonrasında ise Yipiler ve Hippilerin yardımcı olması ile öğrenci hareketleri gelişim göstermektedir. Almanya'da çevre sorunlarının artış göstermesi ile insanlar bir çözüm arayışı içerisine girmiştir. Birçok insan, Hür Demokratların ve Sosyal Demokratların çevre sorunlarını köktenci bir siyaset ile çözüme kavuşturacağını umut etmektedir. Fakat eğitim seviyesi yüksek ve genç kesim böyle bir umuda bel bağlamamıştır. Bu yüzden de orta sınıfta yer alan insanlar farklı çözüm yollarının arayışı içerisine girmiştir. Nükleer enerji karşıtı olan insanlar, siyasal nitelikler elde etmeye başlamıştır. Bazı teşkilatlanmalar ise, sosyal yaşamda gerçekleştirilen alternatif eylemlere karşı grevler yapmıştır. Barış Hareketi bu tutumlar içinde en çok ses getiren olmuştur. Almanya'da birçok köktenci grubun istememesine rağmen Yeşiller hareketinin siyasallaşma süreci başlamıştır (Görmez, 2007: 106-107).

İngiltere, çevreci fikirlerin çok kuvvet elde edemediği bir ülkedir. İngiltere'deki çevreci hareketler, yasama organının içerisinde faaliyet gösterememiştir (Ertürk, 1994:

124). İngiltere'de çevreci fikirlere sahip ilk oluşumlar, “Footpaths Preservation Society” ile “Open Spaces” toplulukları olmuştur. Sanayi inkılabı ilk olarak İngiltere'de ortaya çıktığı için çevre ile ilgili konularda o dönemlerde dile getirilmeye başlanmıştır. Çevreyi korumak adına birçok yapı faaliyette bulunmuştur. Fakat bugünkü tanımıyla çevre hareketlerinin varlığı 1950 ve 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Bu dönemler içerisinde başka sanayi toplumlarında da çevreci fikirler ön plana çıkmıştır. Bu fikirler ışığında da çevre hareketleri oluşturulmaya başlanmıştır. 1980'li tarihlerde ise “Ekoloji Partisi” ve “Yeşil Barış” gibi çevreci topluluklar faaliyette bulunmuştur. Ekoloji Partisi'nin adı 1986 tarihinde Yeşil Parti şeklinde değiştirilmiştir. Yeşil Parti, İngiltere'deki çevreci fikirlere sahip olan tek partidir (Görmez, 2007:109-110). Aynı zamanda Yeşil Barış (Greenpeace), çevre hareketlerinin siyasal boyutlara ulaşmasında çok etkili olmuştur (Öztunalı Kayır, 2003: 82).

ABD, çevreci fikirlerin çok fazla siyasal bir niteliğe sahip olamadığı ülkelerden birisidir. Çevreci fikirler, Almanya ve Fransa olduğu gibi siyasal özellikler kazanamamıştır. Çünkü ABD'deki çevreci toplulukların amaçları arasında politik süreçleri cezbetmek çok fazla bir yere sahip olmamıştır. Daha çok bu süreçlerin bitiminde ortaya çıkan siyaset ile ilgilenmişlerdir. ABD'deki çevreci topluluklar; kampanyalar oluşturarak ve yardımlar toplayarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Çevreci topluluklar; üye olunan kurumlar, vakıflar ve enstitüler ve uluslararası kurumlar olmak üzere üç farklı şekilde oluşmaktadır. Üye olunan kurumlarda amaç, çevre ile ilgili mevzularda siyasetçileri etkilemektir. Vakıflar, çevre ile ilgili mevzularda faaliyet gösterecek olan topluluklara maddi sağlamaktadır. Enstitüler ve uluslararası kurumlar ise, uluslararası boyuttaki kurumların çevre ile ilgili olan politikaları ile alakadar olmaktadır. ABD'deki çevreci toplulukların yapmış oldukları en önemli faaliyet, Dünya Bankası'nın politik anlamda farklılaşmaya gitmesini sağlamak olmuştur. Bu farklılaşma sayesinde, maddi yardım yapılacak olan tasarımlarda çevre ile ilgili olan konulara öncelik tanınacaktır (Ertürk, 1994: 125-126).

2.2.3.3. Türkiye’de Çevreci Hareketlerin Gelişim Süreci

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’deki problemlerin birçoğu Osmanlı Devleti'nin zamanından kalma problemlerdir. 1920'li tarihlerde daha çok siyasi ve mali boyuttaki düzenlemeler ağırlık verilmiştir. Çevre sorunları ile ilgili çalışmalar daha çok

Ankara ili kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında “Belediye Kanunu, Köy Kanunu ve Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” gibi düzenlemeler ile çevrede oluşan kirliliği engellemek amacıyla yapılan çalışmalar ülkenin birçok yerinde etkili olmaya başlamıştır. Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde yapılan bazı yayınlar ile de çevre sorunları dile getirilmiştir. Bu yayınlar arasında; “İller ve Belediyeler Dergisi, Mimar Dergisi ve Şehremaneti Dergisi” bulunmaktadır. 1945 ve 1946 tarihleri arasında dernek oluşturma özgürlüğü sağlanmıştır. Dernek oluşturma özgürlüğü sayesinde toplumsal yaşamda çevreci düşünceye sahip dernekler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1955 yılında kurulan Türk Tabiatını Koruma Derneği" gibi çevreci derneklerde rakamsal artışlar görülmüştür. Özellikle 1950’li tarihlerde çevreyi koruma amacıyla büyük adımlar atılmıştır. Bu adımlar arasında “Orman Kanunu ve İmar Kanunu” bulunmaktadır. Aynı zamanda 1950’li tarihlerde halk arasında hava kirliliği sorunu konuşulmaya başlanmıştır (Görmez, 2007: 120).

1961 yılı Türkiye’de önemli değişikliklerin yapıldığı bir çağı ifade etmektedir. Özellikle 1961 Anayasası ile yapılan düzenlemeler ülkenin ilerleyişi açısından önemli bir yere sahip olmuştur. 1961 Anayasa’sında planlama fikri ortaya atılmıştır. Bu planlama fikri ile ülkede kalkınma planları uygulanmaya başlamıştır. 1961 Anayasası’nda direkt olarak çevre fikri ön plana çıkartılmamıştır. Fakat ormanlarla ilgili yapılmış olan düzenlemeler ile dolaylı olsa bile çevre ve çevre sorunlarına değinilmiştir. Beş yıllık kalkınma planlarında ise çevre konusu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Birinci beş yıllık planda çevre dolaylı bir şekilde yer almıştır. Diğer kalkınma planlarında ise çevre doğrudan ve dolaylı olarak ele alınmıştır (Yıldırım, 1997: 74). Çevreci fikrin Türkiye’de ön plana çıkması 1970’li tarihlere dayanmaktadır. Türkiye, 1972 tarihinde Stockholm’de gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler İnsan Konferansı”nda yer almıştır. Buna bağlı olarak çevrenin doğrudan ele alınması 1973 ile 1977 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu tarihler arasında üçüncü beş yıllık kalkınma planı uygulanmıştır. 1970’li tarihlerde çevre sorunları her geçen gün daha çok artmış ve görünür hale gelmiştir. Bu durum üzerine, toplumsal yaşamda faaliyetler düzenlenerek çevre sorunları ile ilgili mücadele başlatılmıştır (Ertürk, 1994: 127).

1982 Anayasası ile birlikte ilk defa insanlara çevre hakkı tanınmıştır. Çevre hakkı, bütün insanların temiz bir çevrede yaşaması gerektiğini öne sürmektedir. Bunun yanında çevrenin temizliğinden ve gelişimden de devleti ve halkı sorumlu tutmaktadır.

1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu, çevrenin muhafaza edilmesi, geliştirilmesi ve kirliliğe engel olunması gibi konularda ana kaynak olmuştur (Yıldırım, 1997: 78). Özellikle 1984 tarihinden itibaren çevre ile ilgili olan konulara vatandaşlar dahil edilmeye başlanmıştır. Türkiye'de ilk defa çevreyi korumaya yönelik olarak başlatılan çevreci hareket, Muğla ilinde bulunan Gökova'da termik santral yapılmak istenmesi üzerine kendisini göstermiştir. Daha sonrasında ise İstanbul ve Ankara illerinde de çevreyi ve canlıları korumak adına çevreci fikirlere sahip hareketler gerçekleştirilmiştir. Çevreyi korumak adına yapılan yürüyüşler ve eylemler Türkiye'deki çevreci hareketlerin ilk kıvılcımları olarak kabul edilmektedir. Bu hareketler sayesinde; halk tarafından çevreci düşünce benimsenmeye ve ses getirmeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda gelişme gösteren çevre hareketleri, çeşitlenen çevreci dernekler sayesinde daha çok ses getirmiştir. 1986 tarihine gelindiğinde ise çevre ile ilgili konularda siyasallaşmalar ortaya çıkmıştır (Ertürk, 1994: 128).

Çevre hareketlerinin siyasallaşmaya başladığı 1980'li tarihlerde birçok çevreci dernek, çevre ile ilgili konularda çalışmalar yürütmüştür. Dernekler zaman içerisinde git gide daha çok yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Çevre Vakfı ve Türk Tabiatını Koruma Derneği gibi çevreci derneklerin etkileri artmıştır. Köktenci çevrecilerle birlikte faaliyet gösteren gönüllü kuruluşlarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu kuruluşların yanında, 1988 yılında siyasal yaşamda Yeşiller Partisi yer almıştır (Görmez, 2007: 147). Çevre hareketlerinin siyasallaşmasındaki en büyük etken Yeşiller Partisi olmuştur. Çünkü Yeşiller Partisi, alışlagelmiş parti amaçlarının dışında daha farklı amaçlara hizmet etmek için oluşturulmuştur. Yeşiller Partisi'nin amaçları, çevre ve toplumsal yaşamla ilgili olan konulardan meydana getirilmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde çevre ile ilgili önemli gelişmeler olmuş ve bu gelişmeler sayesinde yeşil hareket daha da çok ilerlemiştir. Üniversitelerde bölümlerin açılması ve kitle iletişim araçlarının etkilerinin artması önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. 2000'li tarihlerde de çevreci düşünce savunulmuş ve vatandaşlara aşılana devam edilmiştir. Bunun yanında çevre ve siyaset arasındaki sorunlarda devam etmiştir (Bozkır, 2018: 63-64).

2.2.3.4. Türkiye’de Yeşil Siyaset ve Yeşil Partiler

Türkiye’de 1950’li tarihlerde etkili olmaya başlayan “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” güdümlü siyaset, doğal yaşamda ciddi sorunlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından ortaya çıkmış olan çevresel sorunlar artarak devam etmiştir. Doğal kaynaklar, hiç sonu gelmeyecekmiş gibi kabaca kullanılmıştır. Çevresel değerleri yıkma, bozma ve harap etmeler başlamıştır. Aynı zamanda insanların haklarına zarar verecek nitelikte davranışlar baş göstermiştir. Bunların yanında toplumsal yaşamda silahlanmalara özenmeler, vandalcılık ve insanların arasında ayrımcılık gibi birliği bozacak faaliyet yapılmaktadır. Toplumsal yaşamda meydana gelen bozulmalar doğal kaynakların tahrip edilmesini ve yok olmaya başlamasını hızlandırmıştır. Tüm bu sorunların geri planında yatan temel sorun ise politikaların yetersizliğidir. Türkiye’de Yeşiller Hareketi’nin amacı ise var olan bu sorunları çözüme kavuşturmaktadır. Bu yüzden de Yeşiller, rekabetin değil anlaşma ve dayanışmanın ön plana çıkması gerektiğini savunmaktadır. Doğal kaynaklara yönelik tehditleri ortadan kaldırabilmek adına Türkiye’deki Yeşiller, dünyadaki diğer Yeşiller ile birlikte hareket etmelidir. Tüm dünya bir dayanışma içerisinde olacak ve küresel alınan kararlar yerel düzeyde uygulanacaktır (Ertuğ, 2001: 239-240).

Türkiye’de özellikle 1980 ihtilali ile daha çok artan bozulmalara yönelik çalışmalar yapılmaya çalışılmıştır. Fakat bu yapılan çalışmalar çevreyi muhafaza etme adına pek başarılı olamamıştır. Çevreyi muhafaza etmek adına çıkartılan yasalar ve yapılan işler eksik kalmıştır. Bu dönem içerisinde yapılan faaliyetlerde çevreci düşünce yeteri kadar hâkim olamamıştır. Çevreci politikaların uygulanması Türkiye’nin uluslararası alanda bırakacağı etkide büyük bir önem taşımaktaydı. Bu yüzden de kitle iletişim araçları yoluyla sürekli olarak yurttaşların çevreyi muhafaza edebilmesi için belirli bir eğitim almaları gerektiğini vurgulanmaktadır. Hükümet, çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki en büyük neden olarak, yurttaşların çevre konusunda eğitimsiz olduklarını göstermektedir. Hükümet, çevre sorunun sorumlusu olarak halkı ön plana çıkartmıştır. Okullarda çevre dersleri verilmeye ve televizyonlarda da çevre ile ilgili yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Bu sayede vatandaşlara çevreyi muhafaza etmek adına yapmaları gerekenler öğretilmeye çalışılmıştır. Hükümet bir yandan vatandaşları eğitiyor diğer yandan ise çevrede meydana gelen kirlenmelere karşı herhangi bir tepki vermelerine izin vermiyordu. Çevre ile ilgili konular romantizm ile işlenmiştir. Bu

yüzden de devlet, ne kadar çevre konusunda vatandaşlarını eğitilse de kendisi sanayi faaliyetleri ile çevrenin kirlenmesi neden olmaktadır (Somersan, 1993: 33-34).

Türkiye’de özellikle 80’li yıllardan 90’lı yıllara doğru ilerlerken çevreci grupların sayılarında artış ve içeriklerinde çeşitlenmeler ortaya çıkmıştır. Türkiye’de çevreci düşünce açısından atılmış olan en önemli adım “Yeşiller Partisi”nin oluşturulmasıdır. Yeşiller Partisi, 1988 yılında kurulmuştur. Yeşiller Partisi, çevreci muhalefet fikirlerini ön plana çıkartmayı amaçlamıştır. Türkiye’deki Yeşiller bu yönü ile Avrupa’daki Yeşillerden ayrılmaktadır. Çünkü Yeşiller Partisi’nin amacı direk olarak iktidar ile ilgili değildir. Yeşiller Partisi, çevre ile ilgili olan tüm konulara öncelik vermiştir. Çevre ile ilgili olan konuların dayanışma içerisinde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Aliğa’da yapılmak istenilen termik santrale tepki göstermek adına oluşturulan örgütlerde de dayanışma ön plana çıkartılmıştır. Çevre hareketlerinin ancak bir dayanışma ve uzlaşma ile başarı getirebileceği ileri sürülmektedir. Bu yüzden de Yeşiller Partisi, dayanışma ve uzlaşma adı altında faaliyetlerini yürütmüştür. Yeşiller Partisi, hedeflerine ulaşabilmek adına seçimlere katılmak için çaba vermiştir. Fakat bu çabası olumlu sonuçlanmıştır. Parti, varlığını sürdürdüğü zaman içerisinde seçimlere katılmamıştır. Daha sonrasında ise parti içerisinde çevreci fikirler ve faaliyetlerde uygulanacak taktikler konusunda düşünce farklılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır (Cerit Mazlum, 2014: 234).

Yeşiller Partisi’nin, ilk genel başkanı olan Celal Ertuğ, gerçekleştirmek istedikleri hedeflerin hepsinin çevre ile ilgili olduğunu dile getirmiştir. Parti, hümanist bir bakış açısına sahip olduğu için toplumun her kesiminden insanlara içerisinde yer vermiştir. Yeşil Harekette, aykırı toplulukların yer alması toplumun diğer kesimleri tarafından eleştirilmiştir. Ateistlerin ve eşcinsellerin, Yeşil Hareket içerisinde rol oynamaları dini düşünceleri ağır basan kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır. Dinci kesim, çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki neden olarak insanların dini düşüncelerden uzaklaşmasını göstermektedir. Onlara göre, İslami fikirler ile çevre muhafaza edilebilir ve çevre sorunları ortadan kaldırılabilir. Türkiye’de meydana getirilmeye çalışılan çevreci fikirler kendi aralarında düşünce farklılıkları yaşamaktadır. Bu yüzden de çevreci fikirlerin oluşumu ve toplum tarafından kabul görmesi çok kolay olmamıştır. Temelde iki farklı çevreci fikir ortaya çıkmıştır. Bu çevreci fikirlerden ilki, salt çevreciler; ikinciler ise, gökkuşağı çevrecilerdir. Salt çevreciler sadece çevre ile

ilgili konular üzerine çalışmalar yapmaktadır. Gökkuşığı çevreciler ise, çevre konularının yanında, sosyal yaşamda ortaya çıkmış olan problemlerle de ilgilenmişlerdir (Keleş, 1997: 261-263).

Yeşiller Partisi'nin temel hedefleri arasında insan ve çevre arasındaki etkileşimi olumlu yönde değiştirmek ve doğal yaşamın iyileştirilmesi bulunmaktadır. Bu hedeflerin yanında tüm dünyaya barış ortamı oluşturulması gerektiği de vurgulanmıştır. Yeşiller Partisi'nin programının içerisinde sosyal yaşamdaki sorunlar, doğa, demokrasi ve barış konulara yer verilmiştir. Yeşil Partisi'nin çevreci görüş ile hazırlanmış olan hedeflerinin yanı sıra parti içerisinde farklı fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu farklı fikirlerin ortaya çıkması ile partide ayrılıklar oluşmuştur. Bütün bunların neticesinde ise 1994 tarihinde Yeşiller Partisi'nin faaliyetlerine son verilmiştir. 2008 tarihine gelindiğinde ise “Yeşiller Partisi” tekrardan kurulmuştur. Yeni kurulmuş olan Yeşiller Partisi'nin içerisinde eski partide faaliyet göstermiş bireylerde yer almıştır. Yeşiller Partisi'nin amacı iktidarı ele geçirmek olmamıştır. Partinin amacı; politik kaygılar değil, yeşil siyaseti var etmek ve muhalefet bir parti olarak devletin yaptıklarını tenkit etmektir. Yeşiller Partisi'nde on ana ilke yer almaktadır. Bu ilkelerde; ataerkil düşünceyi kabul etmemek, sürdürülebilir kalkınma ve küresel anlamda verilen mücadele gibi fikirlerden oluşmaktadır. 2008 tarihinde kurulmuş olan bu Yeşiller Partisi de daha sonrasında kapatılmıştır. Parti, “Eşitlik ve Demokrat Partisi” ile bir çatı altına girmiştir. Bunun sonucunda ise, 2012 tarihinde “Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi” olarak faaliyete geçmiştir (Bozkır, 2018: 65).

2.3. ÇEVRE HAREKETLERİ VE KADIN

19. yüzyılın yarısından sonra tüm dünyada çevre kavramı ve çevreyi koruma fikri büyük ilgi görmeye başlamıştır. Bu fikri destekleyen nitelikte yaklaşımlar ortaya atılmaya başlanmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise çevredeki bozulmaların giderek büyümesinin tüm canlılar için büyük bir tehlike olduğu gözler önüne serilmiştir. Bu dönemde özellikle çevre ilgili konularda çalışmalar yapmak üzere gönüllü kuruluşlar bir araya gelmeye başlamıştır. Doğada bulunun her canlının ve insan sağlığının korunması için çeşitli çevre hareketleri ortaya çıkmıştır. 1960'lı tarihlerin sonralarına doğru yaşanan öğrenci hareketleri ise, çevre hareketlerinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır (Karacan, 2013: 6). 1970'li yıllara gelindiğinde ise, çevre hareketleri yükselişe

geçmiştir. Aynı zamanda 1974 yılında ekofeminizmin ortaya çıkması ile çevre hareketleri daha farklı bir boyut kazanmıştır. Ekofeminizm, üçüncü dalga feminizm düşüncesinin içerisinde yer almaktadır. Üçüncü dalga feminizmde kadınların farklı boyutlarda ele alınmıştır. Bu dönemde ekofeministler ele alınan farklı boyutlara odaklanarak hem kadının hem de doğanın maruz kaldığı sorunları kendisine konu edinmeye başlamıştır. Kadın ve doğa arasındaki benzerliklerden yola çıkılarak her ikisinin de maruz kaldıkları sorunlara çözüm yolları aranmaktadır. Kadınların hem kendilerini hem de doğayı kurtarma çabaları internet sayesinde büyük boyutlara ulaşmıştır. Ekoloji ve feminist düşüncüyü birleştiren internet siteleri sayesinde birçok kadın bir araya gelmiştir. Bu siteler sayesinde kadın ile doğanın ilişkisi ön plana çıkartılmıştır (Özdemir ve Aydemir, 2019b: 264).

Ekofeminizm, feminizm ile ekolojinin bir araya getirilmesi ile meydana gelen çevre hareketidir. Ataerkil düşünce yapısı kadını ve doğayı aynı kabul etmektedir. Kadını ezen bu yapı aynı şekilde doğayı ezmiş ve tahrip etmiştir. Ekofeminizm adı altında gerçekleştirilen tüm çevre hareketleri, kadınların ataerkil yapıya son vermek amacıyla yapmış oldukları hareketlerdir. Çünkü kadınlara göre hem kendi hem de doğanın sorunlarının çözülebilmesi ataerkil düşüncenin ortadan kalkması gerekmektedir. Kadınların, çevreye yönelik olan korumacı tavırları çevre hareketlerinin gelişimlerinde önemli rol oynamıştır. Kadın, doğanın tıpkı kendisi gibi olduğunu bildiği için onu çok iyi tanımaktadır. Doğanın çok cömert olduğunu ama haksız yere kullanılmaya başlandığında da affedici olmadığını bilmektedir. Bu yüzden de kadınlar, çok geç olmadan doğayı kurtarmak ve ona zarar vermek isteyenlere engel olmak adına çevre hareketlerini gerçekleştirmektedir (Alıca, 2017: 155-157).

2.3.1. Ekofeminizmin Ortaya Çıkışı ve Anlamı

Ekofeminizm ilk defa 1974 tarihinde literatürde yer almıştır. Ekofeminizmin literatürde yer almasını sağlayan kişi Françoise d'Eaubonne olmuştur. Aynı zamanda Françoise d'Eaubonne, çevre ile feminist hareketlerin bir araya getirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ekofeminizmin temelinde yer alan düşünce, kadın ve doğa arasındaki ilişkiden yola çıkılarak meydana getirilmiştir. Çevrede ortaya çıkan sorunlar ile kadınların karşı karşıya kaldıkları sorunlar birbirleri ile ilişkilendirilmiştir. Çevrede ortaya çıkmış olan sorunların birçoğunda kadınların görüşleri dikkate alınarak

çözölmeye çalışılmaktadır. Ekofeminizm içerisinde baskın olarak kadının ve doğanın birlikteliğı ön plana çıkartılmıştır. Çünkü toplumsal yaşam içerisinde erkeklerin, kadınlar üzerinde baskı uygulaması ile insanların, doğal çevre üzerinde baskı uygulanması birbirine benzetilmiştir. Kadın ve doğa farklı nedenlerden kaynaklı olsa bile aynı şekilde bir ezilmişlik yaşamaktadır. Bu yüzden de doğada meydana gelen bozulmalarda erkek odaklı anlayış neden olarak gösterilmektedir (Topgül, 2012: 72).

Ekofeminizmin ana hedefleri arasında doğayı çözümlemek bulunmaktadır. Doğada meydana gelen olayların çözömlenmesinin yanında kadın ve doğa arasındaki çözümlemelere de odaklanılmıştır. Bu çözümlemelerde ön plana çıkan olgu ise baskı ve zorbalıktır. Kadının tarih içerisinde bu baskı ve zorbalık şekillerinde bulundukları yer çözümlemelerde dikkate alınmaktadır. Ekofeminizmin vermiş olduğı çaba hem doğayı hem de kadınları baskı ve zorbalık altından kurtarmak içindir. Kadınlar tarih boyunca farklı nedenlerden dolayı her zaman doğa ile aynılaştırılmıştır. İnsanoğlunun doğaya ve erkeğın de kadına verdiğı zarar hiçbir zaman inkâr edilememiştir. Çünkü tüm bu zararlar gözle görünebilecek kadar büyük boyutlara ulaşmıştır. Kadınların var oldukları zamanlardan beri vermiş oldukları en büyük mücadele ise eşitlik kazanmak adına olmuştur. Kadınlar bir taraftan eşitlik içerisinde yaşamları sürdürebilmek adına mücadele ederken diğler taraftan doğa, sonu hiç düşünölmeden tahrip edilmektedir. Yok olmaya yüz tutmuş bir dünyada önceliğın eşitlik arayışına verilmesinin ne kadar doğru olup olmadığı zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Tüm canlıların ölümüne neden olan bir sistemde herkesin eşit bir şekilde yer alması ne kadar önemlidir? İşte ekofeminizm bu soruya bir cevap bulabilmek adına çalışmalar yapmaktadır (Berktaş, 2018: 17-20).

İnsanoğlunun, hayvanlar ile arasındaki en büyük farklılık yıllar öncesinden akıl olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında akıl sahibi kişi olarak sadece erkekler gösterilmiş, kadınlar ise akıldan yoksun olarak tanımlanmıştır. Burke'e göre (1989), kadınlar birer hayvandır. Ayrıca kadını hayvan olarak kabul etmek ile kalmayıp onları hayvanların en aşağıda olanlarından görmektedir. Aynı zamanda Cato (1989) ve Swift'e (1989) göre de kadın birer hayvan olarak kabul edilmektedir. Hatta kadınların birer hayvan bile olamayacağı düşöncesi vurgulanmıştır. Çoğı zaman kadın, doğaya benzetilerek aşağılanmıştır. Kadın, doğada var olan olumsuzluklar ile bir tutulmuştur. İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek için nasıl doğaya ihtiyaç duyuyor ise; erkeklerin

de üreme ve beslenme için kadınlara ihtiyaç duydukları öne sürülmüştür. Bu yüzden de kadın sadece erkeklerin ihtiyaçlarını karşılamak için var olan bir canlı olarak kabul edilmiştir. Kadın ve doğa denilince akla gelen benzerliklerden biri, her ikisinin de doğurganlığıdır. Bu özellikle ile kadının el üstünde tutulması ve toprak anaya benzetilerek değerli kabul edilmesi beklenirken çoğu zaman kadın sadece dünyaya çocuk getiren akılsız canlı olarak nitelendirilmiştir. Bu yüzden de kadın ve doğa benzerliği her zaman her ikisinin de ezilmişliğini çağrıştırmaktadır (Plumwood, 2004: 33-35).

Kadınlar, doğanın kullanım alanını genişletmiştir. Kadınlar, bitkileri incelemiş ve onları ekmeyi öğrenmiştir. Aynı zamanda tarımın ve tarımda kullanılan birçok aletin ortaya çıkmasını da sağlamışlardır. Kadın, insanoğlunun gelişim aşamalarında çok etkili olmuştur. Erkek yerine kadın her zaman ev ve yakın çevre ile ilgilenmiştir. Bu sayede de kadın, doğa ile daha çok yakınlık kurmayı başarmıştır. Kadının doğa ile bu yakınlığı zaman içerisinde doğaya karşı duyarlılığını da artmıştır (Bookchin, 1994: 144-145). Erkeğin, kadına oranla doğadan daha uzak olması ve ataerkil toplum yapısı yüzünden doğada tıpkı kadın gibi eziyet görmüştür. Ekofeminizm, kadının ve doğanın, erkeğin esaretinden kurtarılması gerektiğini öne sürmektedir. Kadının erkeğin esaretinden kurtulması ile toplumsal cinsiyet eşitliği ve doğanın da erkeğin esaretinden kurtulması ile ekolojik eşitlik sağlanacaktır (Topgöl, 2012: 74).

2.3.2. Ekofeminizmin Amaçları ve Türleri

Toplumsal hayatta ataerkil yapının baskın olması yüzünden sürekli olarak eşitsizliklere maruz kalan kadınlar, aynı eşitsizliği doğanın da yaşadığını düşünmektedir. Bu ekofeministler, doğanın haksız yere tahrip edildiğini dile getirmektedirler. Doğa ile aralarında bu eşitsizlikten kaynaklı olarak sıkı bir bağ kurmuşlardır. Ekofeminizm temel amacı; kadınların ve doğanın maruz kalmış olduğu bu eşitsizliğe bir son vermektir. Aynı zamanda ekofeminizm sadece doğaya ve kadına yapılan eşitsizliklere değil tüm insanlara yapılan eşitsizliklere de karşı çıkmaktadır. Ekofeministler, bir kişinin ırkı, cinsel yönelimi, dini veya sınıfsal konumu yüzünden eşitsizliğe maruz kalmasını sert bir dil ile eleştirmektedir. Ekofeminizm, bir tarafın egemen olurken diğer tarafın ezildiği ideolojik fikirleri kabul etmemektedir. Ekofeminizme göre, kadının ve doğanın ezilmesinin nedeni; ataerkil fikirlerdir.

Ekofeminizm bir diğ er amacı; toplumsal yapılarda var olan ataerkil fikirleri ortadan kaldırmaktır. Bu y uzden de daha küçük yaşlardan itibaren hem kadınların hem erkeklerin aynı şekilde yetiştirilmeleri gerektiği vurgulamaktadır. Kadınların ve erkeklerin, biyolojik anlamdaki özelliklerinin vurgulanmaması ve her iki cinsiyetinde eksik olan yönlerinin psikolojik olarak tamamlanması gerektiği  ne sürülmektedir (Tamkoç, 2012: 77-78).

Ekofeminizmin, kadının doğa ile olan ilişkisi zaman içerisinde farklı fikir kalıpları ile yeniden  killenmi tir. Bu y uzden de farklı ekofeminizm türleri ortaya çıkmıştır. Batıda hüküm olan ataerkil düşüncede iki taraf bulunmaktadır. Bu taraflardan ilki eril ikincisi ise, dişidir. Bu düşüncenin hüküm olduğu toplumlarda ikinci tarafta bulunanlar her zaman birinci tarafta bulunanların gereksinimlerini karşılamak için bir nesne olarak kabul edilmiştir. Kadın ve doğa ikinci tarafta bulunmakta ve erkek gereksinimleri için kullanılmaktadır. Bu fikri savunanlara göre, kadının ve doğanın yazgısı aynıdır. Eril ve dişi taraflardan oluşan ikili yapının ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili ortak fikirler bulunmaktadır. Fakat bu ikili yapının ne zamandan itibaren kadınlar için olumsuzluklar ortaya çıkarttığı ile ilgili farklı fikirler bulunmaktadır. Carolyn Merchant, ekofeminizmi dört farklı kümede ortaya koymuştur. Dört farklı kümeden oluşan ekofeminizm türleri  u şekilde sıralanmaktadır: Liberal Ekofeminizm, Kültürel Ekofeminizm, Sosyal Ekofeminizm ve Sosyalist Ekofeminizm (Topg l, 2012: 75-76).

2.3.2.1. Liberal Ekofeminizm

Liberal ekofeminizm, doğanın ve insanın biriyle olan bağlantısına reformcu bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Doğanın ve insanın ikili ilişkisinin reformcu yaklaşım ile bir düzene oturtulabileceği  ne sürülmektedir (Tamkoç, 2012: 79). Liberal ekofeminizm görüşüne göre; doğal ve insan kaynaklı olan kirleticilerin doğru kullanılamaması sonucundan  evre sorunları ortaya çıkmıştır. Liberal ekofeminizmin temelinde, egosantrizm fikri bulunmaktadır. Liberal ekofeminizme göre, pozitif bir toplum yapısının ortaya çıkabilmesi için bütün bireylerin üretim kabiliyetlerini en yüksek düzeyde ortaya koymaları gerekmektedir. Bu şekilde bir toplum yapısını ortaya koymayı hedefleyen liberal ekofeminizm yaklaşımının egosantrizm fikrini  ne sürmesi bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Liberal ekofeminizmdeki bu gizli baskı yapısı, kadınlara ve doğal yaşama zarar vermeye devam etmektedir. Kadınlar ve doğal

yaşam alanları çiğnenmekte ve gelişimleri engellenmektedir. Kadınların ve erkeklerin eşit durumlara getirilmesi doğal yaşam açısından da önem taşımaktadır. Çevre ile ilgili konularda erkeklere verildiği gibi kadınlara da eğitim verilmesi doğal yaşamın korunmasına ve gelişmesine olanak sağlayacaktır (Özdemir ve Aydemir, 2019b: 270).

Liberal ekofeminizmde iyi yönetim ve yasa vurgusu bulunmaktadır. Doğal kaynaklarda meydana gelen sorunların iyi yönetim ve iyi yasa ile çözüme ulaştırılabileceğine vurgu yapılmaktadır. Çünkü liberal ekofeminist düşünürlere göre çevre sorunlarının var olması ilerlemenin sürati ile doğru orantılıdır. Çevre sorunlarını engellemek için iyi yönetim ve iyi yasanın gerekliliğinin yanında kadınlara eşit haklar ve fırsatlar da sağlanması gerekmektedir. Doğal kaynakların korunması ve kullanımı, çevre konularındaki eğitimlerde eşit haklar sağlanması ve kanun hazırlama gibi konularda kadınlara da tıpkı erkeklerde olduğu gibi haklar verilmelidir. Kadınlar, erkekler ile eşit haklara sahip olduğunda çevre ile ilgili konularda birçok başarı elde edebilecektir. Kadınların bu konularda başarı elde edememesi erkeklerin gerisinde yer alması ve tıpkı çevre gibi ezilmelerinde kaynaklanmaktadır (Tamkoç, 2012: 80).

2.3.2.2. Kültürel Ekofeminizm

Kültürel ekofeminizm görüşüne göre, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklar doğuştan gelen birtakım özelliklere dayanmaktadır. Bu özelliklerin birçoğunun farklılık göstermesi her iki tarafında biyolojik yapılarından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden de genel anlamda bakıldığında kadınlar ve erkekler birbirlerinde farklı olarak kabul edilmektedir. Kültürel ekofeministler daha çok kadınlar ile doğa arasında bir bağlantı oluşturmaya dikkat çekmektedir. Anaerkil düşünce ile doğa arasındaki benzerlikler ön plana çıkartılmıştır. Sevecen olma, maneviyat duyguların baskın olması ve dayanışma fikrinin ön planda yer alması gibi anaerkil özellikler ile doğa arasında bağlantı kurulmuştur. Bu şekilde kadınların hem sosyal yaşamda üstlenmiş oldukları rolleri açısından hem de doğuştan gelen özelliklerinden dolayı doğa ile benzerlikler taşıdığı öne sürülmektedir. Tüm bu benzerlikler kadını ve doğayı birbirine yaklaştırmaktadır. Kadınlar kendilerini doğaya yakın hissettiği için doğayla ilgili olan tüm konulara hassasiyet ile yaklaşmaktadır. Kültürel ekofeminizmin, kadın ve doğa bu derece birbirine benzetmesi birtakım eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Kadının ve doğanın birbirine yakınlaştırılması, erkeğin dışlanmasına ve aynı

zamanda da kadının toplumsal yaşamda aşağıda yer almasını belirginleştirmesi nedenlerinden ötürü eleştirilmiştir (Özdemir ve Aydemir, 2019b: 270-271).

Kültürel ekofeminizm özellikle Batı kültürlerinde ön plana çıkmıştır. Kadın ve doğanın belirli özelliklerden dolayı birbirlerine benzetilmesinin yanında ikisi de toplumsal yaşamda ezilmiştir. Kültürel ekofeminizm, kadın ve doğanın ezilmesine karşı çıkmıştır. Kadınların doğum yapması ve çocukları emzirmesi aynı zaman da çocukların bakımından sorumlu olması sosyal yaşamda erkek kadar aktif olamamasına neden olmuştur. Kadın ev içi yaşamda ve yakın çevrede ön plana çıkmıştır. Kadının içinde bulunduğu alan daha kısıtlı olduğu için bu alanlarda ortaya çıkan her türlü problemi çözme konusundaki yeteneği gelişmiştir. Bu yüzden de kadınlar, problemler karşısında daha pratik çözüm yolları üretmektedir. Kadının doğuştan itibaren sahip olduğu özellikleri onu hem kişisel hem de ekolojik anlamda kuvvetli kılmaktadır. Tarih öncesi dönemlerde kadın, doğanın bir simgesi olarak kullanılmıştır. Özellikle kadının doğurganlığı, doğanın esin kaynağı olmuştur. Doğa tanrıçaları, kadınlardan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Aynı zamanda doğa tanrıçaları, sosyal yaşamda her zaman bir güç kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden de kültürel ekofeministler, bu güç kaynağının, kadının ve doğanın yeniden ele alınması ve haklar elde etmesi açısından bir neden olarak görmektedir (Tamkoç, 2012: 80-81).

2.3.2.3. Sosyal Ekofeminizm

Sosyal ekofeminizm, Murray Bookchin'in "sosyal ekoloji" fikri ile temellendirilmiştir. Sosyal ekofeminizm yeni bir toplumsal oluşumu savunmaktadır. Bunun yanında bu yeni toplumsal oluşumun içerisinde ekofeminizm prensiplerinin yer alması gerektiği vurgulanmaktadır. Sosyal ekofeminizmde ön plana çıkan bir diğer düşünce ise, yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasıdır. Sadece merkezi yönetimin baskın olduğu bir anlayış kabul edilmemektedir. Çünkü yerel yönetimlerin yetkilerinin artması ile kadınların da yönetimlere rahatlıkla katılabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda kamu ve özel sektör ikiliğinin de bu şekilde son bulacağı öne sürülmektedir. Buradaki temel amaç, kadın ve erkeği bürokratik anlamda da eşit duruma getirebilmektir. Toplumsal yaşamda var olan hiyerarşiye son vermek istenmektedir. Bu sayede kadın ve erkek eşit bir konuma gelecek ve aile içerisindeki birçok iş ortaklaşa

yapılabilecektir. Özellikle sadece kadının görevi olarak görülen çocuk bakımını da erkeklerin üstlenmesi gerektiğini dile getirilmektedir (Tamkoç, 2012: 81-82).

Sosyal ekofeminizme göre kadının ve doğanın ezilmesinin temel nedeni, sosyal yaşamdaki hiyerarşik düzendir. Bu yüzden de bu hiyerarşik düzenin ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Bookchin'e göre (1996), sosyal ekofeminizm, toplumsal yaşamdaki maddi ve sosyal baskılara odaklanmıştır. Maddi ve sosyal baskılar sonucu ortaya çıkan oluşumlar ele alınmıştır. Sosyal ekofeminizmde en çok ön plana çıkan ise kapitalizme yapılan eleştirilerdir. Toplumların kapitalist sistemden arınmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü kapitalist sistemin ortada kalkması beraberinde hem bireylerin hem de doğanın hürriyetini getirecektir. Aynı zamanda da üretim araçları üzerindeki özel sahiplik hakları son bulacağı için toplumun özgürleşmesi de kolaylaşmış olacaktır (Özdemir ve Aydemir, 2019b: 271).

2.3.2.4. Sosyalist Ekofeminizm

Sosyalist ekofeminizmin zemini oluşturan kişi Mary Mellor olmuştur. Mellor (1993), ekoloji, feminizm ve sosyalizm düşüncelerinin hepsini içerisinde barındıran bir hareket ortaya atmıştır. Sosyalist ekofeminizm, toplumsal yaşamda sosyal hareketlerin var olması gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda toplumsal yaşamda eşitlik olmasına gerektiğine vurgu yapılmıştır (Özdemir ve Aydemir, 2019b: 271-272). Batı'da sömürge hareketlerinin ve kapitalizmin yaygınlık kazanması ile beraber kadınların toplumsal yaşamdaki konumları iyice gerilemiştir. Özellikle tarım alanında kapitalist düşüncenin bakın olması kadınların bu alanda görev üstlenmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Kadın, üretim alanından uzaklaştırılarak git gide daha çok ev yaşamı içerisine hapsedilmiştir. Kadına sadece çocuk doğurmak ve bu çocukları büyütme görevi verilmiştir. Sosyalizm öğretisinde esas alınan insanları kişisel istekleri değil zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. Bu yüzden de doğa ile ilgili olan konularda "sürdürülebilirlik ilkesi" ön plana çıkmıştır. Sosyalist ekofeminizm fikri, üretim ve doğa arasında eşit bir ilişki sağlama amacı taşımaktadır. Böyle eşit bir ilişki sağlandığında hem doğa hem de insanlar açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkacaktır (Tamkoç, 2012: 82).

Sosyalist ekofeminizm'de üretim konusunda insanların ve doğanın her ikisinin de tesirli olduğu öne sürülmektedir. Doğa, yeryüzündeki bütün insanların ihtiyaç

duydıkları temel gereçlerin elde edildiği ortam olarak ifade edilmektedir. Sosyalist ekofeminizm, mekanik bir yöntemi kabul etmemektedir. Mekanik yöntem yerine, diyalektik yöntem ön plana çıkartılmıştır. Merchant (1992), kapitalist yöntemi doğru bulmamaktadır. Çünkü kapitalist yöntemin ataerkil yapıları güçlendirdiğini düşünmektedir. Ona göre, sosyalist ekofeminizm, ekofeminist fikir ile yeni bir toplumsal oluşumu ortaya çıkartmak için çabalamaktadır. King (1990) ise, kadınların toplumsal yaşamdaki arka plana itilmişliklerinin, sosyalist ekofeminizmde detaylı bir şekilde ele alındığını söylemektedir. Aynı şekilde sosyalist feminizmde toplumsal cinsiyet kavramının eksik kalan yönlerini de değinilmiştir. Kadın ve erkek zıt özellikler ile tanımlanmıştır. Kadınların duygularını, erkeklerin ise mantıklarını kullanarak hareket ettikleri öne sürülmektedir. King'e göre (1990), sosyalist ekofeminizm kadın ve erkeğin bu şekilde kesin kalıplara sokulmasını eleştirmektedir. Aynı zamanda da hem kadınların hem de doğanın maruz kalmış olduğu ezilmişliğin feminist düşünce ile son bulacağı ileri sürülmektedir (Özdemir ve Aydemir, 2019b: 272).

2.3.3. Dünyadaki Ekofeminizm Hareketleri

Ekofeminizm, akademik unvanlara sahip olan kadınların ortak yönetiminin 1980'li tarihlerde hazırlamış olduğu bir toplantıda tüm dünyada dikkat çeken bir kavram olmuştur. Amerika'da yapılmış olan bu toplantı, “Kadın ve Dünyadaki Hayat: Seksenlerde Ekofeminizm” olarak adlandırılmıştır. Bu toplantı sayesinde ekofeminizm dünyada dikkat çeken bir kavram olmakla kalmamış aynı zamanda bir hareket haline bürünmüştür. Ekofeminizm artık sadece Batı ile sınırlı olmaktan çıkmıştır. Birçok değişik kültürde yer alan kadınlarda, doğayı muhafaza etmek adına savaş vermeye başlamıştır. Dünyada çok ses getiren temelde iki önemli ekofeminizm hareketi bulunmaktadır (Özdemir ve Aydemir, 2019b: 267).

1972 tarihinde Hindistan'da dağda bulunan bir köydeki ormanı yok etmek isteyenlere karşı kadınlar birlik olmuştur. Kadınların bir araya gelerek ormanı korumak için başlattıkları harekete “Chipko Hareketi” denilmektedir. Chipko Hareketi, dünyadaki ekofeminizm hareketlerinin en iyi örneklerinden birisidir. Hindistan'da ağaçların kesilmesine engel olmak için onlara sarılarak beklemek çok eskilere dayanan bir adettir. Bu yüzden de Chipko Hareketi'nde ormanın zarar görmesini ve ağaçların kesilmesini engellemek için insanlar ağaçlara sarılmıştır (Shiva, 2012: 55-58). Chipko

Hareketi'nin başlatılmasında kadınlar büyük bir rol oynamıştır. Bu hareket ile tüm dünyaya kadının ve doğanın beraberliği gösterilmiştir. Bütün dünyada çok dikkat çeken Chipko Hareketi, zaman içerisinde birçok farklı ülkede de hayata geçirilmiştir (Topgöl, 2012: 77).

Bir diğer ekofeminist hareket örneği ise, “Kenya Yeşil Kuşak Hareketi”dir. Kenya Yeşil Kuşak Hareketi 1977 tarihinde Kenya'da ortaya çıkmıştır. Bu hareketin liderliğini yapan kişi, Wangari Maathai olmuştur. Kenya Yeşil Kuşak Hareketi'nde 50.000 kadın bir araya gelmiştir. Kadınlar, çölleşmeye engel olmak için ağaç dikme etkinliği başlatmıştır. Bu hareketin başlamasında kadınlar etkili olduğu için dünyada çok ses getiren bir ekofeminist hareket olarak kabul edilmektedir. Ağaç dikmek ve ağaçlara sarılmak ekofeminist hareketlerin sembolleri haline gelmiştir. Farklı ülkelerde ortaya çıkan ekofeminist hareketlerde kadınlar bu semboller kullanarak doğayı korumaya çalışmıştır. Bu yüzden de hem Chipko Hareketi hem de Kenya Yeşil Kuşak Hareketi, ekofeminizm açısından oldukça önemli bir yere sahiptir (Kalonya, 2021: 6).

Tüm dünyada ekofeministler aynı amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. Ekofeministler, doğanın hiç tükenmeyecekmiş gibi kontrolsüz bir şekilde kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Aynı zamanda kendi yaşamlarını bile hiçe sayarak doğaya zarar vermek isteyenler ile savaşılmaktadır. Bu savaşta en çok ön plan çıkanlar ise kadınlar olmuştur. Öyle ki 1993 çıkartılan “Eko Kahramanlar” isimli bir kitapta yer alan toplamda 12 kahramandan 7'si kadınlardan oluşmaktadır. Kadınlar başlatmış oldukları ekofeminist hareketlerde hedeflerine ulaşmakla kalmayıp verdikleri savaşı her zaman için devam ettirmişlerdir (Tamkoç, 2012: 84). Kadınların başlatmış olduğu ekolojik hareketlerde tasalandıkları temel konular; doğa eşitliği, aile ve toplumun sıhhati olmuştur. Aynı zaman kadınların, ekolojik hareketlerde çok etkili olmalarının nedeni ise; gelecek nesillere iyi bir çevre bırakma isteğidir. Bütün bunların sonucunda dünyanın birçok farklı yerinde kadınlar bir araya gelerek doğayı korumak adına hareketler düzenlemiştir (Kalonya, 2021: 7).

2.3.4. Türkiye'deki Ekofeminizm Hareketleri

Türkiye, insan-çevre ve özellikle kadın-çevre açısından ele alındığında küçümsenemeyecek kadar çevreci hareketlerin oluşmaya başladığı görülmektedir. Fakat tıpkı diğer gelişmekte olan ülkelerdeki gibi Türkiye'de de çevrecilik ve çevre

hareketleri gibi oluşumlar yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü ekonomik anlamda iyileşmeye ve refah içerisinde yaşamaya daha çok önem verilmiştir. Tıpkı Türkiye gibi gelişme aşamasında olan ülkelerin çevrecilik anlamında çok gelişme gösterememesinin temel nedeni, endüstrileşmeye geç kalmış olmalarıdır. Bu ülkelerin zaman içerisinde gelişim gösterememesi ve bunun yanında diğer gelişmiş ülkelerin endüstrileşmesi, gelişme aşamasındaki ülkelerin çevre konusundaki eksikliklerini daha da görünür hale getirmektedir. Çünkü gelişmiş ülkelerin endüstrileştiği dönemlerde çevre kavramı çok fazla dile getirilen bir kavram olmamıştır. Gelişme aşamasında olan ülkelerin endüstrileşme aşamasında ise çevre kavramı ön plana çıkartılmıştır (Tuna, 2006: 35).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadınlar ekolojik hareketlerde ön plana çıkmaya başlamıştır. Kadınlar ekolojik yaşamda meydana gelen olaylar hakkında kendi fikirlerini dile getirerek bu alandaki etkilerini arttırmışlardır. Türkiye’de kadınlar HES’lere ve Termik santrallere karşı direniş sergilemektedir. Kadınların bu direnişlerindeki temel hedefleri ise doğal yaşamı korumaktır. Kadınlar, termik santrallerden veya HES’lerden sağlanabilecek ekonomik kazançlara odaklanmamaktadır. Bu yüzden de ekolojik hareketlerde en çok ön plana çıkan kişiler kadınlar olmuştur. Çevrenin zararına olan hiçbir karar kadınlar tarafından kabul edilmemektedir. Kadınların bu kararlı duruşları yeni bir siyasal direniş alanının oluşmasını da beraberinde getirmiştir (Toksoy, 2021: 105).

Bergama Çevre Hareketi, Türkiye’de hem sosyal hem de politik anlamda önemli bir değere sahip olmuştur. Aynı zamanda Bergama Çevre Hareketi’nin önemi yeni toplumsal hareketler ile benzer özellikler taşımasına dayanmaktadır. Bu harekette ön plana çıkan köylü halk olmuştur. Özellikle köylü kadınların, altın madeni işletmesinin kurulmasına karşı göstermiş oldukları direniş uzun yıllar boyunca konuşulmuştur (Çörtoğlu, 2007: 109-110). Bunun yanında Bergama’da yaşayan köylüler ilk başlarda altın madeni işletiminin karşısında durmuş olsalar da sonralarında büyük bir çoğunluğu bu madende iş bulduğu için çevreci direnişten vazgeçmiştir. Bergama’da ortaya çıkmış olan çevre sorunu ve direnişi yerel düzeyde gerçekleşmiştir. Bergama’da meydana gelen olay Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürülmüştür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kararı, medenin işletilmesinin durdurulmasını yönünde olmuştur. Aynı zamanda köylülerin yaşamış oldukları sorunların telafi

edilebilmesi adına köylülere tazminat verilmesine de karar verilmiştir (Tuna, 2006: 36-37).

Çevre hareketlerinde genellikle ana özne ya köylüler ya da kadınlar olmuştur. Özellikle kadınların ön plana çıkartılması doğa ile arasında benzerlik kurulabilmesinden kaynaklanmaktadır. Tıpkı Bergama'da olduğu gibi Muğla'da gerçekleştirilen ekolojik eylemlerde de kadınlar ön plana çıkartılmıştır. Muğla'da gerçekleştirilen ekolojik hareketler, Türkiye'de gerçekleştirilen hareketler arasında son derece önemli olarak kabul edilmektedir. (Çobanoğlu, 2014: 114-115). Muğla'da yer alan Yatağan Termik Santrali, köy halkı için ciddi sorunlar oluşturmuştur. Yatağan Termik Santrali, kalitesiz kömür ile çalışmaktadır. Bu yüzden de hem sosyal hem de çevresel anlamda sorunlar meydana gelmesine neden olmaktadır (Tuna, 2006: 36). Bu yüzden de yöre halkı çevresel bir direniş başlatmıştır. Muğla'da yapılan çevreci direniş yerel düzeyde gerçekleştirilmiştir. Yerel düzeyde bir direniş olarak ilerlemesinin nedeni ise; meydana gelen çevresel sorunlara karşı köylülerin ve özellikle de kadınların tepki göstermesidir (Çobanoğlu, 2014: 115).

Türkiye'de ön plana çıkan bir diğer ekolojik hareket, Samsun'da kurulmak istenen mobil santrallere karşı gerçekleştirilmiştir. Samsun'da kurulmak istenilen mobil santrallerin hem bireyler hem de doğal yaşam için ciddi sorunlar ortaya çıkartacağı rapor ile dile getirilmiştir. Mobil santraller daha öncesinde Muğla ve Bartın illerinde kurulmak istenmiştir. Santrallerin bu illerde kurulması fikrinden vazgeçilmiş ve Samsun'a yapılması istenmiştir. Samsun'da bulunan ve tarım konusunda çok verimli olan Çarşamba ve Bafra Ovaları'nın yapılmak istenilen bu santrallerden zarar göreceği öne sürülmektedir. Santraller hem tarıma zarar vermekte hem de su ve gürültü kirliliğine neden olmaktadır. Bütün bu olumsuzluklar Samsun'da sosyal yaşamda tepkilerin ortaya çıkartmıştır. İnsanlar hem kendi sağlıklarını hem de çevreyi korumak için bir araya gelmiştir. 10 bin kişiden oluşan ekolojik direnişte zarar gören insanlar olmuştur. Santral taşlanmış ve etrafında yangı çıkartılmıştır. Gerek kadınlar olsun gerekse erkekler olsun tüm halkın bir araya gelerek direniş göstermesi Türkiye'de ses getirmiştir (Talu, 2004: 144-145).

Rize'nin Fındıklı ilçesinde, kadınların çevre için vermiş oldukları savaş Türkiye'deki en önemli ekofeminizm hareketlerinden bir diğeridir. Kadınların burada

vermiş oldukları savaş Hidroelektrik Santrallere karşı olmuştur. Fındıklı ilçesinde kurulmak istenilen HES'ler doğal yaşama çok ciddi zarar vereceği için kadınlar, çevreyi korumak adına büyük bir savaş vermiştir (Alıca, 2017: 157). Aynı zamanda kadınların vermiş olduğu bu savaş, "Chipko Hareketi"ne benzetilmektedir (Özdemir ve Aydemir, 2019b: 267). Yine Karadeniz Bölgesi'nde yer alan 8 ilde bulunan yaylaları turizm amacı ile birbirine bağlamayı amaçlayan "Yeşil Yol Projesi" ortaya atılmıştır. Yaylaların tahrip edilmesini isteyen köylü, bu projeye karşı çıkmıştır. Aynı zamanda kadınların göstermiş olduğu savaş büyük ses getirmiştir (Alıca, 2017: 157).

Türkiye'deki ekolojik hareketler, sivil toplum kuruluşları ile gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de sivil toplum kuruluşları 1970'li tarihlerin bitimine doğru aktiflik kazanmıştır. Sivil toplum kuruluşları; çevre, çevre sorunları ve çevrenin korunmasına dair çalışmalar yürütmektedir. "TEMA, Türkiye Çevre Vakfı, TÜRÇEK, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği ve ÇEVKO" gibi sivil toplum kuruluşları yürütmüş oldukları çalışmalar ile Türkiye'de ön plana çıkmıştır. Sivil toplum kuruluşları, çevrenin korunması için insanları bilinçlendirme görevini üstlenmiştir (Karacan, 2013: 17-18). Diğer ülkelerdeki gibi Türkiye'de de kadınların çevre ile ilgili konularda sivil toplum kuruluşlarında ve yapılan direnişlerde yer almaları ekolojik gelişim açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Kadınların ekolojik direnişlerde yer alması her zaman gözle görünür bir farklılık ortaya çıkartmıştır. Kadınların etkili olduğu çevre hareketlerinde insanların motivasyonlarının daha yüksek olduğu öne sürülmektedir. Fakat Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan hareketler, ekofeminist hareket adı altında gerçekleştirilmemiştir (Kalonya, 2021: 9).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÇEVRECİ HAREKETTE KADININ YERİNE İLİŞKİN NİTEL BİR
ARAŞTIRMA: KÜTAHYA TEMA ÖRNEĞİ

Çevre hareketlerinde kadınlar çok fazla ön plana çıkmaktadır. Bunun temel nedeni ise kadınların, çevre için başlatmış olduğu mücadeledir. Kadınlar, çevre için neden mücadele başlatmıştır? Kadın ve doğa arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Kadınların çevre hareketlerinde yer alması ne gibi sonuçlar doğurmaktadır? Bu soruların anlaşılabilmesi adına bu bölümde Kütahya TEMA Vakfı'nda gönüllü olan kadınlarla birlikte odak grup görüşmesi yapılmıştır. Odak grup görüşmesi ile katılımcılara çevre ve kadın ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Kadının çevre hareketlerindeki rolü ortaya konularak bu rolün ortaya çıkmasındaki nedenler incelenmiştir.

3.1. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

“Sivil toplum' kavramı geçtiğinde çoğu otoritenin aklına gelen çerçeve, gönüllü dernekler, kitle iletişim araçları, mesleki dernekler, sendikalar ve benzeri kuruluşlardaki kamusal katılım alanıdır” (Marshall, 1999: 662). Diğer bir ifadeyle ise; *“Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanmadır”* (Tan, 2014: 353). Sivil toplum, devlet ile yakın bir ilişki içerisindedir. Fakat bu ilişki ile sivil toplumun amaçladığı şey iktidara sahip olmak olmamıştır. Sivil toplumun amacı, devletten bağımsız bir alana sahip olmaktır. Aynı zamanda bu bağımsız alanda bütün yurttaşların ortak çıkarlarının savunulması amaçlanmıştır (Aslan, 2010: 359). Toplumsal hareketler açısından sivil toplum, hareketleri her zaman canlı tutan ve kendi sınırları içine alan bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır (Marshall, 1999: 662).

Sivil toplumla ilgili üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, Larry Diamon'a aittir. Yaklaşımına göre sivil toplum, devletten ayrı bir alan olarak görülmektedir. Aynı zamanda sivil toplum, bireylerin özgür düşünceleriyle oluşturulmuştur. İkinci yaklaşım, Ernest Gellner'e aittir. Bu yaklaşıma göre sivil toplum, vatandaşlar ile devlet arasındaki boşluğu kapatan bir mekanizmadır. Üçüncü yaklaşım ise John Keane'ye aittir. Bu yaklaşıma göre sivil toplum, devleti denetleyen bir kuruluştur (Talas, 2011: 390).

Sivil toplum örgütleri veya sivil toplum kuruluşları, sosyal ve siyasal yaşamın vazgeçilmez dinamikleri arasında yer almaktadır. Bu konuda ortak bir fikre sahip olunmasına rağmen sivil toplum örgütlerinin veya kuruluşlarının literatürde müşterek

bir tanımı yapılmamıştır. Bu yüzden de yapılmış olan birçok tanım sonucunda farklı terimler ortaya çıkmıştır (Tan, 2014: 366-367). “*Sivil toplum kuruluşları', 'sivil toplum örgütleri', 'sivil toplum kurumları', 'üçüncü sektör', 'gönüllü kuruluşlar', 'yönetim/devlet dışı kuruluşlar vb...'*” (Tan, 2014: 367). Hangi terim kullanılırsa kullanılsın temelde insanlar gönüllülük esasıyla bir araya gelmektedir. Gruplar aynı amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. Aynı zamanda gruplar amaçlarını gerçekleştirebilmek için iş bölümü yapmaktadır. Grupların bu şekilde faaliyet göstermesi örgütlü bir yapı kazanmalarını sağlamıştır (Demirel, vd., 2014: 46). Sivil toplum örgütleri, bireylerin gönüllülük esası etrafında birleşmesini temel almaktadır. Sivil toplum örgütlerinde faaliyetler gerçekleştirilirken gönüllülük her zaman ön planda tutulmaktadır. Gönüllülük özelliğinin yanında önem verilen bir diğer özellik ise; kâr amacı gütmemektir. Kâr amacı gütmeyen insanlar, gönüllülük esasıyla bir araya gelerek kamu yararını gözetmektedir (Özmutaf, 2010: 51). “*Bu bağlam içinde sivil toplum kuruluşlarını da toplum yararına çalışan, demokrasinin gelişmesine katkıda bulunan, kâr amacı gütmeyen devlet dışı kuruluşlar olarak tanımlamak mümkündür*” (Erözden, 1997: 13). Sivil toplum örgütlerinin özellikleri; “*özerklik, gönüllülük, bir kamu alanına sahip olma, yasallık, kâr amacı gütmemek, kamu yararını gözetmek, şeffaflık, ortak değerlere sahip olma ve ortak başarı faktörleri*” şeklindedir (Tan, 2014: 369-372).

Türkiye’de sivil topluma baktığımızda; tek partili siyasal hayatın yaşandığı yıllar içerisinde sivil toplumun gelişim gösterebileceği bir alan var olmamıştır. Devlettten bağımsız bir alan oluşturulmadığı için batıdan alınan yenilikler tepeden inme bir şekilde topluma uygulanmıştır. Sivil toplumun gelişim alanı bulabilmesi için 1950’li yıllara kadar beklemesi gerekmiştir. 1946’lı yıllarda Tek Partili siyasal hayat sona ermiştir. Bununla birlikte çok partili siyasal hayat başlamıştır. Çok partili siyasal hayatın başlaması ile sivil toplum gelişim göstermeye başlamıştır. Bu dönemde toplumdaki farklı fikirler birleşmeye ve seslerini çıkartmaya başlamıştır. 1950 ve 1980 yılları arasındaki döneme bakıldığında, sivil toplum bir gelişim alanı bulmuş ama siyasal alanda çok etkili olamamıştır. 1980 sonrası dönemde ise birçok alanda var olan sivil toplum farklılıklar üzerinde inşa edilmiş ve faaliyetler göstermiştir. Özellikle bu dönemden sonra sivil toplum alanında ses getiren gruplar, feminist gruplar olmuştur (Tan, 2014: 390-392).

3.1.1. TEMA Vakfı

Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı; 11 Eylül 1992 yılında kurulmuştur. TEMA Vakfı'nın kurucuları; Hayrettin Karaca ve A. Nihat Gökyiğit'tir. *"Hedefleri; topraklarımızı tehdit eden erozyon ve çölleşme ile mücadele edilebileceğini göstermek, tehlikeye dikkat çekmek, toprağa sahip çıkmak, koruyucu çözümler üretmek, ağaçlandırma yapmak, doğal varlıkları korumak ve bu mücadelenin devlet politikası haline gelmesini sağlamaktır."* Bu amaçlar etrafında halkın, erozyona karşı bilinçlendirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Vakıfta yürütülen çalışmalarda gönüllülük esas alınmıştır (tema.org.tr, 2021).

"TEMA Vakfı'nın varoluş nedeni yaşama yani toprağa sahip çıkmak ve onu korumaktır. Çünkü toprak hepimizin yuvası, gıdamızın %95'inin doğrudan ya da dolaylı kaynağı, habitatlarımızın dayanıklılık kaynağıdır" (tema.org.tr, 2021). TEMA Vakfı'nın toprağa bu kadar önem vermesinin nedeni; iklim kriziyle savaşmada çok değerli olmasıdır. Çünkü toprak, ikinci en büyük karbon yutağıdır. Her sene toprağın 642 milyonu erozyona uğramaktadır. TEMA Vakfı, tüm insanlık için büyük önem taşıyan toprağı, erozyondan korumak adına mücadele vermektedir (tema.org.tr, 2021).

TEMA Vakfı'nın; Meşe, Hatıra Ormanı, Bodrum Türkbükü Biyolojik Çeşitlilik ve Bitkilendirme, TEM Otoyolu Bitkilendirme, TEMA-Vehbi Koç Doğa Kültür Merkezi, Bir Milyon Fidan Kampanyası olmak üzere farklı projeleri bulunmaktadır. Projelerde esas amaç, ağaçlandırma ve bitkileri korumadır. Özellikle Bir Milyon Fidan Kampanyası büyük ses getirmiştir. Bu proje, halk tarafından çok ilgi görmüştür. Bu sayede toplam 1 milyon 11 bin 71 fidan dikilmiştir (tr.wikipedia.org, 2021). Aynı zamanda *"TEMA, UNCCD Sekreterliği tarafından 2012 yılında ilk kez verilen Land for Life ödülünü almaya hak kazanmıştır"* (tr.wikipedia.org, 2021).

Görsel 3.1: 81 İlde 81 Orman

Kaynak: <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/orman/81-ilde-81-orman>, 2021.

Görsel 3.2: 81 İlde 81 Orman

Kaynak: <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/orman/81-ilde-81-orman>, 2021.

Görsel 3.1. ve 3.2.'de TEMA Vakfı'nın yapmış olduğu 81 İlde 81 Orman Projesi karşımıza çıkmaktadır. 81 İlde 81 Orman Projesi'nde TEMA Vakfı ile Orman Genel Müdürlüğü'nün ortaklığı bulunmaktadır. Aynı zamanda Türkiye İş Bankası da bu projeye destek vermektedir. Projenin amacı, insanları erozyon ile ilgili bilinçlendirme, ormanları koruma ve fidan ekimi konusunda farkındalık yaratmaktır. Proje kapsamında 81 ilde fidan dikimi yapılmıştır. Toplamda 2,2 milyon fidan dikimi gerçekleştirilmiştir (tema.org.tr, 2021).

Görsel 3.3: Ağaç Kardeşliği Eğitim Materyal

Kaynak: <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/egitim/egitim-projeleri/agac-kardesligi>, 2021.

Görsel 3.3'te TEMA Vakfı'nın eğitimlerde kullandıkları materyaller paylaşılmıştır. TEMA Vakfı, eğitim projeleri ile Türkiye'deki her çocuğa ulaşarak ormanları koruma ve fidan dikme konusunda bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır. Görselde görülen materyaller ile ilkokullardaki öğrencilere, TEMA gönüllüleri tarafından eğitim verilmekte ve çeşitli etkinlikler yapılmaktadır. Her çocuğa kendi fidanını yetiştirebilmesi için gerekli ortam sağlanmaktadır. Çocukları fidan ekimindeki bütün süreci deneyimlemesi amaçlanmaktadır.

Görsel 3.4: Sıfır Atık Eğitim Materyal

Kaynak: <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/egitim/egitim-projeleri/sifir-atik>, 2021.

Görsel 3.4'te Sıfır Atık eğitiminde kullanılan materyaller paylaşılmıştır. TEMA Vakfı'nın, Sıfır Atık Eğitimi ile amaçlamış olduğu konu, çocukların sıfır atık kelimesi ile tanışması ve bu kelimeyi benimsemesidir. Eğitim, ilkokul düzeyindeki çocuklara TEMA gönüllüleri tarafından verilmektedir.

Görsel 3.5: Evimiz Dünyamız Eğitim Materyal

Kaynak: <https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/egitim/egitim-projeleri/evimiz-dunya>, 2021.

Görsel 3.5'te Evimiz Dünya eğitiminde kullanılan materyaller paylaşılmıştır. Projenin amacı, çocukları sürdürülebilirlik kavramı ile ilgili bilinçlendirmektir. Eğitim ilkokul çocuklarına yönelik yapılmaktadır. Eğitimde çeşitli etkinlikler ve eğlenceli oyunlar yapılarak çocukların dikkati çekilmek istenmiştir.

Görsel 3.6: İklim Değişimi Projesi Materyalleri

Kaynak: <https://www.tema.org.tr/>, 2021.

3.1.2. Kütahya TEMA Vakfı

Kütahya TEMA Vakfı 1994 yılında kurulmuştur. Kütahya'da TEMA Vakfı'nı kuran kişi, Hasan Özmutaftır. Aynı zamanda Hasan Özmutaf uzun yıllar boyunca Kütahya TEMA Vakfı il temsilciliğini yapmıştır. Daha sonrasında ise il temsilciliğini Mustafa Satılmış'a devretmiştir. Mustafa Satılmış, 11 yıldır Kütahya TEMA Vakfı il temsilciği görevini sürdürmektedir. TEMA Vakfı'ndaki tüm faaliyetler tamamen gönüllülük esasına uygun bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Daha çok gençlere ve çocuklara hitap eden TEMA gönüllüleri, çevreci bir nesil yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden de eğitimlere ve kurumlara oldukça fazla önem vermektelerdir. Erozyonu engellemek için ağaç dikimi yapılması gerektiğini insanlara hem anlatmakta hem de yapmış oldukları faaliyetler ile ön ayak olmaktadır. Temel amaçları toprakları bitki örtüsü ile kaplamak olan TEMA gönüllüleri bu doğrultuda sayısız projeler gerçekleştirmektedir (Satılmış, 2021).

3.1.2.1. Kütahya TEMA Vakfı'nın Örgütsel Yapısı

Kütahya TEMA Vakfı'nda 22.000 gönüllü bulunmaktadır. Bu gönüllülerin %65'ini kadın gönüllüler oluşturmaktadır. Genel merkezde aktif olarak görev alan gönüllülerin ise %80'i kadın, %20'si ise erkektir (Satılmış, 2021). Vakıf içerisinde herkes kendi fikrini belirterek ortaklaşa kararlar almaktadır. Bütün gönüllüler eşittir ve her gönüllünün fikirleri dikkate alınmaktadır (Yol, 2021). Vakfın Yönetim Kurulu'nda toplamda 11 kişi bulunmaktadır. Bu 11 kişiden, 6'sı erkek, 5'i kadındır. Yönetim Kurulu başkanı, Deniz Ataç; Yönetim Kurulu başkan yardımcısı ise Pervin Olgun'dur (Kumru, 2021).

3.1.2.2. Kütahya TEMA Vakfı'nın Faaliyetleri

Kütahya TEMA Vakfı, erozyonu önlemek amacı ile birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Bu yüzden de özellikle ağaçlandırmaya çok dikkat çekmişlerdir. Kütahya TEMA gönüllüleri ağaçlandırma faaliyetlerinde daha çok meşe ağacına önem vermiştir (Satılmış, 2021).

Görsel 3.8: Linyit İlkokulu Meşe Palamudu Etkinliği

Kaynak: <https://tr-tr.facebook.com/kutahyatema>, 2021.

TEMA Vakfı'nın Facebook sayfasında 19 Nisan 2021 tarihinde paylaşılmış olan bu görselde Linyit İlkokulu'ndaki öğrencilerin doğadan toplayıp evlerinde tüplemiş oldukları meşe palamutlarını görmekteyiz. Daha sonra bu meşe palamutları TEMA Vakfı gönüllülerine ulaştırılmıştır.

Görsel 3.9: Linyit İlkokulu Meşe Palamudu Etkinliği

Kaynak: <https://tr-tr.facebook.com/kutahyatema>, 2021.

Görsel 3.10: Meşe Palamudu

Kaynak: <https://tr-tr.facebook.com/kutahyatema>, 2021.

13 Nisan 2019 ve 30 Ekim 2015 tarihlerinde paylaşılan iki fotoğrafta TEMA Vakfı'nın çok önem verdiği meşe palamutları karşımıza çıkmaktadır.

Bütün ağaçlar onları için kıymetlidir. Fakat meşe ağacına daha çok önem vermelerinin sebebi, meşe ağacının erozyonun ilacı olmasıdır. Erozyonla mücadelede en çok yararlı olan ağaç meşe ağacıdır. Çünkü meşe ağacının kökleri çok sağlam olduğu için toprağı bırakmamaktadır. Bu yüzden de gönüllüler fidan ekimlerinde daha çok meşe ağacını kullanmaktadır. Kütahya TEMA Vakfı, gerçekleştirmekte olduğu meşe projesi ile toprağı daha çok yeşillendirmeyi ve bu sayede de erozyonu engellemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda Kütahya TEMA Vakfı'nın kendisine ait bir fidanlığı bulunmaktadır. Fidan üretme etkinliği ile kendi fidanlıklarını kurmuş olan gönüllüler, isteyen herkese ücretsiz olarak fidan vermektedir. Şu ana kadar fidan üretme etkinliği ile 120.000 civarında fidan üretilmiştir. Kütahya TEMA Vakfı'nın önem verdiği bir diğer konu ise eğitimidir. Eğitim ile çocukların çevreci anlayış ile yetişmesi amaçlanmaktadır. Kütahya TEMA Vakfı, 126 tane okula giderek eğitimler vermiştir (Satılmış, 2021).

Görsel 3.11: Kütahya Cahit Zarifoğlu İlkokulu Tema Eğitim

Kaynak: <https://tr-tr.facebook.com/kutahyatema>, 2021.

Görsel 3.12: Kütahya Atakent Ortaokulu Tema Eğitim

Kaynak: <https://tr-tr.facebook.com/kutahyatema>, 2021.

Görsel 3.13: Kütahya Abdurrahman Paşa İlkokulu Tema Eğitim

Kaynak: <https://tr-tr.facebook.com/kutahyatema>, 2021.

Görsel 3.14: Kütahya Şehitler İlkokulu Fidan Etkinliği

Kaynak: <https://tr-tr.facebook.com/kutahyatema>, 2021.

Görsel 3.4, 3.5, 3.6 ve 3.7’de TEMA Vakfı gönüllülerinin okullarda vermiş oldukları eğitimlerin görselleri bulunmaktadır. TEMA Vakfı’nın önem verdiği konuların başında eğitim gelmektedir. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren doğa bilinci ile yetiştirilmelidir. Bu yüzden de gönüllüler Kütahya’daki okullara giderek eğitimler vermektedir.

Görsel 3.15: Murat Dağı ÇED Kararı Protesto Faaliyeti

Kaynak: Nebibe Uysal

Görsel 3.16: Murat Dağı ÇED Kararı Protesto Faaliyeti

Kaynak: Nebibe Uysal

Görsel 3.17: Murat Dağı ÇED Kararı Protesto Faaliyeti

Kaynak: Nebibe Uysal

Görsel 3.18: Murat Dağı ÇED Kararı Protesto Faaliyeti

Kaynak: Nebibe Uysal

19 Ağustos 2019 tarihine ait olan görseller Murat Dağı'nda yapılmış olan faaliyeti göstermektedir. Gediz Karaağaç köyünde Murat Dağı'nda altın madeni işletmesi açılmasına dair verilen ÇED olumlu kararının iptali için bilirkişi heyeti inceleme yapmıştır. Eskişehir, Uşak ve Kütahya'dan vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşları da katılmıştır. Aynı zamanda Kütahya TEMA Vakfı il temsilciliği de katılım sağlamıştır. Murat Dağı'nın yok olmaması, Ege Bölge'sinin susuz kalmaması ve

havanın kirlenmemesi için mücadele edilmiştir. Çünkü su yoksa hayat yok, toprak yoksa hayat yok, hava yoksa hayat yoktur (Uysal, 2021).

“Genç TEMA Kongresi 5-6 Mayıs 2012 tarihinde 30 ilden 100’ü aşkın Genç TEMA gönüllüsünün katılımıyla Kütahya’da yapıldı” (tema.org.tr, 2021). Kongrede çevresel bozulmalara ve bozulmaların nedenlerine değinilmiştir. Kongreye ev sahipliği yaptığı için büyük mutluluk duyan Kütahya TEMA, Hayrettin Karaca ve A. Nihat Gökyiğit’in bıraktığı mirasa daima sahip çıkacaklarını belirtmiştir (tema.org.tr, 2021). Kütahya TEMA Vakfı kurumlarla arasındaki iletişime çok önem vermektedir. Aynı zamanda Toprak Koruma Kurulu’nda yer almaktadır (Satılmış, 2021).

3.2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Doğa, insanlık tarihinden daha eskilere dayanan ve bütün canlıları içine alan bir yaşam alanıdır. Doğa ve insan ilişkisi hep var olmuş ve olmaya da devam edecektir. Çünkü insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için her zaman doğaya ihtiyaçları vardır. Doğa ve insan ilişkisinde daha çok ön plana çıkan kadın ve doğa arasındaki benzerlik olmuştur. Doğanın birçok özelliği kadına yüklenmiştir. Bu özelliklerden en çok ön plana çıkan ise her ikisinin de doğurganlığı olmuştur. Kadınlarında kendilerini doğaya yakın hissetmeleri ve doğa ile iç içe yaşamak istemeleri bu ortak özellikten kaynaklanmaktadır. Kadının ve doğanın ortak özelliklerinin yanı sıra her ikisinin de baskı altında olması kadının, doğaya karşı daha hassas yaklaşmasının en büyük nedenlerinden birisidir. Bu yüzden çoğu zaman kadın ve doğa birlikte anılmıştır.

İnsanların, yaşamlarını sürdürebilmek için doğaya bağımlı olması ve sürekli tüketim yapması bir süre sonra doğaya zarar vermelerine neden olmuştur. Çünkü doğanın verdiklerini alan insanoğlu, karşılığında doğaya sahip çıkmamıştır. Doğanında kaynakları insanlar tarafından düşüncesizce tüketilmiştir. Bu duruma neden olan insanların yanında, tehlikenin farkına varan ve buna bir dur demek için çabalayan insanlarda olmuştur. İnsanlar, doğayı korumak için birçok hareket başlatmıştır. Bu hareketler, dünyanın farklı yerlerinde büyük ses getirmiştir. Hareketlerde daha çok ön plana çıkan ise kadınlar olmuştur. Kendi yaşadıklarını, doğanın da yaşamasına sessiz kalamayan kadın, çevre hareketlerinde çoğu zaman en ön sıralarda yer almıştır. Kadının, çevre hareketlerinde ön planda olması genellikle korumacı yapısı ve annelik duygusundan kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak yukarıda değindiğimiz gibi kadın ve doğa ilişkisinden yola çıkarak çevreci hareketlerde kadının rolü incelenmiştir. Kadın ile doğa arasındaki yakınlığın ve çevre hareketlerinde kadının ön planda olmasının nedenlerini açıklayabilmek adına bu tez çalışması önem arz etmektedir. Bu yüzden, Kütahya TEMA Vakfı'nda aktif faaliyet gösteren kadınların düşünceleri bu çalışmaya büyük yarar sağlayacaktır.

3.2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kadın, her zaman doğayla birlikte anılmıştır. Kadının, doğayla birlikte anılması bazı toplumlarda yüceltilmiş bazı toplumlarda ise lanetlenmiştir. Kadın hangi toplumda yer alırsa alsın her zaman doğayla iç içe olmayı tercih etmiştir. Kadının doğayla yakınlığını anlamak, ekofeminist düşünceyi anlamak adına oldukça önemlidir. Bu yüzden de kadın ve doğa arasındaki benzerlikler ortaya konulmuştur. Benzerlikler arasında en çok dikkat çeken ise her ikisinin doğurganlığı olmuştur. Aynı zamanda kadının, doğaya karşı hassas olmasının nedeni olarak doğanında tıpkı kendisi gibi ezildiğini düşünmesi olduğu ileri sürülmüştür.

Kadın var olduğu andan itibaren belli haklar elde edebilmek ve toplumda bir yere sahip olabilmek adına sürekli bir savaş vermiştir. Kadının vermiş olduğu savaşı gözler önüne seren ise feminist hareketler olmuştur. Feminist hareketler sayesinde kadınlar gruplaşmaya başlamıştır. Kadınlar gruplaşınca daha da güçlendiklerini ve seslerinin daha da güçlü çıktığını görmüşlerdir. Kendisi için çaba veren ve ilerleme kaydeden kadın, bu sefer aynı çabayı çevre için vermeye karar vermiştir. Çünkü doğanında kendisi gibi sömürüldüğünü görmüştür. Kadın, doğanın her geçen gün daha da fazla sömürülmesine bir son verilmezse her şeyin sonuna gelindiğinin farkına varmıştır. Bu farkındalık ile kadınlar yavaş yavaş çevre hareketlerinde de yer almaya başlamıştır. Bunun sonucunda da ekofeminist hareketler kendisini göstermeye başlamıştır.

Kadın hareketleri ile çevre hareketlerinin ortak bir noktada buluşması ile kadınların doğayı kurtarmak için liderlik yapacağı ekofeminist hareketler; belli bir kesim tarafından kabul edilirken belli bir kesim tarafından da kabul edilmemektedir. Çünkü bu hareketlerde, kadının ön planda bulunmasının yanlış olduğu ileri sürülmektedir. Amaç eğer doğayı kurtarmak ise sadece doğanın ön planda olduğu

hareketler gerçekleştirilmeli diye bir algı bulunmaktadır. Bu düşüncelere karşı yapılmış olan ekofeminist hareketler birçok kadın sayesinde daha da çok dikkat çekmiştir.

Tüm bunlar göz önünde tutularak çalışmanın amacı Kütahya TEMA Vakfı'nda yapılan bir nitel araştırma ile kadınların çevre hareketlerindeki rolü incelenerek bu role nasıl sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

3.2.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma Tema Vakfı'nda faaliyet göstermekte olan 6 kadının oluşturmuş olduğu bir grup ile yapılmıştır. “Nitel Araştırma Yöntemleri” kullanılarak hazırlanmış olan çalışma “Odak Grup Görüşmesi” ile gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırma yöntemi, *“kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı bulundukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır”* (Bedir Erişti, 2013: 9). Nitel araştırma, niçin ve nasıl tarzındaki sorulara cevap bulmaya çalışan öznel bir araştırma türüdür. Nitel araştırma içerisinde çok fazla doğruyu barındırabilmektedir. Çünkü nitel araştırma, görecelidir. Nitel araştırmada araştırmacı raporlama yaparken kendisine ait bir üslup kullanabilmektedir. Aynı zamanda kendi fikirlerini de ortaya koyabilmektedir (Şimşek, 2018: 89-90). Nitel araştırmalarda tümevarım yöntemi kullanılmaktadır. Yapılan araştırmalarda sonuçtan çok araştırmanın süreci dikkate alınmaktadır. Araştırmalarda temel alınan asıl kaynak gerçek ortamlardır. Nitel araştırmanın ana direği ise araştırmacıdır. Nitel araştırmada sayılar yerine daha çok resimler ve sözel anlatım ön plana çıkmaktadır. Fotoğraflar, videolar ve dokümanlar gibi veriler nitel araştırmada daha önemli bir yere sahiptir. Nitel araştırmada ortaya çıkan sonuçların geçersiz olma ihtimalini en düşük seviyeye indirmek adına odak grup görüşmesi, bireysel görüşme ve gözlem yöntemleri kullanılmaktadır (Işık ve Semerci, 2019: 55-56).

“Odak grup görüşmesi ‘ılımlı ve tehditkâr olmayan bir ortamda önceden belirlenmiş bir konu hakkında algılar elde etmek amacıyla dikkatle planlanmış bir tartışma serisi’ olarak tanımlanabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 152). Odak grup görüşmesi, araştırmacılara pratik uygulanabilirlik sağladığı için oldukça fazla tercih edilen bir yöntemdir. Odak grup görüşmesi ile araştırmacı, katılımcıların grup içerisindeki tavırlarını gözlemlene şansını yakalamaktadır. Bu sayede de katılımcıların

sosyal ilişkileri hakkında yorum yapabilme fırsatını yakalamaktadır (Işık ve Semerci, 2019: 579).

Odak grup görüşmesi ilk olarak 1930'lu yıllarda gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesi, 1950'li yıllardan sonra sosyal bilimlerde çok yaygın olarak kullanılan bir yöntem değildi. Fakat pazarlama gibi alanlarda çok yaygın olarak kullanılan bir yöntem olmuştur. Odak grup görüşmesi 1980'li yıllara değin akademik alanda çok yaygın olarak kullanılan bir yöntem olmamıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 153-154). Günümüzde ise odak grup görüşmesi, akademik alanlarda oldukça fazla kullanılan bir yöntem olmuştur. Odak grup görüşmesinin temel amacı, katılımcıların mevcut konu hakkındaki fikirlerini özgürce dile getirebilmesini sağlamaktır. Odak grup görüşmesinde katılımcıların bir araya gelerek birbirleri ile etkileşim içerisinde olmaları sayesinde birçok farklı fikir ortaya çıkabilmektedir. Bu etkileşimde en çok önem verilen konu katılımcıların birbirlerinin düşüncelerini engellememesidir (Çokluk, vd., 2011: 97-98). Stewart ve Shamdasani'ye göre (1990), odak grup görüşmesi birçok insanı bir araya getirdiği için bilgi edinebilme açısından daha etkili bir yöntemdir. Bireysel görüşmelere nazaran odak grup görüşmesinde bilgi hızlı bir şekilde elde edilmektedir (Işık ve Semerci, 2019: 58).

3.2.3. Bulgular

4 Temmuz 2021 tarihinde TEMA Vakfı'nda gönüllü olan 6 kadın ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Görüşme yaklaşık olarak 2 saat sürmüştür. Odak grup görüşmesi sırasında katılımcılara yöneltilen sorular ile kadın ve çevre arasında kurmuş oldukları bağlantı saptanmıştır. Katılımcıların hepsi TEMA Vakfı'ndaki faaliyetlere katılan aktif gönüllülerdir. Görüşmede katılımcıların, kadın ve doğa arasındaki ilişkiyle ilgili fikirlerine değinilmiştir. Aynı zamanda kadın ve erkek karşılaştırması yapılarak çevreci harekette etkili olan taraf saptanmıştır.

Görüşme sırasında katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

- Vakıfta kaç kadın ve kaç erkek gönüllü bulunmaktadır?
- Vakıfta karar alma konularında etkili olan taraf kadınlar mı yoksa erkekler mi? Neden?
- Kadınların çevre hareketlerinde yer almasının sizce ne gibi nedenleri bulunmaktadır?

- Kadınların çevre hareketlerinde rol almasının çevre hareketlerinin amaçlarına ulaşmasında bir etkisi var mıdır?
- Kadınların çevre hareketlerine katılımı bu hareketlerde yer alan diğer insanların motivasyonunu artırmakta mıdır? Neden?
- Çevre hareketlerinde kadınların daha çok ön plana çıkmasının nedeni nedir?
- Çevreci hareketlerde kadın, sembol olarak kullanılmakta mıdır?
- Kadının ve doğanın en belirgin ortak özelliği nedir? Niçin?
- Sizce kadın ve doğa arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
- Günümüzde var olan çevre sorunlarında, ataerkil yapının etkili olup olmadığı konusunda ne düşünüyorsunuz?
- Kadının ve doğanın ezilmesinde ataerkil yapının ortadan kaldırılması çevre sorunlarını çözüme ulaştırır mı?
- Kadınların, doğaya karşı daha çok korumacı olmalarının nedenleri nelerdir?
- Feminizm ve ekolojinin birleştirilmesinin çevre hareketlerine ne gibi yararları olmuştur?
- Ekofeminizm ile tamamen çevreyi korumak mı yoksa kadını daha görünür hale getirmek mi amaçlanmaktadır?
- Ekofeminizmde daha çok kadının ve doğanın birlikteliğinin ele alınması erkeklerin kendilerini dışlanmış hissetmelerine neden olmakta mıdır?
- Kadınların sosyal yaşamdaki konumları toplumsal hareketlere katılmalarını nasıl etkilemektedir?

Tablo 3.1: Görüşme Yapılan Kişiler

Katılımcının Adı ve Soyadı	Meslek
Nebibe Uysal	Ev Hanımı
Nuriye Doğanlar	Ev Hanımı
Gülay Elmacı	Öğretmen
Seher Bozbay	Ev Hanımı
Büşra Kumru	Öğretmen
Münevver Yol	İnşaat Mühendisi

1.Vakıfta kaç kadın ve kaç erkek gönüllü bulunmaktadır?

"Net bir sayı bilmiyorum ama TEMA'da ortalama olarak erkek sayısı fazladır" (Münevver Yol).

"Kütahya'da erkek sayısı fazladır" (Nuriye Doğanlar).

"Vakfımızdaki faaliyetlerde kadınlar %80 daha aktiftir" (Nebibe Uysal).

"Vakfın 900 bini aşkın gönüllüsü bulunmaktadır. Hatırladığım kadarıyla yüzde 48 erkek, yüzde 52 kadın üye oranı vardır" (Büşra Kumru).

Vakıftaki gönüllü sayısı sürekli olarak değişim gösterdiği için katılımcılar tarafından net rakamlar söylenmemiştir.

TEMA Vakfı'ndaki gönüllü sayısı sürekli olarak değişim göstermekte ve gönüllü sayısı artmaktadır. Fakat gönüllülerin hepsi aktif bir şekilde faaliyetlerde yer almamaktadır.

2.Vakıfta karar alma konularında etkili olan taraf kadınlar mı yoksa erkekler mi? Neden?

"Vakfımızdaki bütün kararlar ortaklaşa alınmaktadır. Genel toplantılar yapıyoruz ve bu toplantılarda herkes eşit bir şekilde fikirlerini dile getiriyor. Vakfımızda, kadın ve erkek ayrımı yoktur. Bütün gönüllüler eşittir" (Nebibe Uysal).

"Vakfımızda herkes eşittir. Gönüllülerin hepsi ortak bir amaç uğruna bir araya geldiği için ortak kararlar alabiliyoruz. Birbirimize ve doğaya verdiğimiz değerden dolayı birbirimizin kararlarına da saygı duyuyoruz" (Nuriye Doğanlar).

"Vakıfta bütün kararlar eşit bir şekilde alınmaktadır. Gönüllüler arasında herhangi bir farklılık yoktur" (Seher Bozbay).

"Kütahya'da il temsilcimiz Mustafa Satılmış'tır. İlçe sorumluları arasında kadınlarda yer almaktadır. TEMA'da kadroda kadın sayısı ezici üstünlüğe sahiptir. TEMA'da yönetimde kadınların sayısı daha fazladır. Mustafa Satılmış, il temsilcisi olduğu için söz hakkı her zaman ona ait ama hepimizin sözü geçiyor. Herkesin düşüncelerini uygulamaya geçirmeye çalışıyoruz" (Münevver Yol).

"Vakfın kararları Yönetim Kurulu'nda yapılan toplantı sonucu belirlenir. Yönetim Kurulu'nda alınan kararlara, Bilim Kurulu'nda alınan tavsiye kararlar da etki edebilmektedir. Yönetim Kurulu'nun başkanı Deniz Hanım, başkan yardımcısı Pervin Hanım'dır. 11 kişiden oluşan kurulun 6'sı erkek, 5'i kadındır. Karar alma konusunda yarı yarıya gibi görünse de başkanın kadın olması aslında alınan kararların kadın ağırlıklı olduğunu diyebiliriz" (Büşra Kumru).

Katılımcıların çoğu vakıfta herhangi bir karar alınacağı zaman bütün gönüllülerin fikirlerine danışıldığını ve ortak kararlar alındığını dile getirmiştir.

Vakıftaki gönüllülerin temel amaçları, doğayı korumak ve erozyon ile mücadele etmek olduğu için doğa her zaman ön planda tutulmaktadır. Bu yüzden de iki cinsiyetten birinin diğeri üzerinde üstünlük kurmaya çalışması gibi bir durum söz konusu değildir. Bütün gönüllüler doğa için bir araya gelmiştir. Bu yüzden de doğa her şeyin üzerinde tutulmaktadır. Gönüllülerin bu bakış açısı ile olaylara yaklaşımları her zaman için ortak kararlar almalarını kolaylaştırmaktadır. Aynı şekilde katılımcılarda vakıfta karar alınırken bahsedilen amaçlar doğrultusunda hareket ettiklerini dile getirmişlerdir. Katılımcılar, vakıftaki gönüllülerin hepsinin doğayı koruma amacı ile bir araya geldikleri için bireysel egolara yer vermediklerini ve herkesin fikrine eşit ölçüde yaklaştıklarını söylemektedir. Bu sayede herhangi bir konuda karar verileceği zamanlarda birbirlerine hoşgörü ile yaklaşan gönüllüler, her zaman doğayı korumaya yönelik kararlar almaktadırlar. Aynı zamanda vakıfta etkinlik yapılacağına isteyen her gönüllü fikrini rahatlıkla dile getirebilmektedir.

Katılımcıların çoğu kararların ortak alındığı konusunda hemfikir olsa da farklı bir görüşte ortaya atılmıştır. Vakıfta karar alınırken bütün gönüllülere danışılabilir. Yönetim Kurulu'nda başkan ve başkan yardımcılarının kadın olması, alınan kararların kadınların düşünceleri ile şekillendiği dile getirilmiştir. Yönetim Kurulu'nda daha çok kadınların ön planda olması ve daha aktif olarak çalışmaları karar alma konusunda da etkili olmuştur.

3.Kadınların çevre hareketlerinde yer almasının sizce ne gibi nedenleri bulunmaktadır?

"Bence kadınların çevre hareketlerinde yer almasının nedenleri, kadınların içten gelen bir temizlik duygusu ve düzen duygusu olmasıdır. Kadınlar evlerinin temiz ve düzenli olmasını istedikleri gibi çevreninde temiz ve düzenli olmasını isterler. Bence bu yüzden kadınlar çevre hareketlerinde yer almaktadır. Kadınların yapısı böyledir. Kadınlar cinsiyetinden gelen nedenlerden dolayı çevre hareketlerinde yer almaktadır" (Nuriye Doğanlar).

"Günümüzde kadınlar çeşitli faaliyetlerde daha da çok ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durumdaki temel neden ise kadınların, çevreye karşı duyarlılığının fazla olmasıdır. Bu durumu kadınların daha duyarlı olmasına bağlıyorum. Çevre gün geçtikçe

daha da kötüye gitmektedir. Kadınlar bu gidişata kayıtsız kalamamıştır. Bu yüzden de sivil toplum kuruluşlarında kadınlar daha çok ön plana çıkmaktadır. Olumsuz giden bir takım sosyal olaylarda hep kadınları ön planda görüyoruz. Bu nedenle çevre hareketlerinde de kadınları ön planda görüyoruz” (Gülay Elmacı).

“Kadınların, çevre hareketlerinde yer almalarını daha özverili olmalarına bağlıyorum. Yüzyıllardır bu kanıtlanmıştır. Kadınlar çok özverili olduğu için daha etkilidir” (Nebibe Uysal).

“Ben zıt bir şey söyleyeceğim. Ben kadınların temiz olduklarına inanmıyorum. Evet bizler evlerimizde titiziz ama çevrede titiz değiliz. Ben kadınların titiz olduklarına inanmıyorum. Erkekler bizden daha titiz bile olabilir. Çevreyle ilgili konularda kadınlar tam bir performans göstermemektedir. Çevre işlerinde kadınlar geri planda kalıyor. Erkekler bu konulara biraz daha öncelik veriyorlar. Önceliklerimiz farklı, biz kadınlar, çevreyi henüz öncelik haline getiremedik. Dünyayı biz kadınlar döndürüyoruz. Biz kadınlar, dışarıyı temiz görmek istesek temiz olur. Demek ki temiz görmek istemiyoruz. Ya da ilgilenmiyoruz, umursamıyoruz” (Münevver Yol).

“Nebibe Hanımın ve Gülay Hanımın söylediklerine katılıyorum. Aynı zamanda şunu da eklemek istiyorum. Kadınlar sürekli evde ezildiği için bu ezilmişlikten kurtulabilmek için çevre hareketlerinde yer almaktadır” (Seher Bozbay).

“Çevrenin bozulmasından ve olumsuz çevre koşullarından en çok etkilenenler kadınlardır. Yaşadıkları çevreyi daha yaşanabilir kılmak ve olumsuz etkilerden korunmak, sürdürülebilirliği sağlamak için olabilir” (Büşra Kumru).

Kadınların çevre hareketlerinde yer almasının nedenleri anlatılırken, katılımcılar arasında duyarlılık, özverili olma ve temizlik duygusu gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda kadınların, çevre hareketlerinde yer almalarının nedeninin temelde cinsiyetleriyle ilgili olduğu dile getirilmiştir. Zaman geçtikçe çevre daha da kötüye gitmektedir. Kadınlar bu gidişata kayıtsız kalamamıştır. Bu yüzden yapılan birçok çevre hareketinde yer almışlardır.

Katılımcıların, kadınların temizlik duygusu hakkındaki fikirleri arasında farklılık ortaya çıkmıştır. Kadınlar gerçekten istedikleri her şeyi başarmaktadır. Fakat günümüzde çevre sorunları gün geçtikçe artmaktadır. Bu demek oluyor ki kadınlar, çevreyi kurtarmayı tam anlamıyla istememektedir. Eğer kadınların böyle bir isteği olsaydı çevre bugün bulunduğu durumdan daha iyi bir halde olurdu. Bu düşünceler ışığında katılımcı, aslında kadınların ev içinde temiz ama doğaya karşı temiz olmadıklarını savunmaktadır.

Çevre hareketlerinde kadınların yer almasının nedeni, kadınların ev yaşamı içindeki ezilmişlikten kurtulmak istemeleridir. Kadınların bastırılan duyguları, çevre hareketlerinde ortaya çıkmaktadır. Aile yaşamı içinde sesini çıkartamayan ve kendi düşüncelerini özgürce ifade edemeyen kadın, çevre hareketleri sayesinde kendi savunduğu düşüncelerin peşinden gitme fırsatı yakalamıştır. Aynı zamanda evin içinde baskı altında tutulan kadın, diğer insanların da doğayı baskı altında tutmasına itiraz etmiştir. Bu yüzden de sesini daha çok duyurabilmek adına çevre hareketlerinde kendisine yer edinmiştir.

Kadının etrafında olup biten olaylardan her zaman daha çok etkilenmesi çevre hareketlerinde yer almasına neden olmuştur. Kadın, çevredeki olumsuzluklardan etkilendiğinde buna sessiz kalan taraf olmamıştır. Çünkü kadının etrafındaki olaylara duygusal yaklaşması çevre için mücadele etmesine neden olmuştur. Kadın yaşadığı olumsuzlukları da göz önünde tutarak aynı olumsuzlukları çevreninde yaşamasını istememiştir. Bu yüzden de çevre hareketlerinde yer almıştır.

4.Kadınların, çevre hareketlerinde rol almasının çevre hareketlerinin amaçlarına ulaşmasında bir etkisi var mıdır?

“Evet vardır. Ne kadar çok ses çıkarsa, o kadar yankı yapıyor sonuçta” (Büşra Kumru).

“Çevre hareketlerinin amaçlarına ulaşmasında büyük etkisi ve katkısı olduğunu düşünüyorum. Bu tür faaliyetlerde hep kadınları ön planda görüyoruz. Çevre hareketlerinde yer alması hareketlerin amaçlarına ulaşmasında kesinlikle etkilidir” (Gülşay Elmacı).

“Kesinlikle amaçlarına ulaşmasında kadınların etkisi vardır. Bunun örneklerini de Karadeniz davamızda çok net görüyoruz. Hava Ana'mız tek başına resmen Türkiye'yi ayağa kaldırdı. Ben yöresel kadınlarımızın daha çok etkili olduğunu düşünüyorum. Manisa taş ocağında, köylü kadınlarımız yine bir miting yaptılar. Kesinlikle amaçlara ulaşmada kadınların etkisi vardır. Çünkü orada yaşıyorlar ve orayı onlar savunuyorlar. Hepimiz tabii ki savunuyoruz ama onlar orada birebir yaşıyorlar. Biz o kadınların orada ne yaşadıklarını yüzeysel olarak biliyoruz. Orada, onların neler çektiklerini en iyi kendileri biliyor. Bu yüzden de onların ses çıkartması çok etkili oluyor. Ama maalesef hepsi medyada kendisine yer bulamıyor” (Nebibe Uysal).

“Bence kadınların kesinlikle etkisi vardır. Kadınların, çevre sorunlarında olsun çevre temizliğinde olsun her yönde etkili olması kesinlikle faydalıdır. Bu yüzden de

kadınların, çevre hareketlerinde rol alması bu hareketlerin amaçlarına ulaşmasında etkili olduklarını düşünüyorum. Biz TEMA'da kadınlar olarak etkiliyiz" (Nuriye Doğanlar).

"Kadınlar, temizliği ve düzeni çok sevdikleri için çevrede çok daha fazla etkili olduklarını düşünüyorum" (Seher Bozbay).

"Kadının etkisi %100 vardır. Kadının hem olumlu hem de olumsuz etkisi bulunmaktadır. Şu an Türkiye'de çevre problemi yaşadığımız için kadının etkisi olumsuzdur. Eğer biz şu an çevre problemi yaşamıyor olsaydık etkisi olumlu olurdu" (Münevver Yol).

Kadınların, çevre hareketlerinde rol almasının çevre hareketlerinin amaçlarına ulaşmasında etkili oldukları dile getirilmiştir. Kadınlar, çevre sorunlarına karşı daha duyarlı olduğu için çevre hareketlerinde de ön plan yer almaktadır. Çevre hareketlerinde etkili olan kadın, çevre hareketlerinin amaçlarına ulaşması için çaba göstermektedir. Kadınların göstermiş oldukları bu çaba sayesinde çevre ile ilgili olan konular daha çok dikkat çekerek gündeme gelmektedir. Sosyal medyada da kadın ve çevre hareketleri hep yan yana yer almaktadır. Bunun temel nedeni, kadınların bu hareketlerde canla başla çalışması ve sonuç alana kadar vazgeçmemesidir. Ülkemizde gerçekleştirilen birçok çevre hareketinde, ana aktör çoğunlukla kadınlar olmuştur. Hareketlerdeki çevre sorunlarının yanında kadının mücadelesi de hep konuşulan konular arasında yer almıştır. Bir harekette kadını en önde görmek genellikle diğer kadınlarında kendisini güçlü hissedip bu hareketlere katılmasına neden olmaktadır. Bu sayede daha çok kişiye ulaşan hareketler, amaçlarına bir adım daha yaklaşmış olmaktadır.

TEMA Vakfı'nda aktif olarak faaliyetlere katılan kadınlar, çevre hareketleri üzerinde de etkili olmaktadır. Doğanın korunması ve ağaçlandırma için tüm gönüllüler ellerinden geleni yapmaktadır. Aynı zamanda çevrelerinde gördükleri olumsuzluklara sessiz kalmayan gönüllüler bu sayede insanları uyara uyara onlar üzerinde etkili olduklarını dile getirmişlerdir.

Katılımcı, kadınların çevre hareketlerindeki etkisine olumlu ve olumsuz yönlerini göz önünde bulundurarak yaklaşmıştır.

5.Kadınların çevre hareketlerine katılımı bu hareketlerde yer alan diğer insanların motivasyonunu artırmakta mıdır? Neden?

“Benim için çevreci bir hareketi kimin başlattığının bir önemi yoktur. İster kadın olsun ister erkek olsun, çevreci harekette konuya göre benim motivasyonum artmaktadır. En önemlisi de konuya inanmam gerekmektedir” (Nuriye Doğanlar).

“Ben kadını bir lider olarak ya da çevrede bir lider olarak, TEMA da lider olarak gördüğümde bu benim motivasyonumu artırıyor ve beni mutlu ediyor. Açıkçası ben kadını görmekten etkileniyorum. Kadını her yerde görmeyi seviyorum. Ben inşaat mühendisiyim ve bizim sektörde neredeyse hiç kadın yoktur. Onların içinde benim tek başıma olmam bile ortamın enerjisini değiştirmektedir. Ben aktif bir şekilde araç kullanıyorum. Kadınlar beni görünce, demek ki bizde yapabiliriz, diyorlar. Bu yüzden kadını bir yerde görmek beni de etkiliyor” (Münevver Yol).

“Bu tür hareketler diğer insanlara da motivasyon sağlıyor. Bizler TEMA hareketlerinde aktif bir şekilde yer almaya başladığımızda, annelerin ve çocukların katılımı da bir anda artmaya başladı. Üye sayıları artmaya başladı. İnsanlar daha duyarlı oluyorlar, bazı şeyleri görmeye başlıyorlar. Demek ki bizde katılabiliriz, algısı oluşmaya başlıyor. Bu nedenle ben katkısı olduğunu düşünüyorum” (Gülşay Elmacı).

“Ben birebir bu etkinliklerde yer aldığım için bazı yerlerde etkili olduğunu düşünüyorum. Fakat bazı yerlerde veya bazı kişilerin üzerinde etkili olduğunu düşünmüyorum. Çünkü bazı kişilerin amaçları diğer insanların dikkatini çevre hareketlerine çekmek değil. Onların amacı, bizde yapalım da bizim de adımız gözüksün ve duyulsun diyedir. Bu yüzden de hareketlere yüzeysel olarak katılım sağlamaktadır. Bazı kişiler ise gerçekten etkili olmaya çalışıyorlar” (Seher Bozbay).

“Kadınların, çevre hareketlerinde yer almalarının diğer insanların motivasyonunu kesinlikle etkilediğini düşünüyorum. Ama sadece belirli bir kesimi etkilediğini düşünüyorum. Ben çevremde de görüyorum. Benim yapmış olduğum çalışmalar birçok kişiye örnek oluyor. Tüm kadınlarımız bir şeyler yapabilir. Kadınlar küçük bir şey bile yapsa diğer insanlara örnek oluyorlar” (Nebibe Uysal).

“Aslında kadın-erkek katılımı olarak değil de topluca ses yükseltilmesi, bu tarz hareketlerde bulunan insanların motivasyonunu artırmaktadır. Çünkü daha kalabalık bir topluluğun verdiği tepki hem sosyal medyada hem basın yayın organların yer bulmakta ve yankı yapmaktadır. Günümüz Türkiye'sinde sadece kadınların yaptığı birçok eylem var fakat bunların çok azını duymaktayız. Sadece erkeklerin yaptığı eylemlerin ise birçoğunu duymaktayız. Ülkemizde maalesef cinsiyet ayrımı hala var ve var olmaya devam edecek gibi görünüyor. Demek istediğin aslında hem kadın hem erkek karma bir topluluğun verdiği etki daha etkili olur” (Büşra Kumru).

Motivasyon konusunda katılımcıların bazıları konuya bazıları ise aktöre önem verdiğini dile getirmiştir. Kadınların, çevre hareketlerine katılımı bazıları üzerinde olumlu etkiler bırakırken bazıları için çok önem verilen bir detay olmamıştır. Konuya önem veren katılımcılar için hareketin doğa ile ilgili olup olmaması daha önem verilen bir detay olmuştur. Onlara göre eğer hareketin amacı, doğayı korumak ve çevre sorunlarına engel olmak ise bu hareketin kimin başlattığının bir önemi bulunmamaktadır. Yani bu hareketi bir kadın da başlatsa veya bir erkekte başlatsa aynı şekilde motive olacakları ileri sürülmüştür. Diğer taraftan kadınları bu hareketlerde ön planda görmekten mutluluk duyan katılımcılar, kadınlar sayesinde birçok insanın motive olduğunu ve bu hareketlere katılmak istediklerini dile getirmişlerdir. Kadınların bir şeyler başarabildiğini gören birçok insan, bunun vermiş olduğu güven duygusu ile aynı başarıyı kendisinin de yapabileceğini düşünerek hareketlere katılım sağlamaktadır.

Kadınların çevre hareketlerine katılımının bu hareketlerde yer alan diğer insanların motivasyonunu artırdığı düşünce çoğu katılımcı tarafından kabul edilmektedir. Fakat bunun yanında bazı insanların sırf kendi isimlerini duyurmak için çevre hareketlerinde yer aldıkları dile getirilmiştir. Asıl amacı çevreci korumak olmayan kadınların, hareketlerde yer almasının herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Çevre hareketlerinde insanların motivasyonlarının artması, bu hareketlere öncülük yapan kişinin cinsiyetine bağlı değildir. Katılımcıya göre sadece kadın veya erkek değil her ikisinin beraber bu hareketlerde yer alması diğer insanların motivasyonunu daha çok etkilemektedir. Ülkemizde var olan cinsiyetçi yaklaşımdan ötürü kadınlar çoğu zaman kendi seslerini duyurmakta güçlükler çekmektedir. Bu yüzden de çevre hareketlerinin çok dikkat çekmesi için bütün insanların beraber hareket etmeleri gerekmektedir.

6.Çevre hareketlerinde kadınların daha çok ön plana çıkmasının nedeni nedir?

"Kadınların, aile ve çocuk yetiştirme konusunda, aile planlaması konusunda daha etkili olması, üretken olması, üretime daha çok katılması ve daha duyarlı olması kadınların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Sadece çevre hareketlerinde değil, sivil toplum hareketlerinde genelde kadınları daha çok ön planda görüyoruz. Kadınları daha etkili olarak görüyoruz. Bunun nedeni de kadının, kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Kadınlar da artık kendilerine ters gelen konulara karşı çıkmaya başlamıştır. Özellikle

kırsal kesimlerde yaşayan kadınlarımız bu tarz hareketlerde çok etkili olmaktadır. Çünkü onlar yaşadıkları yerlerde birebir çevre olaylarını yaşamaktadır. Günümüzde sosyal medyanın da etkisi çok büyüktür. Sosyal medya sayesinde hareketler daha görünür hale geldi. Sosyal medyada da kırsal kesimdeki kadınlarımızın hareketlerde ne kadar çok etkili olduklarını görüyoruz" (Gülşay Elmacı).

"Kadınlar, etkin ve özverili bir şekilde çalıştıkları için çevre hareketlerinde de ön plana çıkmışlardır. Fakat kadınlar yerde ön plana çıkamayabiliyor" (Nebibe Uysal).

"Evet, kadınlar her yerde ön plana çıkamıyor. Bence bunun nedeni, ezilmişliktir. Genellikle aileden veya çevreden gelen bir ezilmişlik buna neden oluyor. Çünkü kadınlar sürekli olarak susturulmaya ve bir işi yapamayacaklarına inandırılmaya çalışılmaktadır. Kadın da artık bu düşüncelerin etkisinden sıyrılmak istemiştir. Yani kadın, ezilmişlikten kurtulmak için kendisini doğaya vermiştir. Bu sayede de çevre hareketlerinde ön plana çıkmaya başlamıştır" (Seher Bozbay).

"Bence kadınlar ön plana çıkmaktadır. Kadınlar, temizliğe daha düşkün oldukları için çevre hareketlerinde ön planda yer almaktadırlar. Ama bazen başarılı olmadığımız noktalarda oluyor" (Nuriye Doğanlar).

"Kadınlar doğurmak, beslemek, büyütmek ve üretmek işlevleri dolayısıyla doğa ile benzerdir. Bu yüzden kendilerini doğaya daha yakın hissetmişlerdir. Dilimize yerleşmiş olan 'Tabiat Ana-Doğa Ana' ifadesi, kadın ve doğa/çevre arasındaki etkileşimi çok güzel biçimde ortaya koymaktadır. Kadınlar doğurganlıklarından dolayı çevre tahribatından en çok etkilenenlerdir. Çünkü gelecek nesillerin tehlike altına girecek olması şu an ki durumda bile temiz su, gıda gibi temel ihtiyaçlara ulaşmakta zorlanması ya da elinden alınması kadınları çevre hareketlerine katılmaya itmiştir" (Büşra Kumru).

"Bence kadınlar ön plana çıkmıyor. Kadınlar eğer ön plana çıkarsa ülkeyi çamaşır suyuyla yıkayıp çıkarız" (Münevver Yol).

Katılımcıların hemen hepsi kadınların çevre hareketlerinde ön plana çıktıklarını onaylayarak, nedenlerini dile getirmişlerdir. Kadınlar, sosyal yaşamdaki birçok alanda olduğu gibi gün geçtikçe çevre hareketlerinde de ön planda yer almaya başlamıştır. Kadınlar, rahatsız oldukları konularda tepkilerini eskiye oranla daha rahat ve kolay dile getirmeye başlamıştır. Kadınların kısmen de olsa elde etmiş oldukları bu özgürlük onların çevre hareketlerinde de ön planda yer almasına neden olmuştur. Aile içinde yaşamış oldukları tüm sıkıntılar, kendilerini doğaya yakın hissetmeleri ve biyolojik özelliklerinden dolayı kadınlar, çevre hareketlerinde daha çok ön plandadır. Aynı zamanda kadınların, çevre hareketlerinde daha çok ön plana çıkmasının nedenleri arasında; kadının temizlik duygusu, üretkenliği, öz veriliği ve annelik duygusu gibi özellikleri

sıralanmıştır. Aynı zamanda kadının ezilmişliği de nedenler arasında yer almıştır. Kadının, çevre hareketlerinde vermiş olduğu çaba kendi ezilmişliğinden de kurtulabilmek adınadır.

Kadınların, çevre hareketlerine katılması ve bu hareketlerde ön planda yer almaları biyolojik özelliklerinde kaynaklanmaktadır. Kadının kendisini her zaman doğaya/çevreye yakın hissetmesi çevre hareketlerinde de yer almasına neden olmuştur.

Katılımcıların çoğu kadınların çevre hareketlerinde ön plana çıktığını onaylamış fakat farklı bir görüşte dile getirilmiştir. Katılımcı kadınların çevre hareketlerinde ön plana çıktıklarını düşünmemektedir. Bunun nedeni olarak çevre de herhangi bir düzelme olmadığı ileri sürülmüştür. Eğer kadınlar çevre hareketlerinde ön planda olsaydı bugün çevre sorunları yaşanıyor olmazdı. Çünkü kadınlar aile yaşamında çok etkili olduğu için diğer bireyleri de çevreyi korumaya teşvik edebilir. Fakat bu konuda %100 bir çaba göstermeyen kadınlar çevre hareketlerinde de ön plana çıkmamaktadır.

7.Çevreci hareketlerde kadın, sembol olarak kullanılmakta mıdır?

"TEMA da amaç sadece doğadır. Bu yüzden de TEMA da kadın sembol olarak kullanılmaz" (Nuriye Doğanlar).

"TEMA'nın vitrine ihtiyacı yok. Kadın sembol değil " (Münevver Yol).

"Bence evet. Örneğin Karadeniz'de, çevre hareketlerinde kadınlarımız çok ön plana çıkmıştır. Bazı durumlarda kadınların kesinlikle çevre hareketlerinde sembol olarak kullanıldıklarını düşünüyorum. Aynı zamanda kadınların, çevre hareketlerinde sembol olarak kullanılması, sonuca varılmasını da sağlamaktadır. Hava anamız tek başına, bütün medyanın önünde 'dur!' demiştir. Ben bu tür hareketlerde özellikle yöresel insanlarımızın daha etkili olduğuna inanıyorum" (Nebibe Uysal).

"Kadın gerçekten sembol olarak kullanılmaktadır. Karadeniz çevresinde yaşanan olaylar bunun net örnekleridir. Ülkemizde meydana gelen yangınlarda da kadınların, ormanları kurtarmak için nasıl çaba gösterdiklerini gördük. Yapılan birçok faaliyette kadın hep en ön sıralarda yer aldı. Aynı zamanda sosyal medyada da kadının sembol olarak kullanıldığını düşünüyorum. Kadınlar aslında kendilerinin çevre hareketlerinde ne kadar etkili olduklarını gördükçe daha çok bu hareketlerde yer almak istiyorlar. Bir kadının bir şeyler başarması diğer kadınların güven duygusunu artırıyor" (Gülşay Elmacı).

"Evet, mesela gezi olaylarında kırmızı elbise giyen kadın, İkizdere maden ocağında eli belinde kadın gibi niceleri var" (Büşra Kumru).

Kadının, sembol olup olmadığı konusunda iki farklı düşünce ortaya çıkmıştır. Kadının, doğanın önüne geçemeyeceği düşüncesinin yanında kadının sembol olmasının çevre hareketlerinin daha çok dikkat çektiğini de ileri sürenler olmuştur. Kadının, çevre hareketlerinde sembol olarak kullanılmadıklarını düşünen katılımcılar bunu kesin bir dil ile ifade etmiştir. Özellikle TEMA da kadının sembol olarak kullanılmasının mümkün olamayacağını dile getirmişlerdir. TEMA da asıl amaç doğa olduğu için hep göz önünde tutulan da doğa olmuştur. Doğayla ilgili yapılan çalışmalarda kadın sembolleştirilmemiştir.

Kadının sembol olarak kullanılmasının doğayı geri plana iteceği düşünülmüştür. Fakat buna karşın, kadınların çevre hareketlerinde sembol olarak kullanıldığı düşüncesi katılımcılar arasında ağır basmıştır. Yapılmış olan birçok çevre hareketi, kadınların o hareketlerdeki tutumları sayesinde daha çok hatırdta kalmıştır. Bu da hareketlerin daha çok dikkat çekmesini sağlamıştır. Aynı zamanda hareketler kısa zaman içerisinde unutulup gitmemiştir. Kadınların çevre hareketlerinde ne giydiklerinden nasıl davrandıklarına kadar pek çok detay dikkat çekmiştir. Bunun yanında kadınların, sembol olarak kullanılmasının diğer insanların çevre hareketlerine katılımını olumlu etkilediği dile getirilmiştir. Yapılmış olan birçok çevre hareketinde, kadınlar sembol olmuştur. Bu hareketlerde kadınlar, konuşmalarıyla, giydikleriyle ve hareketleriyle hep akıllarda kalmıştır.

8.Kadının ve doğanın en belirgin ortak özelliği nedir? Niçin?

"Doğanın ve kadının en belirgin ortak özelliği ana olmalarıdır. Doğa ana ve Toprak ana ifadelerini çok fazla kullanırız. Her ikisinin de doğurganlığının olması aynı özelliğe sahip olmalarına neden olmuştur" (Nuriye Doğanlar).

"İkisinin de doğurgan yani üretken olması, her sene toprak bize binlerce çeşit meyve, sebze, tahıl vermekte. Tıpkı annelerimizin bize verdiği karşılıksız sevgi gibi" (Büşra Kumru).

"Kadının nasıl doğurganlığı, üretkenliği varsa doğada aynı şekildedir. Bu yüzden ben, kadın ve doğa arasındaki en belirgin özelliğin doğurganlık ve üretkenlik olduğunu düşünüyorum" (Gülşay Elmacı).

"Kadının ve doğanın yaratıcı bir ruha sahip olduğunu ve her ikisinin de yaşam verici olduğunu düşünüyorum" (Nebibe Uysal).

"Kadında doğada sürekli kendisini yeniliyor. Doğa olmadan yaşanmaz, kadın olmadan da yaşam olmaz" (Seher Bozbay).

"İnsanların hepsi birer doğal varlıktır. Hiçbir insan doğadan ayrılamaz. Bütün insanlar doğanın bir parçasıdır. Ben konuya sadece kadın ve doğa olarak bakmıyorum" (Münevver Yol).

Kadın ve doğa denilince ilk akla gelen doğurganlık olmuştur. Her ikisinin de doğurgan olduğu ve bu özellikten dolayı birbirlerine çok benzedikleri öne sürülmüştür. Aynı zamanda doğurganlığın yanında akla gelen bir diğer özellik üretkenlik olmuştur. İkisi de ana rolünü üstlenmektedir. Aynı zamanda bu ana rolünden kaynaklanan bir üretkenlik söz konusudur. Doğada, kadında sürekli olarak bir üretim içerisinde. Doğa nasıl bütün insanları kucaklayıp doyuruyorsa, kadında aynı şekilde tüm ailesini kucaklayıp doyurmaktadır. Her ikisi de bunu yaparken herhangi bir karşılık beklememektedir.

Katılımcıların hemen hepsi, kadın ve doğa arasındaki en belirgin özelliği dile getirerek yorumlamıştır. Fakat olaya sadece kadın açısından bakmayan katılımcı, tüm insanların ve doğanın bir olduğunu ileri sürmüştür. Bu yüzden de sadece kadın ve doğa arasındaki bir benzerlikten söz etmemiştir.

9.Sizce kadın ve doğa arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

"Her ikisi de üretkendir. Doğa da temizliyor, kadın da temizliyor. Toprak Ana diyoruz. Toprağa ne verirse toprak, kendi kendine temizliyor. Kadın da aynı şekilde kol-kanat geriyor. Bu yönlerden kadın ve doğa arasında benzerlik bulunmaktadır" (Nebibe Uysal).

"Nebibe Hanıma katılıyorum. Her ikisi de üretkendir. Her ikisi de her gün kendisini yenilemektedir. Her ikisi de güzelliği temsil etmektedir. Doğaya ne vererseniz fazlasıyla onu geri verdiği gibi aynı kadına da ne vererseniz fazlasıyla çevresine geri verir diye düşünüyorum" (Seher Bozbay).

"Olumlu bir ilişki vardır. Doğa ne kadar zarar görürse bundan en çok etkilenen yine kadınlar oluyor" (Büşra Kumru).

"Doğada ana kadında anadır. Bence en büyük ilişki budur. Kadının doğurganlığı vardır. Küçük bir spermden bebek yapıyoruz. Doğada küçük bir tohumdan neler neler yapıyor. Bence ikisi arasındaki ilişki buradan kaynaklanıyor" (Nuriye Doğanlar).

"Kadın ve doğa arasındaki ilişki, kadının üretkenliğine ve doğurganlığına dayanmaktadır. Kadın evde nasıl çocuk yetiştiriyorsa ailesine nasıl kol-kanat geriyorsa; doğada aynı şekilde yapmaktadır. Ama şöyle bir çelişki de görüyorum. Kadın, çocuğunu ve erkeğini yetiştiriyor. Ama ailesinin çevreyi kirletmesine çok müdahale etmiyor. Yani evinin temizliğine dikkat ederken onları kontrol ediyor ama çevreyi kirlettiklerinde herhangi bir müdahale de bulunmuyorum" (Gülay Elmacı).

"İnsanlık doğadan ayrılamaz. Bu yüzden bende, kadın veya erkek olarak ayırmıyorum. Her şey zincirleme birbirini etkiliyor. Doğanın dışında bir canlı var olamaz. Bu konuda ben, kadın ve erkeği ayırmıyorum. Tüm insanlığın doğa ile bir ilişki vardır" (Münevver Yol).

Kadının ve doğanın arasındaki benzer özellikler, ikisi arasında sağlam bir ilişki oluşmasını sağlamıştır. Bu ilişki sayesinde kadın, kendisini her zaman doğaya daha yakın hissetmiştir. Kadın her zaman doğadan öğrendikleriyle hareket etmiştir. Aynı zamanda kadın, doğayla o kadar iç içe olmuştur ki doğada meydana gelen her olumsuzluktan kadın da etkilenmiştir. Bu yüzden de kadın, doğayı korumayı kendisine görev edinmiştir. Temelde bakıldığında, kadın ve doğa arasında çift taraflı bir ilişki bulunmaktadır. Kadın, kendi yaşadıklarından yola çıkarak doğayı anlamaya çalışmakta; doğada, kadına her zaman yuva olmaktadır.

Kadının ve doğanın birçok ortak özelliği olduğu için yakın ilişkide bulunduklarını dile getiren katılımcıların yanında, kadının, doğaya çok yakın olmasına rağmen doğayı yeterince korumadığını dile getiren katılımcılar da olmuştur. Bunun sebebi de kadın tarafından yetiştirilen insanların çevreyi kirletmeye devam ettiklerinin düşünülmesidir. Kadın istese ailesindeki bireylerin davranışlarına müdahale edebilir ve çevre kirlenmesinin önüne geçebilir. Fakat kadınlar bu konuda %100 bir çaba göstermedikleri için günümüzde hala süren gelen çevre sorunları mevcuttur. Kadınların, doğayı bu derece anlamasının ve doğaya bu derece yakın olmasının yanında, doğa için çok fazla seslerini çıkartmadığı öne sürülmüştür.

Katılımcı, bütün insanların doğa ile bir ilişkisi olduğunu ve sadece kadınların ön plana çıkartılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Sadece kadınların değil, bütün insanların doğayla bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu yüzden de olaya sadece kadınlar üzerinden bakmak doğru değildir.

10.Günümüzde var olan çevre sorunlarında, ataerkil yapının etkili olup olmadığı konusunda ne düşünüyorsunuz?

"Ataerkil yapının, çevre sorunlarında etkili olduğunu düşünüyorum. Çevre sorunlarının çözüme ulaşmasında aile yapısı kesinlikle çok önemlidir" (Nebibe Uysal).

"Çevre sorunlarında, ataerkil yapının payı vardır. Duyarsızlık, sorumsuzluk, düşüncesizlik bunların hepsi de etkilidir. Doğaya da çok fazla şiddet uygulanıyor. Ailedeki baskıcı yapı, şiddet ve duyarsızlık çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ataerkil yapı ortadan kalkmaya başladıkça bu çevreye de olumlu olarak yansıyor. Ataerkil yapının çok yoğun olduğu yerlerde her yer berbat durumda" (Gülşay Elmacı).

"İnsanların nüfusunun giderek artması, sanayileşme ile birlikte kentleşmenin hızlanması, doğal kaynakların tüketimindeki artış, ormanların ve doğal bitki örtülerinin tahribi, teknolojik gelişmeler gibi etkenlerle çevrede artık belli başlı sorunlar ortaya çıkmıştır. Tüm bu etkenlerin temelinde ataerkil yapının paraya düşkünlüğü bulunmaktadır. Örnek verecek olursam çevreye daha az zarar verecek uygulamaları maliyetinden dolayı kullanmamalarından kaynaklanan su, hava ve toprak kirlenmeleri ve tahribi başta gelmektedir" (Büşra Kumru).

"Ataerkil yapının, çevre sorunlarına neden olduğunu düşünmüyorum. Aksine çevre sorunlarının ortadan kalkması için ataerkil yapı geri gelmelidir" (Münevver Yol).

Türk toplum yapısında çok eski köklere sahip olan ataerkil yapının çevre sorunlarına etkili olduğu dile getirilmiştir. Çevre sorunlarına neden olan ataerkil yapı aynı zamanda bu sorunlarının çözümü noktasında da olumsuzluklara neden olmaktadır. Çünkü ataerkil yapı, çevre sorunlarının etkisini ortadan kaldıracak yüksek maliyetli uygulamaların hayata geçirilmesine engel olmaktadır. Hem sorunların ortaya çıkmasında hem de bu sorunların çözüme kavuşturulmasında toplumsal yapı çok büyük önem taşımaktadır. Toplumun genelinde hâkim olan ataerkil yapı yüzünden çevre sorunlarına karşı alınacak olan önlemler çıkmaza girmektedir.

Aile yapısı, kişilerin ailelerinde almış oldukları eğitim, çevre konusunda da büyük önem taşımaktadır. Katılımcılara göre, kişilerin ailelerinde görmüş oldukları davranışların toplumsal hayata hem olumlu hem de olumsuz yansımaları vardır. Bireyler, baskıcı ve şiddetin var olduğu bir ailede yetiştiklerinde aynı öfkeyi onlarda dışarı vurmaktadır. Bu durumdan en çok etkilenen de doğa olmaktadır. Katılımcılar, çevre sorunlarının nedenleri olarak; baskıcı ve şiddet yanlısı aile yapılarını göstermiştir.

Türk toplum yapısında var olan ataerkil yapının, çevreyi olumsuz etkilediğini hatta çevre sorunlarının temel nedeni olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Çevre sorunlarının ortaya çıkmasından ataerkil yapıyı sorumlu tutanların yanında tam tersini düşünen katılımcılar da olmuştur. Ataerkil yapının, çevre sorunlarına neden olmadığını aksine çevre sorunlarının ortadan kaldırılması için ataerkil yapının var olması gerektiğini dile getirmişlerdir.

11.Kadının ve doğanın ezilmesinde ataerkil yapının ortadan kaldırılması çevre sorunlarını çözüme ulaştırır mı?

"Bence ulaştırmaz. Ataerkil yapıyı zaten ortadan kaldıramayız. Bazı yerlerde kaldırsak bile bazı yerlerde kaldıramayız. Tamamen kaldırılması mümkün değildir. Türkiye'de ataerkil yapı sürecektir" (Nuriye Doğanlar).

"Mesela anaerkil yapı Rusya'da var. Onlarda anne tarafından geçiyor. Bizde erkek tarafından geçiyor. Ben Türk toplumunun inanılmaz bir şekilde çevreci olduğunu düşünüyorum. Aynı zamanda Türk toplumu doğayla uyumludur. Ben köyde anneannemin yaptığı hareketi hatırlıyorum. Poşeti yıkar, kurutur ve tekrar kullanırdı. Bulunduğu yerde çöp kutusu yoktu. Çünkü çöp yoktu. Birisi, bir toplantıda şu sözleri kullandı: 'Aslında çöp bizim beynimizdedir. Çünkü doğada çöp yoktur. Çöp bizim beynimizdedir. Geri kalan her şey dönüştürülür ve bir daha kullanılır.' Bizim atalarımızdan gelme bir temizlik, tekrar tekrar kullanma ve azla yetinme özellikleri vardır. Bu yüzden ataerkil yapının kaldırılmadığı değil, geri dönmesi gerekmektedir" (Münevver Yol).

"Ataerkil yapının ortadan kaldırılması ile birçok sorun ortadan kalkar. Çevredeki olumsuzluklar ataerkil yapıdan kaynaklıdır. Eğer ataerkil yapı ortadan kalkarsa çözüme ulaşılır" (Gülşay Elmacı).

"Kadına ailede çok baskı uygulanıyor. Bu baskı olmasa kadınlar daha çok ön planda olurlar. Fakat bazı yörelerde ataerkil yapının kaldırılması mümkün değildir" (Nebibe Uysal).

"Eskisi kadar çevre sorunları olmasa da tamamen ortadan kalkacağını sanmıyorum. Çünkü belirli kalitede yaşam şartlarının sağlanabilmesi için yine doğaya zarar verilecektir. Sadece bunu doğru ve doğaya verilen zararın en aza indirilerek yapılması esastır" (Büşra Kumru).

Katılımcılar arasında ataerkil yapının kaldırılmasının mümkün olmayacağını ileri sürenlerin yanında ataerkil yapının kaldırılmaması gerektiğini dile getirenler olmuştur. Ataerkil yapı çevre için bir sorun olarak görülmemiş aksine çevre sorunlarının çözümü için ataerkil yapıya gerek olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü ataerkil yapının daha

baskın yaşandığı dönemlerde çevre sorunlarının bu derece büyük boyutlarda olmadığı dile getirilmiştir. Ataerkil yapı sayesinde insanlar her şeyin kıymetini daha çok bilmekteydiler. Bu yüzden de herhangi bir şeyi kullanırken çevreye zarar vermemeye ve kullandıklarını tekrar tekrar kullanmaya özen gösterirlerdi. Bu düşüncelerini daha da sağlamlaştırmak isteyen katılımcılar, kendi hayatlarından örnek vermiştir. Büyüklerinin o dönemlerde çevreye karşı daha hassa olduklarını dile getirmişlerdir. Bu nedenle ataerkil yapı onlar için bir tehdit oluşturmamaktadır.

Ataerkil yapının kaldırılması ile çevre sorunlarının çözüme ulaşacağını savunun katılımcılar aynı zamanda kadının ve doğanın da baskıdan kurtulacağını dile getirmiştir. Çevrede yaşanmakta olan birçok sorunun nedeni olarak ataerkil yapı gösterilmiştir. Ataerkil yapı hem kadını hem de çevreyi baskısı altına almış ve her ikisinin de gelişimine izin vermemiştir. Ataerkil yapı yüzünden toplumda oluşmuş olan baskıcı ortam, çevrenin bozulmasına neden olmuştur. Ataerkil yapı hem çevreye hem de kadına büyük bir şiddet uygulamaktadır. Toplumda ve çevrede baş göstermiş olan sorunlardan kurtulabilmek adına ataerkil yapının varlığına son verilmesi gerektiği savunulmuştur.

Ataerkil yapı, çevre sorunlarının yanında toplumsal yaşamda da farklı sorunlara neden olmaktadır. Ataerkil yapının kaldırılması ile birçok alanda yaşanan sorun çözüme ulaştırılabilir. Fakat ataerkil yapının kökleri çok eskiye dayandığı için ortadan kaldırılmasının çok mümkün olmadığı düşünülmektedir. Bazı yörelerde kaldırılrsa bile bazı yörelerde kaldırılmayacağı için ülke genelinde bir çözüme ulaşmak mümkün değildir.

12.Kadınların, doğaya karşı daha çok korumacı olmalarının nedenleri nelerdir?

"Kadınların, doğayı daha çok korumalarının nedeni bence yapılarından kaynaklanmaktadır. Kadın, yavrusunu korur ve aynı şekilde doğayı da korumak ister" (Nuriye Doğanlar).

"Kadın, narin bir yaratıktır. Her şeyi ince düşündüğünden çevreyi de kendilerine dert edinirler. Bu yüzden de çevreye karşı korumacı yaklaşırlar" (Münevver Yol).

"Kadın ve doğa arasında kurulan yakınlığı, kadın biyolojisi ve psikolojinin farklılığı ile temellendirir. Kadın ve doğa, doğurganlık yetisi ile birleştirilir; şefkat, duygusallık, fedakârlık gibi kadına özgü özellikler ile bütünleştirilir. Kadın, doğaya

hükmetmek isteyen değil bütünleşmek isteyendir. Kadınlar kendileri ile özdeşleştirdikleri doğayı korumaya çalışır. Bilirler ki doğa yok olursa insanlık bundan zararlı çıkacaktır. Doğa varsa biz varız, doğa yoksa biz de yokuz" (Büşra Kumru).

"Kadının, ailesini ve çocuğunu korumasını, doğayı da korumasına benzetebiliriz. Kadın her şeyi doğadan, topraktan aldığı için doğayı da aynı çocuğunu korur gibi koruduğunu düşünüyorum. Kadınlar daha çok duygularıyla hareket ediyorlar. Erkekler ise olaylara biraz daha mantıksal olarak yaklaşıyorlar. Erkekler duygularını daha kolay frenleyebiliyorlar. Durum kadınlarda tam tersi olduğu için kadınların, çevreye karşı tutumları daha duygu yüklü oluyor" (Gülay Elmacı).

"Kadınlar bence küçük yaşlardan itibaren korumacı yetiştiriliyor. Küçük yaşlarda kardeşlerine bakıyor. Korumacı olan taraf hep kadın oluyor. Kadının korumacı hisseleri erkeğe göre daha fazladır. Bu korumacı duygusunun kadın olmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Örneğin, ben dışarda doğayla veya hayvanlarla ilgili bir olumsuzluk gördüğümde dayanamıyorum ve hemen tepkimi gösteriyorum" (Nebibe Uysal).

Kadınların, doğaya karşı daha çok korumacı olmalarının nedeni biyolojik özellikleri ile ilişkilendirilmiştir. Kadının doğuştan gelen iç güdüleri ile doğaya yaklaştığı ve bu yaklaşım sayesinde doğaya karşı daha da korumacı olduğu dile getirilmiştir. Kadının korumacılığı yorumlanırken en çok ön plana çıkan kelime annelik duygusu olmuştur. Kadının, annelik duygusuna sahip olmasına doğayı da korumasına neden olmuştur.

Tüm insanların yaşamlarını devam ettirebilmek için doğaya muhtaç oldukları ortadadır. Bu yüzden insanlar, doğanın bütün kaynaklarını kullanmaktadır. Fakat bunun yanında doğaya zarar da vermektelerdir. Verilen bu zararın daha çok farkında olan taraf ise kadınlar olmuştur. Kadınlar, bu farkındalığa sahip oldukları için doğaya karşı korumacı yaklaşmışlardır. Bu korumacılığın diğer nedenleri ise; kadın ve doğa arasındaki benzerlik, kadının kendisini doğaya yakın hissetmesi ve kadının kendi ezildiği gibi doğanın da ezilmesine engel olma isteğidir.

13.Feminizm ve ekolojinin birleştirilmesinin çevre hareketlerine ne gibi yararları olmuştur?

"Bence bir yarar sağlamaz. Feminizm farklı bir şey. Feminizmin kadınlara pozitif ayrımcılık sağladığını düşünüyorum ben. Aslında çokta detaylı bilmiyorum. Ama ikisi birleştirilmese de olur" (Nuriye Doğanlar).

"Kadınlar eğer ortaya çıkarsa muhakkak atom bombası etkisi yaratacaktır. Ama kadınlar başka şeylere öncelik verdikleri için çevre üzerinde çok etkileri olmuyor. Feministlik doğada vardır. Hatta hayvanlarda bile feministlik vardır. Fakat kadınlar çok aktif olarak çevre konusunda gönüllülük göstermiyor. Sayıları oldukça az, daha fazla olmalılar" (Münevver Yol).

"Kadınların gittikçe artan çevre duyarlılığına bağlı olarak son yıllarda çevre hareketlerinde ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu da çevre sorunlarını daha görünür kılmıştır ve hareketlerin ses getirmesini sağlamıştır" (Büşra Kumru).

"Bence kadın-erkek ayrımı olmadan ön planda olan insandır. Her ne kadar feminizmde kadınlar ön plana çıkıyorsa da olaya kadın-erkek olarak değil de insan olarak bakmak gerektiğini düşünüyorum. Kadın hareketleriyle ekolojinin birleştirilmesiyle kadının, çevre hareketlerine katkısı daha fazla olmuştur. Birçok çevre olayında, çevrenin tahrip edilmesinde kadınlar daha çok ön plana çıkmıştır. Feministler birtakım faaliyetlerde bulundukça, kadın daha çok ön plana çıktıkça, kadın daha çok hareketlendikçe ve kabuğundan çıktıkça bu tür çevre hareketlerine de katkıda bulunmaya başlıyorlar" (Gülşay Elmacı).

Katılımcılardan bazıları kavramların detaylı açıklamasına hâkim olmadıkları için soruyu cevaplarken ikilemde kalmışlardır. Feminizmin ve ekolojinin birleştirilmesinin çevre hareketlerine herhangi bir yarar sağlamayacağı dile getirilmiştir. Bunun yanında iki kavramın birleştirilmesinin aslında çevre hareketlerinde olumlu etkileri olabileceği ama kadının asıl amacının bu olmadığı için bir sonuca ulaşmanın zor olduğu da dile getirilmiştir.

Feminizm hareketleri ile kendi haklarını arayan kadın, ekolojik hareketler ile de doğanın haklarını aramaya başlamıştır. Kadınların, doğanın haklarını aramaya başlaması çevre hareketlerinin ses getirmesini sağlamıştır. Bu yüzden de feminizm ve ekolojinin birleştirilmesi, çevre hareketlerinin daha çok dikkat çekmesini sağlamıştır. Kadınlar, feminist hareketler sayesinde toplumda daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Kadınların belli hareketlerde yer alması ve başarılarla imza atmaları daha da çok kendilerine güvenmelerini sağlamaktadır. Kendilerinin farkına varan kadınlar, seslerini çıkartmaktan çekinmemeye başlamıştır. Feminizm ve ekolojinin birleştirilmesinin en önemli sonucu, kadınların korkmadan doğa için de savaşılmaya başlamasıdır.

14.Ekofeminizm ile tamamen çevreyi korumak mı yoksa kadını daha görünür hale getirmek mi amaçlanmaktadır?

"Tabii ki çevreyi korumak amaçlanmaktadır. Tabii kadın da olacak ama öncelik çevreye aittir. Bazı yörelerde kadını ön plana çıkartmak fayda sağlar ama benim fikrim önceliğin çevreden yana olması gerektiğidir" (Nebibe Uysal).

"Her ikisi de olabilir. Belli kuruluşlar var kadını daha çok ön plana çıkartmaya çalışıyor. Ama bizde kesinlikle böyle bir durum söz konusu değildir. TEMA'da kesinlikle amaç, doğayı korumaktır. Kadını ön plana çıkartmak gibi bir niyet asla olamaz, olacağını da hiç düşünmüyorum" (Nuriye Doğanlar).

"TEMA'nın vitrine ihtiyacı yok" (Münevver Yol).

"Ekofeminizmde zaten doğa ve kadın birleştirilmiş bir şekildedir. Bence burada hem çevreyi korumak hem de kadını daha görünür hale getirmek amaçlanıyor. Çünkü artık kadın da birçok harekette yer alıyor. Kadın da birçok şeyi yapabilir, başarabilir düşüncesi günümüzde daha çok hâkim olmaya başlamıştır. Yani bence her iki amaçta bulunmaktadır. Ama kadının ön plana çıkması ve hareketlerde aktif olması bazı kesimleri rahatsız ediyor" (Gülşay Elmacı).

"Bence her ikisi de amaçlanmaktadır. Erkek egemen dünyada kadının ön plana çıkmaya başlaması, çevre hareketlerinde yer alması süregelen ataerkil yapıyı sarsmaktadır. Yapılan bir çalışmaya göre, çevresel felaketler sonucu yılda dört bin beş yüz erkek ve on binden fazla kadın ölüyor. Doğal felaketlerle göç eden mültecilerin %80'ini kadınlar oluşturuyor. Bu yüzden çevreyi korumak aslında kadını korumaktır. Ekofeminizm, kadının görünürlüğü artırarak çevreyi korumayı amaçlamaktadır" (Büşra Kumru).

Katılımcıların çoğu asıl amacın çevre olduğunu öne sürmektedir. Çevrenin korunması için kadının daha görünür olması gerekmemektedir. Çünkü kim olursa olsun temel amaç, çevreyi korumaktır.

Ekofeminizm ile hem çevreyi korumak hem de kadını daha görünür hale getirmek amaçlanmıştır. Her iki amacı da içinde barındırmakta fakat bu amaçlar her kesimde kabul görmemektedir. Kadınların, çevre sorunlarından ne derece etkilendikleri ortadadır. Çevrenin kurtarılması aynı zamanda kadının da kurtarılması anlamına gelmektedir. Bu yüzden de her ikisinin de kurtuluşu için hareketler gerçekleştirilmiştir.

15.Ekofeminizmde daha çok kadının ve doğanın birlikteliğinin ele alınması erkeklerin kendilerini dışlanmış hissetmelerine neden olmakta mıdır?

"Ben erkeklerin dışlanmış hissettiklerini düşünmüyorum. Kadınlarında toplumsal hareketlere %100 bir katılımı söz konusu değildir. O yüzden de erkekler kendilerini pek dışlanmış görmüyorlardır. İsteyen her erkek, bu tür faaliyetlere rahatlıkla katılabilir" (Gülşay Elmacı).

"Ben erkeklerin kendilerini çok dışlanmış hissettiklerini düşünmüyorum. Doğayla söz konusu olduğunda erkek-kadın ayrımı olmaksızın beraber hareket edilmektedir" (Nebibe Uysal).

"Bence olmamaktadır. Neden dışlanmış hissetsinler ki, onlarda istediklerinde doğayı koruyabilirler. Onların önleri kapatılmış değildir" (Nuriye Doğanlar).

"Ben bunu ikiye ayıracağım. Bazı kesimlerde özellikle okur-yazar oranının düşük olduğu kesimlerde erkeklerin kendilerini dışlanmış hissettiklerini düşünüyorum. Bu kesimlerde erkekler, kadınların doğayla çok fazla ilgilenmesinde bile rahatsızlık duymaktadır. Çünkü erkekler, eşlerinin doğayla değil kendileri ile ilgilenmesini istemektedir. Ama okur-yazar çevrede erkeklerin kendilerini dışlanmış hissettiklerini düşünmüyorum. Çünkü erkeklerde kadınlarla birlikte doğaya yönelip birlikte hareket edebilirler. Tıpkı TEMA'da olduğu gibi." (Seher Bozday).

"Bu durum dışlanmaktan çok gücü ele almaya başlayan kadının, bu zamana kadar sessiz kalan kadının ön plana çıkmasıyla kapitalist erkek egemenliği için tehdit oluşturmakta, aslında dışlanmaktan ziyade tedirginlik ve panik yaratmaktadır" (Büşra Kumru).

Erkeklerin dışlanmış oldukları düşünülmemektedir. Erkeklerde istediklerinde doğayı korumak adına her harekete katılabilir. Doğayla ilgili konularda kadın ve erkek ayrımı ön plana çıkmamaktadır. Katılımcılar için önemli olan her zaman için doğanın korunmasıdır. Bu yüzden de tüm insanların doğayı korumak amacıyla faaliyetlerde bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Kadının ve doğanın birlikteliği ve bu birliktelik ile kadının daha çok ön plana çıkması erkeklerin dışlanmasına neden olmamaktadır. Erkekler duruma dışlanmak olarak bakmaktan çok aslında kadınların gücü ellerine almaya başlamaları olarak bakmaktadır.

16.Kadınların sosyal yaşamdaki konumları toplumsal hareketlere katılmalarını nasıl etkilemektedir?

"Ben sosyal konumlarının çok etkili olduğunu düşünmüyorum. Bir insan çok üst statüde yer alabilir ama çevreci değildir. Bu insanın çevreci hareketlere herhangi bir katkısı olmaz. Ama çevreci olan bir ev hanımı, çevre için birçok yararlı harekette yer alarak çevreyi koruyabilir. Bu yüzden konumun çok önemli olduğunu düşünmüyorum. Fakat konumunu olumlu olarak kullanan insanlar olabilir. O zaman bu sayede çevreyle ilgili güzel çalışmalar ortaya konulacaktır. Mesela biz TEMA'da eğitimcileri çok önemsiyoruz. Çünkü onlar binlerce çocuğu eğitiyor. Bir insan istiyorsa her şeyi başarabilir. Bu yüzden insanların konumları bence çok önemli değil. Önemli olan gerçekten bir şeyler başarmayı istemektir" (Nebibe Uysal).

"Herkes gönüllü olabilir. Herkes eşit şartlardadır. Sosyal yaşamın çok etkili olduğunu düşünmüyorum" (Münevver Yol).

"Kişilerin aldıkları eğitim tabi ki önemli ama bunun yanında asıl önemli olan almış oldukları terbiyedir. Çevresini ne kadar sevdiği önemlidir. Kadın, ev hanımı da olsa yüksek statülü de olsa çevre hareketlerinde etkili olabilir. Kendini geliştiren, sürekli okuyan insanlar etkili olur. Ama sadece evde oturan ve dışarı çıkmayan kadınlar, sosyal hareketlerde etkili olamaz" (Nuriye Doğanlar).

"Üniversite mezunu veya tarlada çalışan bir kadın olsun TEMA'ya katkı yapmak isteyen herkes gönüllü olabiliyor. Sadece gönüllü olduğu için bile değer veriliyor" (Münevver Yol).

"Sosyal konumun toplumsal hareketlere katılımı etkilediğini düşünmüyorum. Çünkü bir plaza çalışanı da bir köylü kadın da aynı bilinçte olabilmektedir. Sosyal konumdan dolayı belki örgütlenme, çevresinde önemli kişilerin olmasıyla sosyal medyada yaygınlaştırılması bakımından ayrım olabilir. Onun dışında köylü emekçi kadınlarımız da bu hareketlerde ipin başını çekmektedirler" (Büşra Kumru).

"Toplumun içerisinde birçok statüden insan bulunmaktadır. Ama çok üst düzeyde yer alanların örneğin yöneticilerin, toplumsal hareketlere katıldıklarını düşünmüyorum. Maddi yönden belki katılımıda bulunuyorlardır ama statüleri gereği bu tür hareketlere katıldıklarını düşünmüyorum. Bayrağı elinde tutan genellikle halk kesimi oluyor" (Gülşay Elmacı).

Toplumun hangi kesiminden olursa olsun bütün kadınlar toplumsal hareketlere katılabilir. Bir kadının, toplumsal hareketlerde etkili olması için çok iyi bir eğitim görmesi veya maddi durumunun çok iyi olması gerekmemektedir. Asıl önemli olan

kişinin bilinçli olmasıdır. Kendini yetiştiren ve etrafında olup bitenlere karşı duyarsız olmayan her kadın, toplumsal hareketler yer alabilir.

SONUÇ

Toplumsal hareketler ortaya çıktıkları andan itibaren farklı toplumlarda insanların seslerini duyurmalarına yardımcı olmuştur. Toplumsal hareketler, aynı amaçlara sahip ve bu amaçlara ulaşmak için çalışan insanların bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Kadın hareketleri ve çevre hareketleri, toplumsal hareketler içerisinde en çok dikkat çeken hareketler olmuşlardır. Kadın hareketleri ile kadınlar, yüzyıllardır yaşamakta oldukları baskılardan kurtulmayı amaçlamıştır. Çevre hareketlerinde ise çevreyi korumak ve onu insanların sömürGESinden kurtarmak amaç edinilmiştir. Kendisini her zaman doğaya yakın gören kadın, kendi kurtuluşunun çevrenin kurtuluşu ile mümkün olabileceğini ve aynı zamanda bu kurtuluşu sadece kadınların yapabileceğini düşünmüştür. Bunun sonucunda kadının liderliğinde tüm dünyanın kurtulabileceği düşüncesiyle 1974 yılında ekofeminizm hareketleri ortaya çıkmıştır.

Ekofeminizm hareketlerinin temel başlangıç noktası, kadın ve doğa arasındaki benzerlik olmuştur. Kadın ve doğa; doğurganlık, üretkenlik, analık ve güzellik gibi ortak özelliklerinin bulunmasından dolayı birbirlerine benzemektedir. Aynı zamanda bu özelliklerden dolayı kadın ve doğa birlikte anılmış ve birbirlerini temsil etmişlerdir. Kadın, yaşamı boyunca kendisine kucak açan doğanın da tıpkı kendisi gibi korunması gerektiğini düşünmüştür. Bu düşünceden yola çıkarak kadın hareketleri ile sadece kendi haklarını aramaktan daha fazlasını yapması gerektiğinin bilincine varmıştır. Aynı zamanda kadınların bu bilince varmasındaki en büyük etken, kadın hareketlerinde kendi güçlerini keşfetmiş olmalarıdır. Kadın hareketleriyle kadınlar, istediklerinde çoğu şeyi başarabildiklerini görmüşlerdir. Kadınlar kendilerine olan inançları sayesinde doğa için mücadeleyi başlatmışlardır.

Kadınların, çevre hareketlerinde ön planda olması bazı kesimlerde kabul görürken bazı kesimlerde ise kabul görmemiştir. Böyle bir ikiliğın olmasına rağmen kadınlar, çevre hareketlerinde hep ön sıralarda yer alan ve çevre için canla başla mücadele eden taraf olmuşlardır. Bu yüzden yapılan çalışmada, kadınların çevre hareketlerindeki rolünün öneminin ve bu rolün nedenlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma alanı Kütahya TEMA Vakfı seçilmiştir. Vakıfta aktif olarak çalışan kadınlara sorular yöneltilmiştir. Bunun sonucunda da elde edilen cevaplar ile analiz yapılmıştır.

Çalışma kapsamında gönüllülere toplamda 16 adet soru yöneltilmiştir. Soruların bir kısmı kadın ve doğa arasındaki ilişkiyle diğer kısmı ise kadının çevre hareketlerindeki rolüyle alakalı sorulardır. Alınan cevaplar doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan değerlendirmede çoğunluğun kadınların çevre hareketlerindeki rolünün çok etkili olduğunu düşündüğü sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda doğa ve kadın arasında, doğurganlık ve analık özellikleri açısından benzerliklerin bulunduğunu ve bu benzerliklerin kadını doğaya daha da çok yakınlaştırdığını düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcılara, vakıftaki kararların nasıl alındığını tespit etmeye ilişkin yöneltilmiş olan sorulara verilen cevaplarda, katılımcıların hemen hemen hepsi ortak kararlar alındığını dile getirmiştir. Buna karşılık sadece bir katılımcı karar alma aşamasında bütün gönüllülere söz hakkının verildiğini fakat kararların son şeklini almasında kadınların daha etkili olduğunu söylemiştir. Bu şekilde düşünmesinin nedeninin, yönetim kurulu başkan ve başkan yardımcılarının kadın olmasından kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür.

Kadınların, çevre hareketlerinde yer almalarının nedenleri sıralanırken, katılımcıların çoğu aynı nedenleri dile getirmiştir. Kadınların içten gelen duygularla hareket ettikleri ve bu duyguların onları çevreyi korumaya yönelttiği söylenmiştir. Kadınlar, aile hayatında çok bastırıldığı ve fikirlerini rahatça dile getiremediği için hep geri planda kalmışlardır. Çevre hareketleri sayesinde maruz kaldıkları baskılardan kurtulma fırsatı elde edebilmişlerdir. Bu sayede hem çevrenin hem de kendi haklarının arayışı içerisine girmişlerdir. Kadınlar, nasıl evlerinin temiz ve düzenli olmasını istiyorlarsa çevreninde aynı şekilde olmasını istemektelerdir. Katılımcılardan bir kişi ise bu düşüncelere zıt olan bir cevap vermiş ve kadınların bahsedildiği kadar temiz olmadığını eğer temiz olsalardı bugün hala çevreyle ilgili sorunların yaşanmayacağını dile getirmiştir.

Çevre hareketlerinin amaçlarına ulaşmasında kadınların etkisinin olduğu konusunda bütün katılımcılar ortak bir düşünceye sahiptir. Kadınların bu etkisinin olumlu olduğu çoğu katılımcı tarafından öne sürülürken bazı katılımcılar hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu dile getirmiştir. Kadınların, çevre hareketlerinde yer alması her zaman için çok ses getirmiştir. Bu sayede çevre hareketleri birçok insan

tarafından dikkat çekmiştir. Özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınlar, doğayı korumak adına bir kalkan olmuşlardır. Bu yüzden de çevre hareketlerinin amaçlarına ulaşmasında kadınların etkisi çok büyüktür.

Kadınların, çevre hareketlerine katılımlarının diğer insanların motivasyonunu artırıp artırmadığı konusunda katılımcıların görüşü, artırdığı yönünde olmuştur. Hem cinslerini bu hareketlerde görmekten mutluluk duyduklarını dile getirmişlerdir. Bunun yanında bir katılımcı kadınların değil bu hareketlerin konusunun ne olduğunun motivasyonu artırdığını dile getirmiştir. Bir diğer katılımcı ise bu hareketlerde, kadın veya erkek fark etmeksizin bütün insanların yer almasının daha önemli olduğunu dile getirmiştir. İnsanların hep birlikte bir şeyler yapıyor olmasının geri kalan herkesin motivasyonunu artıracağı düşünülmektedir. Farklı görüşler bulunmasına rağmen katılımcıların çoğunluğu kadınların, çevre hareketlerinde yer almasının diğer insanların motivasyonunu artırdığını düşünmektedirler.

Kadınların, çevreci hareketlerde sembol olarak kullanıldığı düşüncesi katılımcılar arasında kabul görmüştür. Çoğunluk, kadınların bu hareketlerde sembol olduğunu ve bu sayede çevre hareketlerinin çok dikkat çektiğini ileri sürmüştür. İki katılımcı ise kadınların, çevre hareketlerinde sembol olarak kullanıldığını kabul etmemiştir. Özellikle TEMA Vakfı'nda böyle bir şeyin mümkün olamayacağını dile getirmişlerdir. Fakat gerçekleştirilmiş birçok çevre hareketinde ön plana çıkan kadınlar, yapmış oldukları davranışları ile bu hareketlerde sembolleşmişlerdir. Kadınların, bu hareketlerdeki davranışlarından tutun giydikleri kıyafetlerine kadar her şey akıllara kazınmıştır.

Kadının ve doğanın ortak özelliği sorulunca ilk akıllara gelen doğurganlık olmuştur. İkisinin de doğurması ve beslemesi birbirlerine en çok benzetilen yönler olmuştur. Katılımcılar, kalıplaşmış olan “Toprak Ana” ve “Doğa Ana” kelimelerini örnek vermişlerdir. Aynı zamanda bu ortak özelliklerden dolayı kadının ve doğanın çok yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu yüzden akıllara kadın denilince doğa, doğa denilince kadın gelmektedir. Kadın her zaman bu ortak özelliklerden kaynaklı olarak kendisini doğaya yakın hissetmiştir. Katılımcılarında bu hisse sahip olduğu, sorulan sorulara vermiş oldukları cevaplar esnasında gözlemlenmiştir.

Katılımcıların hemen hepsi çevre sorunlarının ortaya çıkmasında ataerkil yapının etkili olduğunu düşünmektedir. Ataerkil yapı, kadınların toplumsal ve aile yaşamında sürekli olarak geri planda kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden kadınlar birçok konuda seslerini çıkartamamış ve haklarından mahrum olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Her alana hakim olan ataerkil yapı, doğal yaşama da zarar vermeye başlamıştır. Katılımcıların çoğu, ataerkil yapının ortadan kaldırılmasının çok mümkün olmadığını ve bu yüzden de belirli yerlerde çevre sorunlarıyla mücadelenin başarılı olamayacağını dile getirmişlerdir. Çevre sorunlarının ortadan kaldırılması için eğitimin önemi vurgulanmış ve bu eğitimin ailelerde başlayıp tüm topluma yayılması gerektiği öne sürülmüştür.

Çalışmada katılımcılara yöneltilen soruların cevapları incelendiğinde, görüşme yapılan 6 kişiden bir katılımcı hariç diğer hepsinin kadının, çevre hareketlerindeki rolünün bu hareketler açısından belirleyici nitelikte olduğunu belirtmiş oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Kadınların çevre hareketlerinde yer alması, bu hareketlerin amaçlarına ulaşmasında büyük önem taşımaktadır. Kadınların, çevre hareketlerindeki rolü sayesinde bu hareketler daha çok ses getirmiş ve diğer insanların dikkatini çekmiştir. Aynı zamanda kadınlar sayesinde diğer insanların motivasyonu da artmıştır. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplardan, çevre hareketlerinde kadınları görmelerinin onlarında motivasyonunu arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Kadınların, çevre hareketlerinde rol almalarının temel nedenlerinden birisi kendilerini doğaya karşı yakın hissetmeleridir. Diğer bir nedeni ise bu yakınlığa neden olan ortak özelliklerin bulunmasıdır. Görüşme esnasında katılımcılar, kadınların çevre hareketlerindeki rolünü; doğayla yakın ilişki içerisinde bulunmasına ve doğayla arasındaki ortak özelliklere bağlamıştır. Aynı zamanda kadının ezilmesine neden olan ataerkil yapının, çevre üzerinde de olumsuz etkileri olduğu dile getirilmiştir. Yüzyıllardır bu yapı ile savaşan kadın, doğayı da bu yapıya karşı koruması gerektiğini düşünmüştür. Katılımcılar arasında ataerkil yapının hem kadın hem de çevre üzerindeki olumsuz etkileri ileri sürülmüştür. Fakat bu yapının kaldırılmasının çok da mümkün olmadığı dile getirilmiştir.

Son olarak yapılan görüşme sonrasında katılımcıların birer kadın olarak çevre için vermiş oldukları mücadelenin ne kadar büyük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çevre hareketlerine katılımları ile birçok insana örnek olacak nitelikte başarılar elde ettikleri

görülmektedir. Kendi rollerinin farkında olan katılımcılar, diğer insanlarında çevre hareketlerine katılımını arttırmak ve çevreci bilince sahip olmalarını sağlamak için çalışmaktadır. Katılımcılar yapmış oldukları faaliyetlerden de örnekler vererek insanlar üzerinde ne kadar etkili olduklarını göstermişlerdir. Bu yüzden de kadınların, çevre hareketlerindeki rolünün bütün canlılar için büyük önem taşıdığı ve bu rolün kadın ve doğa arasındaki benzerliklerden dolayı üstlenildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adak, Ö. N. (2002). *Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Ahioğlu- Lindberg, E. N. (2011). Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(1), 1-10.
- Akpınar, A. (2014). Toplumsal Değişme ve Küreselleşme. İçinde B. Kartal ve B. Kümbetoğlu (Ed.), *Yeni Toplumsal Hareketler* (s. 12-20). 3. Basım, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Aksoy, N. (2006). *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme ve Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün Rolü*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Aktaş, C. (1986). *Kadının Serüveni, Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Girişim Yayınları.
- Albayrak, S. (2002). *Meşrutiyet İstanbul'unda Kadın ve Sosyal Değişim*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Alıca, S. S. G. (2017). Kadın ve Çevre. *TBB Dergisi*, Özel Sayı, 152-172.
- Arat, N. (2017). *Feminizmin ABC'si*. 3. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Arat, Y. (2011). Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri. İçinde Ş. Tekeli (Ed.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (s. 82-100). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslanel, M. N. ve Özkiraz, A. (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-10.
- Aslan, S. (2010). Sivil Toplum ve Demokrasi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 357-374.
- Atalan, Ö. (2014). Geleneksel Konut Mimarisinde Kadının Yaşama Mekanları. İçinde G. Erciyes ve N. Aydınoglu (Ed.), *Kadın ve Toplum* (s. 237-250). İzmir: İzmir Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, H. (2015). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Kadın. *Curr Res Soc Sci*, 1(3), 84- 96.

- Baykan, A. (1999). Nezihe Muhittin'de Feminizmin Düşünsel Kökenleri. İçinde A. Baykan ve B. Ötüşü-Baskett (Ed.), *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını (1931)* (s. 25-47). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması. *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 198-210.
- Beauvoir, S. (2020a). *İkinci Cinsiyet I.* (G. A. Savran, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Beauvoir, S. (2020b). *İkinci Cinsiyet II.* (G. A. Savran, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bedir Erişti, S. D. (2013). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. İçinde A. A. Kurt (Ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s. 5-27). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Berktaş, F. (1994). Türkiye'de Kadın Hareketi Tarihsel Bir Deneyim. İçinde M. Akkent (Ed.), *Kadın Hareketinin Kurumlaşması Fırsatlar ve Riskler* (s. 20-36). İstanbul: Metis Yayınları.
- Berktaş, F. (1998). Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak. İçinde B. A. Hacımiraçoğlu (Ed.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (s. 3-17). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Berktaş, F. (2018). *"Kadınlar Doğaya Sahip Çıkıyor", Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşümde Feminist Tartışmalar*. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Kadav.
- Bookchin, M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi*. (A. Türker, Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bora, A. (2005). *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeli ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkır, Ö. (2018). Çevreci Anlayışın Siyasallaşması: Yeşil Siyaset ve Türkiye. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 56-69.

- Bozkurt, Y. ve Kaman, D. (2018), *Yerel Yönetimler Perspektifinden Türkiye’de Çevre Politikaları*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Bozkurt, Y. ve Bayansar, R. (2016). Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Çevreci Hareket ve Gezi Parkı Olayları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 276-293.
- Bozkurt, Y. (2013). *Çevre Sorunları ve Politikaları*. 3. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.
- Bozkurt, Y. (2016). *Çevre Sorunları ve Politikaları*. 4. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bozyiğit, R. ve Karaaslan, T. (1998). *Çevre Bilgisi*. 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Butler, J. (2019). *Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (B. Ertür, Çev.), 7. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Cerit Mazlu, S. (2014). Çevrecilik ve Çevre Hareketleri. İçinde B. Kartal ve B. Kümbetoğlu (Ed.), *Yeni Toplumsal Hareketler* (s. 227-246). 3. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Cohen, J. (1999). Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigma ve Sosyal Hareketler. İçinde K. Çayır (Ed.), *Yeni Toplumsal Hareketler Teorik Açılımlar* (s.102-119). 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. (C. Soydemir, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coşkun, M. K. (2020). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. 2. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Cunbur, M. (2007). *Türk Kadını İçin*. Ankara: Türk Kadınları Kültür Derneği Merkez Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın, Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*. (E. Özensel, Çev.), Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı Kadın Hareketi*. 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, S. (1995). Tarih İçinde Görünürlükten, Kadınların Tarihine: Türkiye’de Kadın Tarihi Yazmak. İçinde S. Çakır ve N. Akgökçe (Ed.), *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* (s. 221-230). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Çayır, K. (1999). Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler. İçinde K. Çayır (Ed.), *Yeni Toplumsal Hareketler Teorik Açılımlar* (s. 15-40). 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. (2008). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. İçinde Y. D. Çetinkaya (Ed.), *Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim* (s. 10-42). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çobanoğlu, Y. (2014). Türkiye’de Ekolojik Hareketler: Yerelden Evrensele (Bergama, Muğla ve Tunceli Örnekleri). *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 105-128.
- Çokadar, H., Türkoğlu, A. ve Gezer, K. (2007), Çevre Sorunları. İçinde M. Aydoğdu ve K. Gezer (Ed.), *Çevre Bilimi* (s. 85-100). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çokluk, Ö., Yılmaz, K. ve Oğuz, E. (2011). Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(1), 95-107.
- Çörtoğlu, F. S. (2007). Bergama Çevre Hareketi’nin Türkiye’deki Çevre Yönetimi Açısından Önemi. İçinde A. Mengi (Ed.), *Çevre ve Politika* (s. 105-122). 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Dağdemir, Ö. (2003). *Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar ve Optimal Politika Arayışları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Demirdirek, A. (1993). *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Demirel, S., Alptekin, K. ve Alluşoğlu, M . (2014). Sivil Toplum Örgütleri. *Mülkiye Dergisi*, 26 (233), 127-138.
- Dinç, M. ve Aslan, O. (2007), Canlılar ve Çevre. İçinde M. Aydoğdu ve K. Gezer (Ed.), *Çevre Bilimi* (s. 9-25). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Donovan, J. (2020). *Feminist Teori*. (A. Bora, M. A. Gevrek ve F. Sayılan, Çev.), 13. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durudoğan, H. (2014). Unes Femmes: Kristeva, Psikanaliz ve Kadın. İçine Z. Direk (Ed.), *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimler Feminist Bakışlar* (s.52-65). 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Ekal, B. (2014). Geceleri de, Sokakları da, Meydanları da Terk Etmiyoruz!. Türkiye'de Sokak ve Feminist Hareket, Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977'den Gezi Direnişi'ne. İçinde D. Fırat (Ed.), *Toplumsal Hareketler ve Kent Mekan* (s. 163-1180). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Eliuz, Ü. (2011). Cinsel Kimlik Paniği: Kadın Olmak. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3), 221-232.
- Erbaş, S. (2018). Varolmanın Dayanılmaz Zorluğu: Kadın Olmak. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* (IX-I), 75-88.
- Erözden, O. (1997). STK'lar ve Hukuki Çerçeve de Yenilik Talepleri Üzerine Notlar. İçinde T. Ulaş (Ed.), *Merhaba Sivil Toplum* (s. 11-20). İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği.
- Ertuğ, C. (2001). *Yeşilden Griye Adım Adım Türkiye*. 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ertürk, H. (1994). *Çevre Bilimine Giriş*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Erzene-Bürgin, D. (2014). Feminist Kuram. İçinde G. Erciyes ve N. Ayınoğlu (Ed.), *Kadın ve Toplum* (s. 3-30). İzmir: İzmir Üniversitesi Yayınları.
- Eyüboğlu, Z. İ. (2007). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kadını*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Göktuna Yaylacı, F. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler ve Kuramsal Yaklaşımlar İçinde B. Kartal ve B. Kümbetoğlu (Ed.), *Yeni Toplumsal Hareketler* (s. 52-80). 3. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Görgülü, Ü. (2014). *Kadın ve Siyaset, İslam Toplumunda Kadının Siyasal Hakları Üzerine Fıkhi Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Görmez, K. (2007). *Çevre Sorunları*. 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gülnaz, M. (2000). Nisvan-ı İslam. İçinde Y. Ramazanoğlu (Ed.), *Osmanlıdan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü* (s. 92-110). İstanbul: Pınar Yayınları.

- Gümüšoğlu, F. (1998). Cumhuriyet Dönemi'nin Ders Kitaplarında Cinsiyet Roller (1928- 1998). İçinde B. A. Hacımirzaoglu (Ed.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (s. 98-110). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Güneş, M. ve Yükselen, C. (2004). *Kent ve Kadın, Sivil Toplum ve Yönetişim Tartışmaları Sürecinde*, İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Güney, E. (2002). *Genel Çevre Kirlenmesi*. 3. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Hacib, H. Y. (2018). *Kutadgu Bilig*. (A. Çakan, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Işık, G. (2015). *Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Işık, E. ve Semerci, Ç. (2019). Eğitim Alanı Nitel Araştırmalarında Veri Üçgenlemesi Olarak Odak Grup Görüşmesi, Bireysel Görüşme ve Gözlem. *Turkish Journal of Educational Studies*, 6(3), 53-66.
- İlkkaracan, P. (2003). Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm. İçinde L. Sanlı (Ed.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (s. 180-195). 1. Baskı, Ankara: Alan Yayıncılık.
- Kaderoğlu Bulut, Ç. (2021). Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi: Kurucu Fikirler, İçerik ve Eleştiriler Bağlamında Bir İnceleme. *TOJDAC*, 11(1), 42-63.
- Kalonya, D. H. (2021). *Müştereklerin Çitlenmesi Ekseninde Kadınlar: Ekofeminist Perspektiften Türkiye'de Çevre Hareketleri*. Şehir Plancıları Odası.
- Kandiyoti, D. (1995). Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Araştırmaları. İçinde S. Çakır ve N. Akgökçe (Ed.), *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* (s.120-135). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Kaplan, L. (1992). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Käppeli, A. M. (2005). Feminist Sahneler. *Kadınların Tarihi* (İçinde), Duby, G., & Perrot, M. (Eds.). Cilt IV, (A. Fethi, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Karacan, A. R. (2013). Çevre Ekonomisi ve Politikası. 2. Baskı, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

- Keleş, R. (1997). Çevre ve Siyaset. İçinde R. Keleş (Ed.), *İnsan Çevre Toplum* (s. 250-274). 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kolay, H. (2015). Kadın Hareketlerinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları. *Emo Kadın Bülteni*, Nisan, 3.
- Kollontai, A. (2000). *Toplumsal Gelişmede Kadının Konumu*. (M. A. İnci, Çev.), Ankara: İnter Yayınları.
- Koray, M. (2018). *Sosyal Politika*. 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1992). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Melucci, A. (1999). Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması. İçinde K. Çayır (Ed.), *Yeni Toplumsal Hareketler Teorik Açılımlar* (s. 76-90). 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Merçil, İ. (2014). İslam ve Feminizm. İçinde Z. Direk (Ed.), *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimler Feminist Bakışlar* (s. 92-110). 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Michel, A. (1993). *Feminizm*. (Ş. Tekeli, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mill, S. T. (2019). *Kadınların Köleleştirilmesi*. (A. Özcan, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Muhittin, N. (1999). Türk Kadını. İçinde A. Baykan ve B. Ötüş-Baskett (Ed.), *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını (1931)* (s. 110-125). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Offe, C. (1999). Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması. İçinde K. Çayır (Ed.), *Yeni Toplumsal Hareketler Teorik Açılımlar* (s. 58-70). 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Okkalı, İ. C. (2019). *II. Meşrutiyet Dönemi Resim Sanatında Nesne ve Özne Olarak Kadın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Özcan, A. (2012). *Toplumsal cinsiyet eğitiminin üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rol tutumlarına etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). T.C. Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erciyes.
- Özdemir, H. ve Aydemir, D. (2019a). Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine. *Social Sciences Studies Journal*, 5(32), 1706-1711.
- Özdemir, H. ve Aydemir, D. (2019b). Ekolojik Yaklaşımlı Feminizm/Ekofeminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihi Süreci ve Türleri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2, 261- 278.
- Özdemir Yılmaz, E. (2019). *Sosyal bilgiler dersi ile bütünleştirilmiş toplumsal cinsiyet temelli etkinliklerin toplumsal cinsiyete dayalı meslek seçimine yönelik tutumlara etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özkazanç, A. (2015). *Feminizm ve Queer Kuram*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özmen, K. G. (2015). *Kadının Gölgeleştirilmiş Tarihi*. İstanbul: Hermes Yayınları.
- Özmutaf, N.M. (2010). Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllü El Kitabı ve Gönüllülüğe Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(1), 50-64.
- Öztunalı Kayır, G. (2003). *Doğaya Dönüş Topluma Ekolojik Bakış*. 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Phillips, A. (2012). *Demokrasinin Cinsiyeti*. (A. Türker, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Plumwood, V. (2004). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. (B. Ertür, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Porta, D. D. & Diani, M. (2020), *Toplumsal Hareketler*. (P. Çakır ve C. Gülbudak, Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sanlı, L. (2003). Türkiye'de "Toplumsal Hareketler". İçinde L. Sanlı (Ed.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* (s.83-100). 1. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Sanlı, L. (2005). *Politik Kültür ve Toplumsal Hareketler*. 1. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Saygılı, A. (2009). *Ekolojik Sabotaj*. 1. Baskı, İstanbul: Savaş Yayınevi.
- Sayılan, F. (2012). *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim Olanaklar ve Sınırlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Selçuk, H. (2004). *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*. İstanbul: Çizgi Yayınevi.
- Selek, P. (2014). Türkiye'de Özgürlüğü Ararken... İçinde Z. Direk (Ed.), *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimler Feminist Bakışlar* (s.115-131). 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Shiva, V. (2012). *İyilerin Yanında*. (Ç. Ekiz, Çev.), Ankara: Sinek Sekiz Yayınları.
- Simonnet, D. (1993). *Çevrecilik*. (M. S. Şakiroğlu, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Somersan, S. (1993). *Türkiye'de Çevre ve Siyaset*. 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Şerifsoy, S. (2004). Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi. İçinde G. A. Altınay (Ed.), *1928-1950 Vatan, Millet, Kadınlar* (s. 160-179). 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşek, A. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (s.89-105). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Şişman, N. (1996). *Global Konferanslarda Kadın Politikaları*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Talas, D. D. M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (29), 387-401.
- Talu, N. (2004). *TBMM'de Çevre Siyaseti*. 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tamkoç, G. (2012). Ekofeminizmin Amaçları. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4, 77-84.
- Tan, M. (2014). Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları. İçinde Ö. Kutlu (Ed.), *Siyaset Bilimine Giriş* (320-454). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Tarhan, N. (2019). *Kadın Psikolojisi*. 2. Baskı, İstanbul: Nesil Yayınları.

- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 163-175.
- Tecim, E. (2018). Toplumsal Hareketler ve Yenilik Bağlamı: Eleştirel Bir Teorik Konumlandırma. İçinde F. Tekin ve E. Tecim (Ed.), *Sosyal Hareketler Çağı* (10-53). 2. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap Yayınevi.
- Tekeli, Ş. (2011). 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar. İçinde Ş. Tekeli (Ed.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (s. 9-55). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, F. (2018). Toplumsal Hareketlerde Bedenin Temsili. İçinde F. Tekin ve E. Tecim (Ed.), *Sosyal Hareketler Çağı* (s. 45-72). 2. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap Yayınevi.
- Toksoy, N. G. (2021). Dünyayı Yeniden Dokumak Shiva ve Mies'den Ekofeminizm. *Fe Dergisi*, 13(1), 101-106.
- Topgül, S. (2012). Kadın ve Doğa İlişkisi: Ekofeminizm. *Sosyoloji Dergisi*, 27, 71-83.
- Tosun, N. (2020). Modernleşme Sürecinde Türkiye-Osmanlı Devlet'inden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Ekonomik Hayatta Kadın. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 63-79.
- Touraine, A. (1999). Toplumdan Toplumsal Harekete. İçinde K. Çayır (Ed.), *Yeni Toplumsal Hareketler Teorik Açılımlar* (s. 34-62). 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Touraine, A. (2018). *Modernliğin Eleştirisi*. (H. U. Tanrıöver, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tuna, M. (2006). *Türkiye'de Çevrecilik*. 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Turan, A. E. (2020). Diyarbakırlı Kadınlarda Namus, Kadınlık ve Din. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 20, 51-85.
- Türkoğlu, O. (2004). *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*. 1.Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uslu, İ. (1995). *Çevre Sorunları Kainat Tasarımındaki Değişimden Ekolojik Felaketlere*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Yalova, Y. (2002). *Demokratikleşme Yolunda Toplumsal Cinsiyetin Ana Politikalara Yerleştirilmesi*. Ankara: TBMM Partiler Arası Uyum Komisyonu Başkanı.
- Yanık, C. ve Öztürk, M. (2014). Toplumsal Hareketlerin Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme. *Mukaddime*, 5(1), 45-63.
- Yaraman, A. (2001). *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yıldırım, S. (1997). *İçinde Bulunduğumuz Çevre*. Ankara: Hava Lojistik Komutanlığı Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş. ve Yılmaz, M. (2011). *Çevre Bilimi*. 2. Baskı, Ankara: Gündüz Eğitim Yayınları.
- Yuval-Davis, N. (2003). *Cinsiyet ve Millet*. (A. Bektaş, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wiesner-Hanks, E. M. (2020). *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*. (M. Çiyan-Şenerdi, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Wollstonecraft, M. (2020). *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*. (D. Hakyemez, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Satılmış, M. (2021). *Söyleşi*. Nurdan Üsal Çimen, Kütahya, 6 Ağustos.
- Yol, M. (2021). *Söyleşi*. Nurdan Üsal Çimen, Kütahya, 4 Ağustos.
- Kumru, B. (2021). *Söyleşi*. Nurdan Üsal Çimen, Kütahya, 2 Eylül.
- Uysal, N. (2021). *Söyleşi*. Nurdan Üsal Çimen, Kütahya, 7 Eylül.

Elektronik Kaynaklar:

- TEMA (Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı), http://www.tema.org.tr/web_14966-2_1/index.aspx, (10.05.2021).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/TEMA>, (14.06.2021).
- <https://tr-tr.facebook.com/kutahyatema/>, (03.07.2021).

<https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/orman/81-ilde-81-orman>, (12.06.2021).

<https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/egitim/egitim-projeleri/agac-kardesligi>,
(15.07.2021).

<https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/egitim/egitim-projeleri/sifir-atik>, (14.04.2021).

<https://www.tema.org.tr/calismalarimiz/egitim/egitim-projeleri/evimiz-dunya>,
(13.06.2021).

<https://www.tema.org.tr/>, (12.05.2021).

DİZİN

-A-

Ataerkil, 8, 11, 23, 34, 46, 55, 61, 115,
159, 160, 161, 171

-C-

Cinsiyet, viii, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 25,
174, 175, 177, 180, 182, 183

-Ç-

Çevre, v, ix, xiii, 67, 94, 95, 97, 98,
100, 101, 102, 103, 104, 107, 108,
109, 110, 111, 112, 113, 119, 124,
125, 126, 128, 146, 148, 149, 150,
151, 153, 159, 160, 168, 169, 171,
173, 175, 176, 177, 178, 181, 182,
183
Çevre hareketleri, 67, 94, 102, 104, 107,
111, 113, 125, 128, 146, 150, 151,
153, 168, 169, 171

-D-

Doğa, ix, 1, 26, 105, 106, 117, 120, 121,
130, 142, 154, 156, 157, 162, 165,
170, 174, 182

-E-

Eğitim, xii, 23, 57, 64, 132, 133, 137,
138, 139, 173, 174, 178, 179, 180,
183
Ekofeminizm, v, ix, 115, 117, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 146, 164, 168,
180, 182
Ekofeminizm hareketleri, 168
Erkek, 6, 8, 9, 17, 23, 29, 41, 42, 45, 61,
117, 164

-F-

Feminizm, viii, 2, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 33, 35, 37, 40, 42, 43, 44, 46, 47,
48, 49, 146, 162, 163, 173, 175, 178,
179, 180, 181

-H-

Hareket, ix, 23, 69, 81, 106, 113, 175,
177

-K-

Kadın, v, viii, ix, xiii, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9,
10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23,
24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 37,
41, 42, 44, 45, 50, 51, 52, 54, 55, 56,
57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 82, 86,
115, 116, 117, 118, 120, 121, 122,
128, 143, 150, 154, 155, 157, 158,
161, 162, 163, 164, 166, 168, 170,
173, 174, 175, 176, 177, 178, 179,
180, 181, 182, 183
Kadın hareketleri, 5, 52, 54, 56, 58, 63,
65, 67, 143, 163, 168

-R-

Rol, 21

-S-

Sivil toplum, 82, 88, 126, 128, 129

-T-

Toplumsal cinsiyet, 17, 18, 20, 21, 22,
24, 25, 179
Toplumsal hareketler, 67, 68, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 83, 85, 88,
91, 92, 94, 128, 168
Türkiye, viii, ix, xiii, 11, 16, 47, 48, 49,
50, 51, 55, 56, 62, 64, 65, 109, 110,
111, 112, 113, 123, 124, 125, 126,
129, 130, 131, 132, 150, 151, 152,
160, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
180, 181, 182, 183

-Y-

Yeşiller, 103, 108, 111, 112, 113, 114

